Wilhelm Hinrich van der Smissen, 1824.

1859

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT

OMNIA

AC DEPERDITORUM FRAGMENTA.

RECOGNOVIT

POTIOREM LECTIONIS DIVERSITATEM

ADNOTAVIT

INDICES RERUM AC VERBORUM

COPIOSISSIMOS

ADIECIT

CHRISTIANUS GODOFR. SCHÜTZ.

TOMUS XIV.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI V.

PARADOXA AD M. BRUTUM.

LIPSIAE

APUD GERHARDUM FLEISCHERUM IUN.

CIↃIↃCCCXVI.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE

ACCEDUNT

PARADOXA AD M. BRUTUM.

RECOGNOVIT

ET SELECTAM DIVERSARUM LECTIONUM NOTATIONEM

ADIECIT

CHRISTIANUS GODOFR. SCHÜTZ.

LIPSIAE

APUD GERHARDUM FLEISCHERUM IUN.

CIƆIƆCCCXVI.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

IN

M. TULLII CICERONIS TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBROS QUINQUE

ET

IN PARADOXA

PROLEGOMENA.

Quinque libri disputationum Tusculanarum a Cicerone inchoati sunt A. U. 708. iidemque absoluti A. U. 709. initio. Et quidem tot in iis occurrunt temporis notae, ut his inter se comparatis de annis, quibus Cicero hos libros conscripserit, dubitari non possit. Lib. V. c. 8. commemorat se imperatorem Athenis apud Antiochum deversatum esse, quod factum est A. U. 703. quum e Cilicia rediret. Cn. Pompeii Magni fata post pugnam Pharsalicam eiusque mors consecuta A. U. 705 tanguntur Lib. I. c. 6. Lib. III. c. 27. Belli civilis

nondum plane compositi mentio fit I. 37. Et I. c. 4. scribit se statim post Bruti discessum has quasi scholas more Graecorum in Tusculano habuisse. Hic itaque significat Brutum in Galliam profectum esse, cui a Caesare praefectus erat, quod factum esse constat A. U. 707. Ex libris a Cicerone ante Tusculanas disputationes scriptis commemorantur libri *de re publica* A. U. C. 699. editi lib. IV. c. 1. liber *de consolatione* post Tulliae filiae mortem scriptus A. U. 708. Lib. I. c. 27. et Lib. III. c. 28. Hortensius (de philosophia liber A. U. editus lib. II. c. 2. quatuor libri Academici A. U. c. 708. scripti; denique libri de Finibus bonorum et malorum, A. U. 708. mense circiter Sextili editi Lib. V. c. 11. Ceterum harum Tusculanarum disputationum mentio fit in epistolis ad Atticum XV. 2. et 4. scriptis A. U. 709. et quum ad Att. XIII. 32. ab Attico petit, ut sibi Dicaearchi libros περὶ Ψυχῆς mittat, qui apti essent ad id quod quum maxime cogitaret, haud dubie significat se in elaborando Tusculanarum disputationum libro primo versatum esse, ubi mentionem illorum facit lib. I. cap. 11. Absolvisse autem illas ante Caesaris interitum (h. e. ante idus Mart. A. U. 709.) constat ex initio libri de fato, ubi Tusculanae disputationes citantur. Easque iam tum ab Attico lectas esse cognoscitur ex epistolis ad Att. XV. 2. et 4. quae scriptae sunt mense Maio A. U. 709.

Ipsi autem dialogi, habiti esse finguntur in Ciceronis Tusculano, post discessum Bruti in Galliam, ita ut Cicero unum ex familiaribus, qui tum secum erant, ponere iuberet, de quo is audire vellet, ad id ipse aut sedens aut ambulans disputaret. Itaque quinque dierum scholas in totidem libros

contulit; qui vulgo quidem appellabantur *Tusculanarum quaestionum;* ut est in cod. Reg. aliisque nonnullis. Veram autem lectionem esse *Tusculanarum disputationum* iam *P. Manutius* vidit; eumque postea secutus est Davisius, qui „alteram scripturam, inquit, non modo repraesentant Mss. Pall. Vatic. Gemblac. Colon. Med. et Balliol. verum etiam eo titulo hosce libros insignit Lactantius Div. Instit. III. 14. Et M. Tullium secundo *Tusculanarum disputationum* libro laudat Boethius in Topic. lib. V. p. 849. Hieronymus Prooem. libb. contra Pelag. p. 454. Nec aliter ipse scriptor. Vide lib. V. Tusc. c. 2. Divin. lib. II. Prooem. lib. de Fato c. 2. ad Attic. Epp. XV. 2. 4. At Nonius, Charisius et Priscianus simpliciter *Tusculanas* vocant, parique modo Servius, Donatus, Augustinus Lupus abbas Ep. 8. Tertullianus Apol. c. 30. aliique."

In libro primo

M. Brutum absentem allocutus exponit quibus causis commotus philosophiam Latinis literis illustrandam sibi sumpserit. Non quia philosophia Graecis et literis et doctoribus percipi non posset, sed quod, quum suo quidem iudicio Romani omnia aut invenerint sapientius quam Graeci, aut accepta ab illis meliora fecerint, doctrina tamen illos Graecia et omni literarum genere superaverit, ideoque etiam philosophia iacuerit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuerit lumen literarum Latinarum, ipse aequum et honestum censuerit, si aliquid oratoriae Romanorum laudi sua attulerit industria, multo studiosius philosophiae fontes aperire. Itaque quum hanc perfectam philosophiam semper iudicaverit, quae de maxi-

mis quaestionibus copiose posset ornateque dicere, se huic exercitationi ita studiose operam dedisse, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderet. Sic nuper post Bruti discessum in Galliam, quum essent in Tusculano plures secum familiares ponere iussisse, de quo quis audire vellet; ad id aut sedentem aut ambulantem disputasse. Itaque dierum quinque scholas in totidem libros contulisse. c. 1 — 4.

Sequitur prima disputatio de *contemnenda morte.* Auditor enim malum sibi videri esse mortem pronuntiaverat; et quidem utrisque malum esse, et his qui mortui sint, et eis quibus sit moriendum. Ac mortuos quidem propterea quia non sint, quum fuerint, miseros esse. Id Cicero ita refellit ut doceat, mortuos qui nusquam sint, miseros esse non posse, quippe qui nihil sentiant. Iam auditor concedit mortuos non esse miseros; perseverat autem in eo, quod eos qui vivant, miseros esse, quum moriendum sit, contendat. c. 5 — 7.

Iam Cicero pollicetur se effecturum, viventibus non modo malum non esse, sed bonum etiam mortem. Primum autem quid mors sit videndum esse. Alios enim illam discessum animi a corpore esse putare; alios nullum censere fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Varias etiam de animi natura philosophorum sententias esse, quae breviter recensentur c. 8 — 10. Cicero autem ostendit, quaecumque vera sit earum sententiarum, hoc ratione effectum iri, ut mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Et quum necesse sit

aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire, quoniam auditor concesserat, si maneant, beatos esse, primum docere aggreditur animos post mortem manere, s. immortales esse c. 11. In quo primo loco utitur auctoritate antiquitatis c. 12. 13. deinde maximum argumentum esse dicit, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam indicare, quod omnibus curae sint, et maximae quidem, quae post mortem futura sint. c. 14. 15. itaque consensu nationum omnium nos arbitrari animos permanere; qua in sede maneant qualesque sint ratione discendum esse. Cuius ignorationem finxisse fabulas illas de statu inferorum; philosophorum autem doctrina inde a Pherecyde et Pythagora hoc effectum esse, animos quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, i. e. spirabiles, sivi ignei, sive ex inflammata anima (Feuerluft) constent, in sublime ferri. c. 16 — 18. Id facilius etiam intelligi ex eo, quod nihil sit animo velocius; itaque eum quum e corpore discesserit, statim ad superiorem regionem evadere, iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistere, tumque finem altius se efferendi facere. Et in hac quidem sede animum sustentatum iri iisdem rebus, quibus astra sustententur et alantur. Itaque beatos nos fore, quum corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum futuri simus expertes, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque posituri, praesertim quum orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem sint allaturae. Omnino autem nos naturae miracula tum multo puriora et dilucidiora perspecturos, quum ad ea spectanda liber animus et corpore solutus pervenerit. Frustra igitur Epicu-

rum a sectatoribus suis magnificis laudibus efferri, quod dicant per eum se liberatos mortis metu, eoque terrore, quem fabulosae inferorum species animis incutiant; scilicet quum nihil aliud ab eo didicerint, quam se quum tempus mortis venisset, totos esse perituros; quae quidem res certe nihil habeat laetabile aut gloriosum. Nihil tamen occurrere, cur non Pythagorae et Platonis de immortalitate animorum vera sit sententia. c. 19 — 21.

Sed plurimos contra niti, animosque quasi capite damnatos, morte multare; iisque propterea incredibilem animorum videri aeternitatem, quod nequeant, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Sed eos ne intelligere quidem, qualis sit in ipso corpore. Ac profecto multo difficiliorem esse cogitationem, qualis animus in corpore sit, tamquam alienae domi, quam qualis, quum exierit, et in liberum caelum, quasi domum suam venerit. c. 22. Ac si qualis sit animus ipse animus nesciat, tamen esse se et moveri scire. Itaque quum id solum, quod se ipsum moveat, quia numquam deseratur a se, numquam ne moveri quidem desinat, animum, qui sentiat se vi sua non aliena moveri, nec accidere posse ut umquam a se deseratur, certo aeternum esse et immortalem, quod dudum Plato docuerit. c. 23.

Multa vero esse in animis hominum divina ut memoriam, ut vim occulta investigandi, ut multas variasque artes atque doctrinas, quae nec a corpore oriri, nec in terra nata esse possint, c. 24 — 27. Quod autem a nonnullis negetur, ani-

mum a corpore discretum esse, quod ubi sit, aut qualis sit intelligere nequeant, hoc ipso nihil effici, quod ne oculus quidem se ipse videat, animusque, etiamsi formam suam non videat, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. c. 28. Omninoque etsi animi locum et faciem ignoremus, hoc tamen dubitari non posse, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex; ideoque eum nec secerni, nec dividi, nec discerpi nec distrahi posse, nec interire igitur. c. 29. His igitur ac talibus rationibus adductum Socratem supremo vitae die de animorum immortalitate disseruisse, verissimumque eius dictum esse, totam philosophorum vitam nihil aliud esse quam commentationem mortis. c. 30. 31.

Sequitur ut demonstretur, etiamsi animi mortales sint, mortem tamen non esse in malis. In quo Stoicos ait esse perabsurdos, qui animos manere dicant, quum e corpore excesserint, sed non semper, quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod autem facile sit, tollant, eos semper manere, c. 32. Neque vero Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales esse statuat, primo, quod quidquid nascatur, intereat; deinde quia animus saepe aeger sit; quod autem aegrum esse et in morbum incidere possit, id etiam interire possit. Nam quum de animi immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de iis partibus, in quibus aegritudines versentur. c. 33. Sed si concedatur, animum morte interire, non esse tamen quod mortem timeamus. Non enim propter se mortem ti-

meri, quae plerumque sine sensu fiat, nonnumquam etiam cum voluptate, sed hoc potissimum homines angere, quod mors sit discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Sed ea bona aut opinata esse. aut tam pauca et parva, ut a malorum aut magnitudine aut multitudine obruantur; et morte omnia mala et pericula effugi. c. 34 — 35. Nullis etiam bonis carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit quod desideret, nec odiosum esse, sine sensu esse, quoniam nihil in eo possit esse odiosum, qui ipse non sit, qui nec careat nec sentiat. c. 36 — 37. Itaque licere etiam eum, qui mortalem esse animum iudicet, aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si id ipse non agat, consequatur. c. 38. Pellendas igitur esse istas ineptias, ante tempus mori, miserum esse; totam potius vim bene vivendi in animi robore et magnitudine et in omni omnium rerum humanarum contemptione et in omni virtute ponendam esse. c. 39 — 42. De humatione autem ac sepultura non esse laborandum, quod ea nihil ad mortuum pertineat. c. 43 — 45. Operam potius dandam esse ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus. c. 46.

Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte testimonia, et hominum de morte pro patria oppetita opiniones. c. 47 — 49.

In libro secundo

qui est de *tolerando dolore*, post praefationem qua cohortatur ad philosophiam diligenter colendam, Latinisque inprimis literis illustrandam, c. 1 — 3. colloquium inducitur ab ipsius philosophiae laudibus; et quum auditor hanc sententiam

proposuisset, dolorem maximum omnium malorum sibi videri, haec statim hoc argumento refellitur, quod dedecus et turpitudo maius profecto sit dolore malum. c. 4. 5. Sequitur ut doceatur omnino ne malum quidem esse dolorem. In quo primum multorum philosophorum imbecillitatem reprehendit; quum Aristippus non dubitarit summum malum dolorem dicere, quem Epicurus secutus sit; Hieronymus autem Rhodius summum bonum posuerit in vacuitate a dolore, ceteri praeter Zenonem, Aristonem et Pyrrhonem malum certe dixerint dolorem, etiamsi alia peiora. Poetas quoque vituperandos esse dicit, qui summos homines inducant in dolore muliebriter lamentantes, c. 6 — 12. Rationes autem quibus in frangendis opinionibus eorum qui dolorem malum dicant, Stoici utantur, contortulas esse et verbis quidem aliis definire dolorem, non tollere. Verum igitur hoc esse, dolorem opprimendum esse patientia et fortitudine, idque partim exercitatione fieri et consuetudine, c. 13 — 17. partim ratione et sapientia; in quo primum nihil profici docet Epicuri ratione, qui magnum dolorem brevem, longum vero levem esse dixerat. c. 19. aliunde potius medicinam quaerendam esse. Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse nec laudabilius nec optabilius, quam ferre dolorem, in eoque sibi ipsum imperare. Nam quum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tamquam dominum servo h. e. a ratione coërceri temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum perpinquorumque custodiis constringendam esse; si autem firmior sit, tamquam bonum militem admonitu revocandam esse

ad dignitatem. Accedere debere propriam animi contentionem et sermonem intimum, quo ipse secum cogitet cavendum esse turpe quidquam et languidum, non virile; species deinde honestas virorum qui fortiter dolorem tulerint animo proponendas esse. c. 20. 21. intentionem etiam adhibendam, cuius ut in corpore, sic in animo, magna vis sit, c. 22. 23. contemnendo etiam omnem dolorem laboremque levari. c. 24. Illud denique cogitandum, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus unam esse omnium rem pulcherrimam. c. 25. 26. atque inprimis illud meditandum, ut haec patientia dolorum in omni genere se aequabilem praebeat. c. 27.

Libri tertii

praefatio in laudibus philosophiae versatur, quae quum medicina animi sit, eaque in potestate nostra sita, dolendum esse dicit, medicinae corporis multum et honoris haberi et temporis tribui, illam autem animi medicinam contemni et negligi. c. 1. — 3.

Ipsum autem huius libri argumentum in eo versatur, ut *aegritudinem non cadere in sapientem* demonstretur. Hic primo rationes quaedam leviores, et a verbis Latinorum ductae praemittuntur, qui omnem animi affectionem lumine mentis carentem insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant, c. 4. 5. Sequuntur Stoicorum argumenta breviter adstricta. c. 6 — 9. Quibus expositis latius ea dicit, sed ita ut sententiis utatur eorum potissimum, qui maxime forti et virili utebantur ratione atque sententia. Itaque Peripateticorum rationem qui medio-

critates perturbationum probent, sibi placere negat. c. 10. Ostendit autem omnis aegritudinis non modo, verum ceterarum etiam animi perturbationum causam esse ab opinione repetendam; et aegritudinis quidem ab opinione magni mali, cuius hanc definitionem proponit: esse opinionem magni mali praesentis, et quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum esse videntur angi. c. 11. Ex hac igitur definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet, aegritudinem esse ex opinione mali; c. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit, et Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegritudinem valere putant; quod, quamquam insperata sint graviora, et ipsa praemeditatio aegritudinem minuat, ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendunt, c. 16. et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur, c. 17 — 21. tamen in isto non sint omnia, quum et nec-opinatorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera parte refutatur opinio eorum, qui putent ad officium pertinere, aegre ferre quod acciderit; qua ex opinione efficiatur gravis aegritudinis perturbatio, orianturque varia et detestabilia genera lugendi. Ex hoc ipso autem intelligi voluntate susceptam esse aegritudinem. Nihil autem esse, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum nihil profici et frustra esse susceptum. Et quum multi multa saepe perpessi facilius ferant, quicquid acciderit, ita ut ipsa defatigatio miseriarum aegritudines faciat

leniores, intelligi, opinionem illam, non rem ipsam atque causam fontem esse maeroris. Quod confirmatur philosophorum exemplo, qui quum intelligant, se nondum sapientiam consecutos esse, tamen in hoc malo aegritudine non premantur, quia nulla admisceatur opinio officiosi doloris. c. 23 — 28. His expositis adduntur nonnulla ad refutandam Crantoris sententiam, qui cedendum censuerit dolori, quia quum sit naturalis, naturae obsisti nullo modo possit. c. 29. 30. Tertia parte disseritur de eo, quod Zeno ad definitionem aegritudinis hoc addiderit, ut illa opinio mali praesentis sit recens; in quo ille non tantum recens esse velit, quod paullo ante acciderit, sed quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tamdiu illud appellet recens. Quo ipso utitur ad exponenda officia consolantium, variasque philosophorum de generibus consolandi sententias enumerandas. c. 31 — 34.

Liber quartus

post praefationem, qua veteres Romanos philosophiam, amplissimam bene vivendi disciplinam vita magis quam literis persecutos esse ostendit, continet quarti diei disputationem, in qua auditor hanc sententiam proposuerat, *non videri omni animi perturbatione sapientem posse vacare.* Quod ut refutetur, primum id agit Cicero, ut Zenonis, Stoicorum principis, definitionem perturbationis et ipsa perturbationum genera exponat. Perturbationem ille dixerat aversam a recta ratione contra naturam animi commotionem. (τὴν ἄλογον καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησιν Diog. Laërt. VII. 63.) Partes autem perturbationum ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opina-

tis malis; ita esse quatuor, ex bonis libidinem et laetitiam, ut sit laetitia praesentium bonorum; libido futurorum; ex malis metum et aegritudinem metum ex futuris, aegritudinem ex praesentibus. Et *aegritudinem* quidem esse opinionem recentem mali praesentis in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur, (λύπην, σύστολην ἄλογον). *Laetitiam* opinionem recentem boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur. (ἡδονήν, ἄλογον ἔπαρσιν, ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν). *Metum* opinionem impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. (φόβον προσδοκίαν κακοῦ.) *Libidinem* opinionem futuri boni, quod sit ex usu iam praesens esse. (ἐπιθυμίαν, ἄλογον ὄρεξιν.) Singulis autem his perturbationibus partes generis plures subiici. Itaque aegritudini a Stoicis subiicitur *aemulatio* i. e. aegritudo, si eo, quod concupierit alius potiatur, ipse careat. (Ζῆλος, λύπη ἐπι τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ). *Obtrectatio* aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit (Ζηλοτυπία, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ.) *Misericordia* aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis. (Ἔλεος, λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι.) *Angor* aegritudo premens (Ἄχθος, λύπη βαρύνουσα.) *Luctus* aegritudo ex eius qui carus fuerit, interitu acerbo. (Huius et maeroris, doloris, lamentationis, molestiae et desperationis definitiones apud Diogenem Laërtium omittuntur.) *Maeror* aegritudo flebilis. *Aerumna* aegritudo laboriosa. (Ὀδύνη, λύπη ἐπίπονος.) *Dolor* aegritudo crucians. *Lamentatio* aegritudo cum eiulatu. *Sollicitudo* aegritudo cum cogitatione. (Ανία λύπη ἐκ διαλογισμῶν μένουσα, ἢ ἐπιτεινομένη.) *Molestia* aegritudo permanens. *Afflictatio* aegritudo cum vexatione corporis (Ἐνόχλησις, λύπη στενοχωροῦσα καὶ δυσχωρίαν παρέχουσα.) *Desperatio* ae-

gritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Sub *metu* autem subiecta sunt, quae sequuntur: *Pigritia* metus consequentis laboris (Ὄκνος φόβος μελλούσης ἐνεργείας.) *Pudor* (Αἰσχύνη φόβος ἀδοξίας.) *Terror* metus concutiens (Ἔκπληξις φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος), *Timor* metus mali appropinquantis, *Pavor* metus mentem loco movens. *Exanimatio* metus subsequens et quasi comes pavoris. *Conturbatio* metus excutiens cogitata. (Θόρυβος φόβος μετὰ κατεπείξεως φωνῆς.) *Formido* metus permanens. *Voluptatis* partes sunt istae: *Malivolentia* voluptas ex malo alterius sine emolumento suo (Ἐπιχαιρεκακία, ἡδονὴ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς.) *Delectatio* voluptas suavitate auditus animum deleniens (Κήλησις ἡδονὴ δι' ὤτων κατακλῶσα) *Iactatio* voluptas gestiens et se efferens insolentius (Τέρψις, οἷον τρέψις προτροπὴ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ ἀνειμένον.) *Libidini* subiecta sunt *Ira*, libido puniendi eius qui videatur laesisse iniuria. (Ὀργὴ, ἐπιθυμία τιμωρίας, τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως.) *Excandescentia* ira nascens et modo exsistens, (Θυμὸς ὀργὴ ἀρχομένη.) *Odium* ira inveterata. (μῖσος ἐπιθυμία τις τοῦ κακῶς εἶναι τινι; μετὰ προκοπῆς τινος καὶ παρατάσεως.) *Inimicitia* ira ulciscendi tempus observans (Μῆνις ὀργὴ πεπαλαιωμένη καὶ ἐπίκοτος, ἐπιτηρητικὴ δέ.) *Discordia* ira acerbior, intimo odio et corde concepta. *Indigentia* libido inexplebilis (Σπάνις ἐπιθυμία τὶς ἐν ἀποτεύξει, καὶ οἷον κεχωρισμένη ἐκ τοῦ πράγματος, τεταμένη δὲ διακενῆς ἐπ' αὐτὸ καὶ σπωμένη.) *Desiderium* libido eius, qui nondum adsit videndi. c. 4 — 9. His expositis Cicero refert, Stoicos omnium perturbationum fontem dicere intemperantiam; ex iisque primum *morbos* confici, quae illi νοσήματα vocent, deinde *aegrotationes* quae ab illis appellentur ἀῤῥωστήματα; utris-

utrisque oppositas esse contrarias offensiones. Definiri autem animi aegrotationem opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda inhaerentem et penitus insitam. Offensionem autem esse, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam tamquam fugienda. Aegrotationi subiecta esse avaritiam, ambitionem, mulierositatem, pervicaciam, ligurritionem, vinolentiam, cupediam et similia. Offensionum exempla esse inhospitalitatem et mulierum odium. c. 10. 11. Atque ut in corpore sit morbus, sit aegrotatio, et vitium, (morbum enim esse totius corporis corruptionem; aegrotationem morbum cum imbecillitate; vitium quum partes corporis inter se dissideant) sic animi quoque morbos et aegrotationes et vitia esse; item in animo sicut in corpore laudari pulchritudinem, vires, valitudinem, firmitatem, velocitatem, c. 12 — 14. Sequitur iam brevis demonstratio eius quod quaerebatur, perturbationes in sapientem non cadere; c. 15 — 17. Deinde disputatur adversus Peripateticos, qui perturbari animos necesse esse dicebant, iidem tamen modum adhibebant, quem ultra progredi non oporteat; praeterea easdem utiliter a natura datas existimabant. c. 18 — 26. Tum exponuntur remedia, quae a philosophia morbis animorum adhibeantur, sive perturbationum curationes. Omnino autem in omnibus quatuor perturbationibus sanandis illam esse distinctionem: utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio; et utrum illud non videatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium

rerum tollenda omnino aegritudo; ut si quis aegre ferat se pauperem esse, idne disputes paupertatem malum non esse; an hominem aegre ferre nihil oportere. Iam omnem eiusmodi perturbationem animi placatione ablui quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur, nec malum ex quo aut metus aut aegritudo: certam tamen et propriam sanationem esse; si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale aut necessarium. Illam autem rationem quae ipsam opinionem boni aut mali tollat, utiliorem quidem esse, sed raro proficere, neque esse ad vulgus adhibendam. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quae perturbat animum, vere est bona aut mala; tamquam si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. c. 27 — 29. Extremo loco adiungitur disputatio de singulis quibusdam perturbationum generibus recte sanandis; et quum de aegritudine satis iam esset libro tertio disputatum agitur primum de sanando metu, c. 30. de laetitia c. 31. de amore c. 32 — 35. de ira c. 36. omninoque concluditur; omnium animi morborum unam hanc sanationem esse: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi quod ita rectum esse videatur. c. 37. 38.

Libro quinto

continetur quinti diei disputatio, qua demonstratur *virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.* Eam ipsam sententiam Brutus ipse maxime probabat, idque Cicero ait se intellexisse ex

eius libro de Virtute ad ipsum scripto, quo libro se ipsum a Bruto provocatum esse scribit de Fin. I. c. 3.

Et in praefatione quidem huius libri primum ait, eos qui se ad philosophiae studium contulerint profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuisse. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus, in eaque satis praesidii ad beate vivendum sit, et praeclare ab illis positam et a se ipso susceptam esse operam philosophandi. Sed si virtus non possit se ipsa adversus fortunam tueri, verendum esse, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. Ac se ipsum interdum huic sententiae diffidere; eundem vero etiam se castigare, quum cogitet, non ex hominum mollitia, sed ex ipsa virtute de virtutis robore existimandum esse. Huius vero culpae, qua homines omnia adversa tum venientia metu exaugeant, tum maerore praesentia, ut omnium errorum et peccatorum, petendam esse a philosophia correctionem, quam egregiis laudibus exornat c. 1. 2. Cuius nomen etsi recens sit, rem tamen ipsam antiquissimam esse demonstrat. Itaque iam heroicis temporibus Ulixem et Nestorem sapientes fuisse, deinde Homerum et Lycurgum, tum septem illos sapientes; donec exortus sit Pythagoras, qui ipsum philosophiae nomen invenerit, non tamen nominis solum inventor, sed rerum quoque amplificator fuerit, et magnam illam Graeciam privatim et publice praestantissimis et institutis et artibus exornaverit. A physicis deinde usque ad Socratem numeros potissimum motusque tractatos esse, quaesitumque unde omnia

orirentur, quove recederent; studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus, et cuncta caelestia anquisita esse. Socratem autem primum philosophiam devocasse e caelo i. e. de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere coepisse. Eius deinde multiplicem rationem disputandi rerumque varietatem et ingenii magnitudinem Platonis memoria et literis consecratam plura genera effecisse dissentientium philosophorum. Ex quibus se potissimum Socraticam rationem consecutum esse, in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaerendi; eumque morem etiam in his Tusculanis disputationibus et superiore quatriduo, et hoc quinto et ultimo die tenuisse. c. 3 — 4.

Negaverat auditor ad beate vivendum satis posse virtutem. Cicero quaerit an ad recte honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satis praesidii sit in virtute! Quo concesso, concedi sibi vult, qui bene vivat eum etiam beate vivere. Id negat auditor, quoniam bene, i. e. constanter, graviter, sapienter, fortiter vivere etiam in tormentis aliquis possit beata autem vita in equuleum non accedat. Cicero igitur auditorem reducit ad id, quod superioribus diebus actum erat, ostenditque necessario beatos esse eos, quos nulli metus terreant, nullae aegritudines exedant, nullae libidines incitent, nullae futiles laetitiae exsultantes liquefaciant. c. 5 — 7. Quamquam igitur res videbatur superioribus illis disputationibus confecta esse, auditor tamen habere se ait, quae requirat. Assentiri enim se, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequi etiam vitam beatam virtute confici; eodemque modo, si vita bea-

ta in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem bonum. Brutum autem auctore Aristo et Antiocho virtutem cum beata vita coniunctam esse putare, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. Cicero reponit, sibi de ea re et cum Antiocho saepe et cum Aristone dissensionem fuisse, quod sibi non videretur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset, in malis autem putaret sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. Contra ea et dictum ab Antiocho, et scriptum compluribus locis: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam. In quo Cicero constantiam desiderat. Quum enim illi philosophi tria genera malorum esse dicant, qui duorum generum malis omnibus urgeantur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum et confectum corpus doloribus, eis dici non posse paullum ad beatam vitam deesse, non modo ad beatissimam. c. 8. Itaque constantius certe Theophrastum dixisse in rotam beatam vitam non escendere. Nam Epicurum quidem sibi haud constanter convenienterque dicere, quum neget, quemquam iucunde posse vivere nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat, aut quum dicat fortunam exiguam intervenire sapienti. Nam quum beatus dicatur is, qui sit in bonis nullo adiuncto malo, eique verba nulla alia subiecta natio sit, nisi secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio, hanc assequi virtutem, si quidquam praeter ipsam boni sit, non posse. Affuturam enim esse, si mala illa ducamus, turbam quandam, ut paupertatem, ignobilitatem, humilitatem, solitudinem, amissionem suorum, graves dolores corporis, perditam valitudinem, debilitatem, caecitatem, interitum patriae, exsilium, servitutem

in quibus aut pluribus, aut omnibus uno tempore quum sapiens esse possit, neminem praestare posse, sapientem semper beatum fore. Itaque missa quaestione, utrum de ratione beate vivendi in sola virtute ponenda inter Stoicos et Peripateticos conveniat nec ne, ostendit auctor se eius sententiae gravitatem a Platone repetiturum, c. 9 — 13.

Primum igitur argumentum, quo efficitur virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam hoc est: Humanus animus decerptus ex mente divina, si est recte excultus, fit perfecta mens, id est absoluta ratio, quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, certe omnes virtutis compotes beati sunt. Immo sunt beatissimi. Nihil enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis. Qui autem diffidit beatus esse non potest. At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito. Qui enim potuit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? Atqui nisi stabili et fixo et permanente bono beatus esse nemo potest. Itaque qui virtutis compos est, solus est beatus, quippe qui non timeat, ne eorum, in quibus vita beata consistit, aliquid deperdat; quod certe non ita se haberet, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Atque quum perturbationes animi miseram, sedationes autem vitam efficiant beatam, qui his concitationibus solutus ac liber est, eum nemo dubitabit beatum dicere. Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Praeterea omne bonum laetabile est; quod autem laetabile id praedicandum et prae se ferendum; quod tale autem id etiam gloriosum. Si vero gloriosum, certe laudabile; quod

autem laudabile profecto etiam honestum. Quod bonum igitur id honestum. At quae isti philosophi praeter virtutem in bonis numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum quod honestum. Ex quo efficitur honestate una vitam contineri beatam. Nam ea bona non sunt dicenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. Postremo quum in virtute satis sit, ut fortiter vivamus, sequitur ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia profluenter, absolute, prospere. Satis ergo etiam ad beate. c. 14 — 18.

Iam ut illud magis elucescat, exempla afferuntur hominum improborum cum bonis et sapientibus comparatorum; L. Cinnae cum C. Laelio, C. Marii cum Catulo, Dionysii Syracusanorum tyranni cum Archimede comparati. c. 19 — 23. Tum exprimitur viri cuiusdam optimis artibus praestantis imago, partim omnibus philosophiae disciplinis exculti, partim in re publica versantis, amicitiisque doctorum et sapientium hominum florentis, ostenditurque qui his gaudiis fruatur, eum beatum esse, idque necesse esse omnes confiteri, c. 24. 25. Et hanc beatam sapientis ex virtute vitam ne imminui quidem posse dolore corporis, etsi hic videatur acerrimus virtuti adversarius, c. 26 — 28.

Sequitur disputatio de eorum philosophorum inprimis Peripateticorum et Academicorum sententiis, qui negarent virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Itaque recenset diversas

philosophorum de finibus bonorum et malorum sententias. Eae sunt primum simplices quatuor: 1. Nihil bonum nisi honestum, ut Stoici; 2. Nihil bonum nisi voluptas, ut Epicurus. 3. Nihil bonum nisi vacuitas doloris, ut Hieronymus. 4. Nihil bonum, nisi naturae primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades. Haec igitur simplicia, illa, quae sequuntur mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus; voluptatem cum honestate Dinomachus et Calliphon copulavit. Indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. His igitur omnibus licere sapientem beatum praedicare demonstratur. Epicurum enim, quem voluptarium dicant, satis tamen esse contra mortem et dolorem paratum; eundem vero etiam et reliquos philosophos aeque paratos esse ad cetera quae mala putentur. Parvo enim contentos paupertatem non extimescere. Et quod ad cupiditates attineat, Epicurum earum genera sic divisisse, ut partim esse naturales et necessarias, partim naturales et non necessarias, partim nec naturales nec necessarias esse diceret; necessarias satiari posse paene nihilo; secundum autem genus nec ad potiendum difficile esse nec ad carendum; tertias quod essent plane inanes, funditus eiiciendas. Itaque Epicurum omnes eiusmodi voluptates extenuasse; et sic praecipere, ut voluptatem quidem expetendam doloremque fugiendum dicat, idem tamen hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat maiorem efficientem voluptatem, et haec omnia tamen ad animum referre. Et quum animus et praesentem sentiat voluptatem, et per-

spiciat venientem, nec praeteritam praeterfluere sinat, Epicuro auctore perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore, c. 29 — 33. Similia ad victum transferri, extenuarique magnificentiam et sumptus epularum, c. 34 — 35. Neque vero ignobilitatem, aut humilitatem, aut popularem offensionem sapientem beatum esse prohibere c. 36. neque exsilium, quod in maximis malis ducatur. c. 37. Iam vero motus animi, sollicitudines, aegritudines oblivione leniri, traductis animis ad voluptatem. Itaque nec caecitatem, nec surditatem, nec acerrimos corporis dolores sapientium perpetuam bene vivendi facultatem impedire. Et quum hoc vel ii philosophi dicant, quorum ea sententia sit, ut virtus per se ipsa nihil valeat, multo magis id esse philosophis a Socrate et Platone profectis faciendum, quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicant, ut ab his corporis et externa obscurentur, alii autem haec ne bona quidem ducant, in animo reponant omnia. c. 38 — 41.

In Paradoxa.

Quo anno Cicero sex illa Paradoxa conscripserit anceps quaestio est. Praefatio brevis ad M. Iunium Brutum iis praemissa habet illa quidem aliquot temporis notas, quae tamen sunt eiusmodi, ut magis ad praefationem, quam ad ipsa Paradoxa pertinere videantur. Scriptam enim esse M. Catone, Bruti avunculo, etiam tum vivo satis constat, quod nec mortis eius mentionem facit, et sic de eo loquitur, ut, quo in orationibus dicendi genere utatur, exponat. *Cato autem*, inquit, *perfectus mea sententia Stoicus et ea* SENTIT, *quae non sane probantur in vulgus, et in ea* EST *haeresi, quae nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit efficit.* — Et paullo post: *Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriae, Stoice* SOLET, *oratoriis ornamentis adhibitis dicere.* Extrema vero in praefatione Cicero Brutum sic alloquitur: *Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit.* Iam hoc nihil aliud esse potest, quam liber de claris oratoribus, qui inscribitur *Brutus.* Is liber quum scriptus sit A. U. 706. extremo, Praefatio haec scripta sit necesse est verno A. U. 707. tempore, antequam de Catonis morte nuntius Romam perferretur, quem constat mense Aprili eiusdem anni Uticae mortem sibi conscivisse.

Iam Paradoxon secundum habet quaedam in P. Clodium, quamvis haud nominatum, convicia, quae suspicionem facere possunt, Ciceronem ea vel ante exsilium, vel post reditum, sed tamen ante Clodii mortem scripsisse, quum is etiam tum furere adversus Ciceronem eiusque amicos pergeret. Multo apertius autem in Clodium invehitur, Parad. quarto et quidem plane significat ea se post reditum ab exsilio scribere. Simul de eo non ut mortuo, sed adhuc vivente loquitur. Sed *si haec*, inquit, *nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum iniuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis, et tum maxime, quum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi commendabat; te ne nunc quidem? nisi forte idem esse hostis et civis potest. An tu civem ab hoste natura et loco, non animo factisque distinguis? Caedem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, aedes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis propter quem aliquando civitas non fuit? Et me tuo nomine appellas, quum omnes meo discessu exsulasse rem publicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? Numquam, nec quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exsilium scelerum esse poenam? meum illud iter ob praeclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiamsi solum non mutarunt. An quum omnes leges te exsulem esse iubeant, non eris tu exsul? Num appellatur sicarius, qui cum telo fuerit? Ante senatum tua sica deprehensa est. Qui ho-*

minem occiderit? Tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? Aedes Nympharum manu tua deflagravit. Qui templa occupaverit? In foro castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut si in opertum Bonae Deae accessisses, exsulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium eiectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romae sum, inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

Iam hoc Paradoxon a Cicerone eo demum anno conscriptum fuisse, quo totum opusculum ad M. Brutum misit, mihi quidem non fit credibile. Non enim ista apostrophe ad mortuum Clodium, tamquam ad vivum usus fuisset; aliquid etiam de eius interitu dixisset. Itaque mihi persuadeo, illud eo ipso anno scriptum esse, in quem, post reditum Ciceronis, incidunt illi Clodii furores, quos luculenter describit ad Att. IV. 3. ad Q. Fr. II. 3. *h. e. in A. U. C.* 697.

Paradoxon quintum etsi multa habet communia, aliquot locis tamen videtur L. Lucullum tangere, fortasse etiam Hortensium ut quum dicit: *videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos multos exceptantem de piscina et pertractantem et muraenarum copia gloriantem.* Illos enim propterea *piscinarios* vocat ad Att. I. 16. et piscinarum Tritones ad Att. II. 9. et ad Att. II. 1. ita scribit: *nostri autem principes digito se caelum putant attingere, si mulli barbati in pi-*

scinis sint, qui ad manum accedant etc. Attamen hoc nihil impedit, quo minus hoc Paradoxon serius i. e. A. U. C. 707. scriptum esse putemus.

In Parad. VI. qui Stoicorum sententiam, solum sapientem esse divitem, tractat, nullum dubium est, quin Cicero potissimum M. Crassum illum divitem perstrinxerit, quicum ei magnae saepe simultates intercesserant, etsi aliquoties reconciliatione depositae. Et hoc quidem aperte significant illa verba: *Multi ex te audierunt, quum diceres neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus;* quod dictum nominatim in M. Crassum confertur de Officiis lib. I. c. 8. his verbis: *ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in re publica princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset.* Iam si hoc Paradoxon Cicero post annum U. C. 700. elucubrasset, quo anno M. Crassus trans Euphratem bellum cum Parthis gerens cum ignominia et dedecore periit, certe hoc etiam loco huius interitus mentionem fecisset, quem aliis locis librorum postea scriptorum commemorat ut de Divin. II. 9. Fin. III. 22. Itaque hoc quoque Paradoxon scriptum videtur statim post reditum ab exsilio, quo tempore Cicero varias ob causas male erat in M. Crassum animatus. Ac fortasse eo ipso anno scriptum est, quo Crassus cum Pompeio secundum consulatum gerebat A. V. C. 698. certe quod ei inter alia obiicitur cap. 1. aerarii expilatio, referri potest ad Crassi facinus, quo duo millia pondo auri e Capitolino Iovis solio rapuisse fertur, a Camillo ibi condita, quod factum Plinius commemorat hist. nat. XXXIII. 1.

Iam quod ad ipsum argumentum, viamque et rationem haec Stoicorum paradoxa tractandi attinet, fatendum est Ciceronem magis oratorie quam subtiliter de iis disputasse.

Nam primum, quum defenditur, *quod honestum sit id solum bonum esse*, ipse videtur Cicero sensisse rem omnem redire ad veram *boni* definitionem. Itaque Parad. I. 1. *quid est igitur*, inquit, *quaeret aliquis, bonum? Si quid recte fit et honeste et cum virtute id bene fieri vere dicitur, et quod rectum et honestum et cum virtute est, id solum opinor bonum.* Hoc vero est optare, non docere. Nihil enim affertur, e quo eluceat id honestum esse solum bonum. Neque vero exemplis istis summorum virorum c. 2. expositis quidquam efficitur. Facile quidem concedi potest, quod c. 3. subiungitur voluptatem non esse summum bonum; eodem tamen concesso non continuo efficitur, nihil esse boni in voluptate, solumque bonum esse id quod dicitur honestum.

Non maior est subtilitas, qua utitur Parad. 2. *in quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.* Verum quidem est illud: *cui spes omnis et ratio et cogitatio pendeat ex fortuna, huic nihil posse esse certi, nihil quod exploratum habeat permansurum sibi unum diem.* Exinde vero nullo modo sequitur, eum non beatius vivere, qui una cum virtute fruatur etiam omnibus aut certe multis fortunae bonis, quam eum cui praeter virtutem cetera omnia desint. Neque vero quicquam proficitur descriptione miseriae, quae hominem improbum at stultum propter ipsam improbitatem et stultitiam premat.

Tertium paradoxon aequalia esse peccata et recte facta Cicero ipse suaviter risit contra Catonem dicens in orat. pro Murena c. 30. 31. Sed hic aliquid coronae dedit; ut ipse fatetur de Fin. IV. 27. Subtilius vero ibidem cum Catone disputans, quid in hac sententia reprehendendum sit, ostendit. At hoc loco Parad. III. 1. recte dicitur, peccata ipsa non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda esse; et in quo peccatur, id posse aliud alio maius aut minus esse, ipsum autem peccare, quoquo verteris, unum esse. Neque vero hoc nihil est, quod, quum aliquis quaerere posset nihilne intersit patrem quis enecet an servum, hoc opponitur, causam haec non naturam distinguere, illud tamen interesse, quod in servo necando, si adsit iniuria, semel peccetur, in patris vita violanda, multa peccentur. Violari enim eum, qui procrearit; eum, qui aluerit; eum qui erudierit, eum qui in sede ac domo atque in re publica collocarit.

Paradoxon quartum nihil habet magnopere ad confirmandam sententiam: *omnem stultum insanire;* sed potius statim transit ad Clodium insaniae et furoris convincendum. Ac ne hic quidem manet in proposito, sed confestim aberrat ad Clodii scelera exagitanda, de ipsa illius sententiae veritate demonstranda oppido securus.

Paradoxon quintum: *solum sapientem esse liberum et omnem stultum servum* ceteris multo et explicatur acutius, et certius confirmatur. Locus est et conclusione aptus, et verbis ornatus; quum *quid est enim,* inquit, *libertas? Potestas vivendi ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi*

qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem, non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere; cuius omnia consilia resque omnes, quas gerit ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque iudicium, cui quidem etiam quae vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit, sicut sapiens poeta dixit: „Suis ea cuique fingitur moribus.“

Denique Paradoxon VI. *solum sapientem esse divitem*, etsi maximam partem invehitur in M. Crassum, tamen ipsa sententia facile concedi potest, quoniam luditur in ambiguitate vocabuli *dives;* idque h. l. sic exponitur divitem esse eum, cui tanta possessio sit, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

DE

CONTEMNENDA MORTE.

I.

Quum defensionum laboribus, senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus: retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi; et, quum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc

mihi Latinis literis illustrandum putavi; non, quia philosophia Graecis et literis,[1] et doctoribus percipi non posset: sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis, fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores, et instituta vitae, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius; rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non literis assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? Doctrina Graecia nos, et omni literarum genere superabat. In quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus; annis enim fere DX [2] post Romam conditam Livius fabulam dedit, [3] C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium. [4]

---

1) *cod. Vatic.* libris.

2) *Olim edebatur* CCCCX. *Sed coss. isti fuerunt A. V. C.* DXIII.

3) *Ms. Ursini* docuit.

4) *Vulgo addebatur* qui fuit maior natu quum Plautus et Naevius. *Sed hoc ineptum est, quum constet*

II. Sero igitur a nostris poetae vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus,[1] solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. Duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis [2] in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos [3] et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria: iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum, vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo iudicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur; Themistoclesque aliquot ante annis, quum in epulis recusasset [4] lyram, habitus est

---

Naevium Ennio natu maiorem fuisse. Nec si verum esset, opus erat eiusmodi aliquid hic addi. Absunt autem ista a cod. Ms. ap. Verburg. Omittenda censuerunt Pearcius et Wolfius, qui ea uncis inclusit.

1) *M. Porcii Catonis.*

2) nec tamen sic, qui magnis ingeniis. *Davis. cod. Reg. Vatic. et Pal. 2. minus bene*

3) *Camerar. malebat* Polygnotos, *idque receperunt. P. Manut. et Lambin. Sed* Polycletum *constat non solum statuarium, sed etiam pictorem fuisse.*

4) *Hoc Ern. restituit ex edd. vett. ut Mediol. Iunt. Ald. Steph. Postea editum* recusaret. *Et sic quoque Davis.*

indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id [1] omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. Itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus; nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est; studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem; post vero Lepidum, Carbonem, [2] Gracchos; inde [3] ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum, aut nihil omnino Graecis cederetur. [4] Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quae illustranda, et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illi [5] quidem viris, sed non satis eruditis. [6] Fieri autem potest, ut recte quis

---

1) *Ernestius malebat* ideo. *Sed nihil opus.*

2) *Recte sic Beroald. Erasmus it. Ald. Steph. et. Male nonnulli edd.* Catonem, *quod est in compluribus Mss.*

3) *Sic Davis. e Reg. Med. Vulgo* deinde.

4) *Lambin.* cederemus.

5) *Sic Ern. Wolf. Vulgo* illis.

6) *„Amafanium notat, aliosque nonnullos ex Epicuri grege, quos eo nomine perstrinxit etiam Acad. 1. 2. cf. Tuscul. IV. 3." Davis.*

sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit. Sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio, et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudi [1] nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant. [2]

IV. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, [3] quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit adolescentes docere, [4] et prudentiam cum eloquentia iungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore, et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset, ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose [5] dedimus, ut iam etiam scholas

---

1) *Ita legendum esse cum edd. vett. vidit Bentleius. Receperunt Davis. Wolf. Vulgo* oratoriae laudis.

2) *Pearcius correxit* manabat, *quod placebat Ernestio, ut* ad oratoriam laudem *referretur.*

3) *Vulgo* scientiae copia. *Davis. malebat* scientia et copia *ut est in Mss. nonnullis. Ego Wolfio auctore, omissa copula, malui scribere* scientia, copia.

4) *Recte sic Davis. Wolf. Vulg.* docere etiam coepit adolescentes dicere.

5) *Vulgo olim addebatur* operam; *quod delendum esse recte censuerunt Lambin. Fr. Fabric. Davis. Ern. Wolf.*

Graecorum more habere auderemus. Ut nuper tuum post discessum, in Tusculano, quum essent complures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic haec nunc mihi senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus, et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillime, quid veri simillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. A. [1] Malum mihi videtur esse mors. M. Hisne, qui mortui sunt, an eis, quibus moriendum est? A. Utrisque. M. Est miserum igitur, quoniam malum. A. Certe. M. Ergo et ii, quibus evenit iam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. A. Mihi ita videtur. M. Nemo ergo non miser. A. Prorsus nemo. M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicunque nati sunt, eruntve,

---

1) *In cod. Eliens. utroque pro* A. *est* Atticus, *quem Lactantius etiam Div. Inst. I. 15 intelligendum esse putavit. Ex Lambini sententia litera* A. *significatur* Adolescens. *Mihi vero optimum videtur* Auditorem *intelligere; quum antea memoretur* is qui audire vellet.

non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes; (moriendum est enim omnibus;) esset tamen miseriae finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. A. Ita prorsus existimo. M. Dic, quaeso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis,

mento summam aquam attingens siti enecatus[1] *Tantalus?*

Num illud,[2] quod

Sisyphu' versat
Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?[3]

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos, et Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam[4] apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem; tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Haec fortasse metuis, et iccirco mortem censes esse sempiternum malum.

---

1) *Sic Wolf. Vulgo* siti enectus. *Davis.* enectus siti. *Versiculus laudatur a Nonio in v.* summum.

2) *Davisius e cod. Reg. et Med. dedit* Tum illud.

3) *Versiculos istos e Cicerone affert Nonius v.* hilum *et* niti.

4) *Nihil opus, quod Ernestio in mentem venit,* quoniam *in* quamquam *mutare.*

VI. A. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? M. An tu haec non credis? A. Minime vero. M. Male hercule narras. A. Cur? quaeso. M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. A. Quis enim non in eiusmodi causa? aut quid negotii est, haec poetarum, et pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa disserentium philosophorum. [1] A. Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. [2] A. Ego vero nusquam esse illos puto. M. Igitur ne esse quidem? A. Prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. M. Iam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. Quid tandem? [3] M. Quem esse negas, eundem esse dicis. Ubi est acumen tuum? Quum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istud dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit; miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnes denique

---

1) *Sic Davis. et Wolf. ordine meliore. Vulgo* philosophorum disserentium *In aliis ut Gothofr.* philosophorum contra ista ipsa disserentium.

2) *Henr. Steph. mutata distinctione legendum putabat:* si enim sunt nusquam, esse non possunt, *quod tamen non est admittendum.*

3) *Bentleio placebat* qui tandem. *Et sic iam in Aldi Nepotis et Lambini edd.*

miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt. Tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem. [1] A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. Nam istud ipsum, non esse, quum fueris, miserrimum puto. M. Quid? miserius, quam omnino numquam fuisse? Ita, qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. [2] A. Ita iocaris, quasi ego dicam, eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, [3] qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, quum fuerint, eo miseros esse.

VII. M. Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? An tu egressus porta Capena, quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? A. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum, *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M.*

---

1) *Vulgo olim addebatur* sunt. *Id Bentleius, et Ernestius delendum censuerunt, quibus cum Wolfio obsecutus sum.*

2) *Sic Ern. cum edd. Iunt. Ald. Vulgo* recordare.

3) *Sic Ern. e Mss. ap. Davis. Vulgo* et non eos miseros.

Crassus. A. Ita plane. M. Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem [1] *ἀξίωμα*: [2] utar post alio, si invenero melius, [3]) id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. Quum dicis igitur, *miser M. Crassus:* aut hoc dicis, *miser est M. Crassus,* ut possit iudicari, verum id, falsumne sit: aut nihil dicis omnino. A. Age, iam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, [4] quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse iucunditas, quum dies et noctes cogitandum sit, iam, iamque esse moriendum?

VIII. M. Ecquid [5] ergo intelligis, quantum mali de humana conditione deieceris? A.

---

1) *Davisius e cod. Balliol. recepit* appellem. *Recte quidem si* occurrit, *praesens esset. At est praeteritum. Sic de Fin.* XVI 54. quod enim illi *ἀδιάφορον*, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem.

2) Gellius N. A XVI. 8. quidquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis *ἀξίωμα* appellatum est, a M. Varrone — *proloquium*, a M. autem Cicerone *pronuntiatum*, quo ille tamen vocabulo tantisper uti se attestatus est, *quoad melius,* inquit *invenero.*

3) *Vulgo* sed si invenero melius. *Particulam* sed, *quae in Ms. Guelf. et edd. vett. ad Iunt. Ald. abest, Ernestius delevit.*

4) *Ernestio legendum videbatur* sint. *Sed sine causa.*

5) ecquid *edd. vett. Davis Wolf.* ecqui *Gebhard e codd. Gembl. Fabr. Pith. Pall.* 1. 3. 4. *idque retinuerunt Gronov. Ern.*

Quonam modo? M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam, et sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem: [1] ad quam quum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. A. Quam? non enim novi. M. Dicam, si potero, Latine. Scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. A. Et recte quidem. Sed quae tandem est Epicharmi ista sententia?

M. *Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.* [2]

A. Iam agnosco Graecum. Sed quoniam [3] coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem. M. Iam istud quidem nihil negotii est: sed etiam maiora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista maiora? M. Quia, quoniam [4] post mortem nihil est mali,

---

1) *Bentleius ita distinguendum censebat:* quia — haberemus. In vita nunc video calcem. *Ego vero verba* in vita *delenda censeo.* cf. c. 42. intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum; nam vitae miserae mors finis esse videtur, mors si est misera. miseriae finis esse nullus potest.

2) *Graecus Epicharmi versiculus occurrit ap. Sextum Empir. adv Grammaticos I 13. p. 275 ed. Fabric. ubi sic legitur* Ἀποθανεῖν ἢ τεθνάναι οὐ μὴ διαφέρει *quem Davisius ita legendum putabat.* Ἀπῆ θανεῖν· ἢ τεθνάναι οὐ μοι διαφέρει.

3) Et quoniam *Gebh. Ern.* sed et quoniam *cod. Vatic. Melius Gulielm. Wolf* Sed quoniam.

4) *Sic e codd. Mss. Davis. Wolf. Vulgo olim* quoniam si.

ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis; ita ne moriendum quidem esse, malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. A. Uberius ista quaeso. Haec enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quae sunt ea, quae dicis te maiora moliri? M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. A. Non postulo id quidem; aveo tamen audire. Ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies.[1] Sed nihil te interpellabo; continentem orationem audire malo. M. Quid? si te rogavero aliquid, non respondebis?[2] A. Superbum id quidem esset.[3] Sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. M. Geram tibi morem, et ea, quae vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint, et fixa, quae dixero; sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura sequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. A. Tu, ut videtur. Nos ad audiendum parati sumus.

IX. M. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est vi-

---

1) non efficies *male e duobus Mss. edidit Gebhard, repugnante sententia.*

2) *Sic Wolf. Recte. Vulgo* nonne respondebis.

3) *Sic Davis. cum cod. Pal. 5. At Lambin. et Brut.* Superbi id quidem esset. *Vulgo* superbum id quidem est.

dendum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. Sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum, et corpus occidere, animumque in corpore [1] exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum, animus videtur: ex quo *excordes, vecordes, concordesque* dicuntur, et Nasica ille prudens, bis consul, *Corculum*, et

Egregie cordatus *homo Catus Aeliu' Sextus.* [2]

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. Aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem, et locum. Animum autem alii animam, ut fere nostri declarant nomine. Nam et agere animam, et efflare dicimus, [et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia:] ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur. [3]

---

1) *Bene sic Davis. e Mss. it. Wolf. Vulgo* animumque cum corpore exstingui.

2) *Ennii versiculus quem laudat etiam de Orat I. 45.*

3) *Bentleius totum hunc locum ita constituendum putabat:* Animum autem alii animam; ut fere nostri; declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est. *Davisius ei paucis exceptis adstipulatus sic edidit:* declarat nomen [nam et agere animum et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia] ipse enim animus ab anima dictus est. *Gronov. Ern.* ut fere nostri declarant nomen. *Ego Wol-*

X. Sed haec quidem, quae dixi, cor, sanguinem[1] cerebrum, animam, ignem, vulgo; reliqua fere singuli; ut multa[2] ante veteres; proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, vel ut[3] in cantu, et fidibus, quae harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura, et figura, varios[4] motus cieri, tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum, et explanatum a Platone.[5] Xenocrates animi figuram, et quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. Eius doctor Plato triplicem finxit

---

sium secutus sum. Verba tamen et animosos — sententia *uncis inclusi. Haec enim, quia nil faciunt ad rem, profecto spuria sunt.*

1) sanguinem *vulgo omissum recte addidit Davis. e cod. Manut.*

2) *Sic Wolf. Vulg.* multi. *Reiskio placebat* ut multi multa a. v. *Wyttenbachio ad Platonis Phaed. p.* 248. al: multi a. v.

3) *Sic Reiskius emendavit et recepit Wolf. Vulgo* velut.

4) *Legendum arbitror:* varios animi motus. *Sic Lactant. Inst. VII.* 13. sed sicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem sonum atque cantum — ita in corporibus ex compage viscerum ac vigore membrorum *vim sentiendi* exsistere.

5) *Reiskius coni.* quod ipsum erat multo ante et dictum et quale esset explanatum a Platone. *Wyttenbachius ad Phaed. Plat. p.* 249. *suspicatur pro* explanatum *olim scriptum fuisse* explosum; *quod sane placet, modo totum sic legatur:* quod ipsum, qualecunque esset, erat multo ante eiectum et explosum a Platone. *Sic de Fin. V.* 8. Iam explosae eiectaeque sententiae Pyrrhonis etc.

animum: cuius principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit: et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit;[1] iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustraque et animalia, et animantes appellari; neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum, et simplex. ita figuratum, ut temperatione naturae vigeat, et sentiat. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans et ingenio, et diligentia, quum quatuor nota illa[2] genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur; quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari: haec, et similia eorum, in horum quatuor generum nullo inesse putat;

---

1) *Davis. e cod. Eliens. edidit* quas locis suis, *omisso verbo* disclusit, *quae etiam abest cod. Reg.*

2) nota *a Lambino Gebh. omissum revocavit Davis. ex edd. vett. et Mss. Eandem ab Ernestio repudiatam Wolf. restituit.*

quintum genus adhibet, vacans nomine: et sic ipsum animum, ἐντελεχείαν [1] appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem, et perennem.

XI. Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere [2] de animo sententiae. Democritum enim magnum quidem illum virum, sed laevibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliquis viderit: quae veri simillima, magna quaestio est. Utrum igitur inter [3] has sententias diiudicare malumus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. [4] Quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. Sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias.

M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius.

---

1) *Davis. ex edd. Med. et Ven.* 1491. *it. cod. Reg. dedit* ἐνδελεχείαν.

2) *Vulgo additur* omnium *id in cod. Reg. Med. Eliens.* 3. *omissum delevit Davis.*

3) inter *Lambinus delendum censuit.*

4) *Probabili coniectura Davisius legendum censet* coniungere. *In Mss. nonnullis est* confutare; *unde Bentleius legendum opinabatur* sed esse difficile confitere.

potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. Si anima est, fortasse dissipabitur; si ignis, exstinguetur; si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. Pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, quum e corporibus excesserint, in caelum, quasi in domicilium suum, pervenire. A. Me vero delectat; idque, primum ita esse velim; deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo; amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci mehercule, et quidem saepius; sed nescio quo modo, dum lego, assentior: quum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur.

M. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant? A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Nam istud, [1] coacti a te, paullo ante concessimus. [2] M. Quo

---

1) *Sic Wolf. Et iam Reiskius ita legendum putabat; Vulgo* iam istud.

2) *Davis. e cod. Reg. sic edidit:* A. Do vero; quod, si maneant beatos esse concedo; sin intereant, non esse

modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

XII. A. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem; tum, si minus id obtinebis (est enim arduum;) docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istud ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet, et solet valere plurimum; et primum quidem omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae [1] sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque tum multis aliis rebus, tum e pontificio iure, et caerimoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haereret [2] in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemque vitae, quae in claris viris, et feminis dux in caelum soleret esse:

---

miseros, quoniam ne sint quidem. Iam istuc coacti a te paullo ante concessimus, *ut haec omnia uni Auditoris personae tribuantur. Sed aptior et elegantior est lectio vulgata.*

1) *Lambin. coni.* excessu e vita.

2) *Ita Mss. Reg. Eliens. tres Med. Ball. Guelf. quod recte praetulit Davis. vulgato* haesisset.

quum ceteri humi retinerentur, et permanerent tamen.[1] Ex hoc, et nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum dis agit aevum,

ut famae assentiens dixit Ennius: et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos et usque ad Oceanum Hercules tantus et tam praesens habetur deus. Hinc Liber,[2] Semele natus, eademque famae celebritate Tyndaridae fratres: qui non modo adiutores in praeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope caelum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est?

XIII. Si vero scrutari vetera, et ex his ea, quae scriptores Graeci prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, maiorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quaere, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia; reminiscere, quoniam es initiatus, quae traduntur mysteriis; tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant; rationes, et causas rerum non tenebant; visis quibusdam saepe movebantur,

---

1) *Ita bene correxit Ernestius vulgatam lectionem* in ceteris humi retineretur et permaneret tamen; *idque Wolfius recepit.*

2) *Vulgo additur* deus, *quod recte Wolfius uncis inclusit.*

iisque [1] maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere. Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio; multi de diis prava sentiunt; (id enim vitioso more effici solet;) omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur; nec vero id collocutio hominum, aut consensus effecit, non institutis opinio est confirmata, non legibus; omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturae putanda est; — Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum sustuleris. Nemo enim maeret suo incommodo; dolent fortasse et anguntur: sed illa lugubris lamentatio fletusque maerens, ex eo est, quod eum, quem diliximus, vitae commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque haec [2] ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, et maximae [3] quidem, quae post mortem futura sint. *Serit arbores, quae alteri saeculo prosint*, ut ait ille [4] in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera saecula ad se perti-

---

1) *Sic Wolf. Vulgo* hisque.
2) *Davis. ex uno cod. Ms. dedit* hoc.
3) *Ita bene Davis. Wolf. pro vulg.* maxime.
4) *Sic Wolf. Vulgo* ut ait Statius *male in Mss. nonnullis* ut ait Ennius.

nere? Ergo arbores serit diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rem publicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptationes [1] filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi deceat [2] ex optima quaque natura? quae est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules. Numquam abiisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera iam ista, et religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac re publica tot, tantosque viros ob rem publicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, licuit, ne et vetera et externa quaeram, mihi: sed nescio quomodo inhaeret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altissimisque animis et existit maxime, et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus, et periculis viveret? Loquor

1) *Sic codd. Reg. Eliens. 2. 3. Bak. ut recepit Davis. Vulgo* adoptiones

2) *Lambin. Davis.* debeat.

de principibus. Quid poetae? nonne post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Adspicite o cives senis Enni imagini' formam.
Hic vostrum panxit [1] *maxima facta patrum.*

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria, idemque,

Nemo me lacrymis decòret, nec funera fletu
Faxit, cur? volito vivo' per ora virum.

Sed quid poetas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, quum inscribere non liceret? Quid? nostri philosophi [2] nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quod si omnium consensus, naturae vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserunt: [3] nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, [4] cernere naturae vim maxime: veri simile est, quum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus.

---

1) *Ita codd. et edd. complures; et restituit Wolf. At alii* pinxit, *quod tenuerunt Davis. Ern.*

2) *Ita ipse interpunxi, quum vulgo scribatur*, quid nostri philosophi? nonne.

3) *Sic Davis. e cod. Reg. At Eliens.* 1. 2. excesserunt. *Vulgo* cesserint.

4) *Davis. e cod. Reg.* arbitrabimur — sint.

XVI. Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores [1] consecuti sunt: quos auxerunt poetae. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae, et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenio Acherunte, vix, via alta, atque ardua,
Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
Maxumis: ubi rigida constat crassa caligo inferum;

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quaerebant. Inde Homeri tota νεκυία: inde ea, quae meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: [2] inde in vicinia nostra Averni lacus,

---

1) *H. Stephanus castig. in Cic. p.* 99. *coni.* terrores *et paulo post* tantumque valuit terror.

2) *Bentleius coni.* νεκυομαντεῖα consulebat *Davis. maluit* adhibebat.

Unde animae excitantur obscura umbra, apertoque ostio [1]
Alti Acheruntis, falso sanguine, [2] *mortuorum imagines.* [3]

has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterum pulmonum vi et figura [4] potest. Nihil enim animo videre poterant: ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, sevocare [5] mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot saeculis: sed, quod literis exstet proditum, Pherecydes Syrius [6] primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane. Fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus eius Pythagoras maxime confirmavit; qui quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam quum honore disciplinae, [7] tum etiam auctoritate: multaque

---

1) umbra opertae, ostio *Davis. e cod. Reg. et Vatic. in quibus est* apertae. *Vulgo* aperto ostio. *Wolfius dedit* apertoque ostio.

2) *Sic Ern. ex edd. vett. Ms. Guelf. Idque nuper defendit Döderlein in Specimine novae Edit. tragoediar. Sophocl. Vulgo* salso.

3) *Sic Gulielm. Wolf. recte metri causa pro vulg.* imagines mortuorum. *Illud etiam in duobus Mss. invenit Davisius.*

4) *Sic Davis. e codd. Reg. Med. Eliens. 3. et Bak. quem secutus est Wolf. Vulgo* laterumve et pulmonum vi, et figura.

5) *Ita Davis. pro vulgato* revocare *ex Augustini ad Volus. Ep 3.*

6) *Recte sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo* Syrus. *Syri enim insulae ἐθνικὸν est Σύριος.*

7) *Bentleius conj.* quum more et disciplina.

saecula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos; rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia, primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. A. Ain' tu? quum me [1] in summam exspectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. M. Macte virtute. Ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus, an, sicut pleraque, sic et hoc? (quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici,) terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant; eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et divisa momenta; ut terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae

---

1) *Optime sic Wolfius edidit. Vulg.* an tu, quum me.

rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quae quum constent, perspicuum debet esse, animos, quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles, sive ignei, in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa nominata magis, quam intellecta [1] natura: multo etiam integriora, ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid animus est, ne tam [2] vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat. [3]

XVIII. Dicaearchum vero cum Aristoxeno aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures; membrorum vero situs, et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. Bene enim illo proverbio Graecorum praecipitur.

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

---

1) *Ita rescripsi pro vulg.* illa non nominata magis quam non intellecta. *Wolfius edidit* non nominata magis quam intellecta natura.

2) *Vulgo* nec tam.

3) iacet *edd. al.*

Illam vero funditus eiiciamus individuorum corporum laevium et rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, [id est, animalem] [1] esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panaetio, superiora capessat necesse est. Nihil enim habent haec duo genera proni, et supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent, et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad caelum, et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus. Calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum. Quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt.

XIX. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, quem saepe iam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus, suique similis: necesse est ita feratur, ut penetret, et dividat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod et humidum, et caliginosum est, propter exhalationes terrae. Quam regionem quum superavit animus, naturamque sui similem

---

1) *Verba* id est animalem *uncis inclusit Wolfius.*

contigit, et agnovit; iunctis ex anima tenui, et ex ardore solis temperato, ignibus insistit,[1] et finem altius se efferendi facit. Tum enim sui similem et levitatem, et calorem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, quum ad sui simile penetravit, in quo nulla re egens aletur, et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. Quumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus: profecto tunc erimus beati,[2] quum, corporibus relictis, et cupiditatum, et aemulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus, et visere, id multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea, quod et natura inest in mentibus[3] nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi:[4] et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Haec enim pulchritudo etiam in terris patriam[5] illam et avitam (ut ait Theophrastus)

---

1) *Sic Davis. e coniectura Bentleii quam firmat cod. Reg. Vulgo olim* iunctus — insistit.

2) *Ita Wolf. Vulgo* profecto beati erimus.

3) *Ita Davis. e codd. Lambini et suis. Vulgo aberat* in.

4) visendi *dedit Wolf.*

5) patritam *legitur ap. Nonium Marcellum quem sequuntur P. Manut. Lambin. alii. Sed* patriam *tenuerunt Davis. Ern. Wolf.*

philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, quum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid assequi [1] se putant, qui ostium Ponti viderunt, et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata Argo, quia

— — *Argivi* in ea, *delecti viri,*
Vecti, petebant pellem inauratam arietis; [2]

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam, Libyamque rapax ubi dividit unda: [3]

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram contueri licebit, eiusque tum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus; neque enim est ullus sensus in corpore; sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. Itaque saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris

---

1) *Bentleius vel* assecutos *legendum vel si* assequi *servetur, deinde* viderint *scribendum esse censuit.*

2) *Ennii versiculi e Medea, leviter immutati, qui ad Herenn. II. 22. et ap. Priscian. de Metr. Com. p. 1325. sic efferuntur:* Argo, qua vecti Argivi delecti viri Petebant illam pellem inauratam arietis.

3) *Versiculus alibi quoque de N. D. III. 10. laudatus.*

et oculis, et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre, et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi, quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, ut idem [1] omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora, et dilucidiora cernentur, quum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. Quum autem nihil erit praeter animum: nulla res obiecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. Quae quidem cogitans soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, eiusque inventori et principi [2] gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno, ac nocturno metu. Quo terrore? quo

---

1) *Ita Wolf. Vulgo* et is omnium.
2) *Epicuro.*

metu? Quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherusia templa, alta Orci, —
— — — — pallida leti
Obnubila tenebris loca. [1]

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui haec [2] sine doctrina credituri fuerint. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt, se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit, (nihil enim pugno,) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam,) ipsa auctoritate me frangeret. Tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. Sed plurimi contra nituntur, animosque, quasi capite damnatos, morte multant, neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehen-

---

1) *Sic versiculos istos Wolfius constituit. Vulgo*
Acherusia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.
Davisius comparato Varronis loco L. L. Lib. VI., ubi priorem versiculum laudat, hoc modo distinguendum et legendum putabat: Acherusia templa, alta Orci salvete infera, Pallida, Lethaea, nubila tenebris loca.

2) *Davis. e cod. Reg. recepit,* quoniam haec.

dere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: ut, si iam possent in homine vivo [1]
cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus: an tanta sit eius tenuitas, ut fugiat aciem. Haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse; videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam alienae domi, quam qualis, quum exierit, et in liberum caelum, quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus, certe et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus. [2] Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus; neque nos corpora sumus; neque ego, tibi haec dicens, [3]
corpori tuo dico. Quum igitur, *nosce te*, dicit,

1) *Sic e Bentleii emendatione Davis. Wolf. Vulgo* uno.

2) *Verissime Davisius auctoritate codd. Reg. Med. Eliens.* 1. 3. *aliorumque sic edidit, particula negante exturbata, quum vulgo sensu prorsus inepto legeretur* complecti non possumus.

3) *Recte sic Davis. e Mss. Vulgo* tibi dicens hoc.

dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. Nam corpus quidem, quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum, sic, ut tributum deo sit. [1]

XXIII. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciat: [2] dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de re publica. „Quod semper movetur, aeternum est. Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat, [3] necesse est. Solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. Nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri

---

1) *Vulgo addebatur* hoc est se ipsum cognoscere. *Ineptum glossema iam a P. Manutio et Lambino damnatum, a Dav. et Ern. uncis inclusum, recte eiecit Wolf.*

)

3) *Vulgo* vivendi habeat necesse est. *Recte vero Davis. e Mss. recepit* vivendi finem. *Sic Plato ipse de re publ. VI.* παῦλαν ἔχων.

omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque terra [1] consistat, necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua a primo impulsa moveatur. Quum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. Quod autem est animal, id motu cietur interiore, et suo. Nam haec est propria natura animi atque vis. Quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat: neque nata certe est, et aeterna est." Licet concurrant plebeii omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri; quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. Ex quo efficitur aeternitas; nisi quid habes ad haec. A. Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire; ita isti faveo sententiae.

XXIV. M. Quid illa tandem? num leviora censes? quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam: quae si cernerem,

---

1) *Sic Muret. Lambin. Davis. etc. recte pro vulgato* natura *Est enim apud Plasonem* πάντα τε οὐρανὸν, πᾶσαν τε γῆν.

quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum, et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta sint. Animum ipsum, [1] si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. Haec enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut fugeret, [2] id quoque esset ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium. Quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. Nam in illo libro, qui inscribitur Meno, pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer; et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si [3] geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa di-

---

1) *Vulgo edebatur* per animum ipsum. *Praepositionem inutilem ab Ernestio uncis inclusam recte eiecit Wolf. Lambinus malebat* animo ipso. *Sed accusativum bene defendit Davisius.*

2) *Sic Davis. e codd. Mss quod restituit Wolfius. At Ernestius vulgatum tenuit* refugeret.

3) *Sic Lambin. idemque Davis. e cod. Eliens. Vulgo* quasi.

scere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas, et quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. Quumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, quales ἰδέαν appellat ille, nos *speciem*) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit. Ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, quum repente in tam insolitum [1] tamque perturbatum domicilium immigravit, sed quum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? [2] non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, [3] quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cineas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Sce-

---

1) *Sic Victor. it. Davis. e Mss. Vulgo* quum tam repente in insolitum.

2) *Vulgo olim* aut unde naturam. *Primus vidit Lambinus legendum esse* aut unde natam; *idque Davisius firmavit auctoritate codd Reg Med. Ball. Eliens tertii. Wolfius tamen voc* natam *uncis inclusit.*

3) *Lambino placebat* Themistocles *idque ex uno Msto attulit Fr. Fabricius. Verum tamen est* Theodectes.

psius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt.

XXV. Quorsus igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, sic intelligendum [1] puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima sit, ignisne, nescio: [2] nec, me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. Illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso, et caliginoso caelo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. Si ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas, ea quae meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit

---

1) *Bene sic Wolfius. Davis. dedit e Mss* et unde sit, intelligendum *Vulgo* et unde, intelligendum.

2) *Vulgo erat:* anima sit animus ignisve nescio. *Bentleius malebat:* an anima sit ignisve nescio. *Ego Wolfium sequor, qui brevius praetulit,* anima sit ignisne.

effingere? [1] Quid? illa vis, quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortalique natura et caduca, concreta ea videtur? Quid? qui primus, [2] quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, progressiones, [3] institiones notavit? Omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate, et natura sonorum; et astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. Quorum conversiones, omnesque motus qui primus [4] vidit, is docuit, similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo. Nam quum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos

1) *Davisius coni.* excipere.

2) *Bentleius, quem secutus est Davisius, ita corrigendum censuit:* Ex hacne tibi — concretus esse videtur aut qui primus *etc. Ego vero faciliore medela reposui* Quid? qui, *pro vulg.* Aut qui.

3) *Sic Wolf. cum cdd. vett. Davis. dedit* regressiones.

4) *Vulgatum* animus *a Wolfio uncis inclusum. Equidem substitui* primus.

motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest; ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

XXVI. Mihi vero ne haec quidem notiora, et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut [1] poetam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi maiore fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit: eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat, et tantas. Quid est enim memoria rerum, et verborum? quid porro inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut nectare, aut Iuventate pocula ministrante, laetari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret. Non iusta causa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat; divina mallem ad nos. Quae autem divina? vigere, sapere, invenire, memi-

1) *Davisius edidit* haud.

nisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus, ut Euripides [1] audet dicere, deus est; et quidem si deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura caelestis et terra vacat, et humore: sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quaedam natura ab Aristotele inducta primum: [2] haec et deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in consolatione haec expressimus: [3]

XXVII. „Animorum nulla in terris origo inveniri potest; nihil est enim in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur. Nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat, et futura provideat, et complecti possit praesentia: quae sola divina sunt. Nec enim invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura, atque vis animi, seiuncta ab his usitatis, [4] notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit,

1) *Vulgo* Ergo animus, qui ut ego dico divinus est, ut Euripides — *Davisius edidit:* Ergo animus, (qui ut ego dico,) divinus est, ut Euripides — *Manut. Lambin. Wolf.* pronomen qui *delere maluerunt; quos sequor, ita tamen ut cum Wolfio verbum* est, *post* deus *reiiciam.*

2) *Sic recte distinxerunt Lambin. Bentlei. Davis. Wolf. Alii sic:* ab Aristotele inducta: primum haec *etc.*

3) *Locum qui sequitur affert Lactantius de Ira dei c.* 10. *usque ad verba* nisi a deo.

4) visitatis *coni. Davis.*

quod vivit,[1] quod viget, caeleste[2] et divinum, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens, et movens,[3] ipsaque praedita motu sempiterno.“ Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

XXVIII. Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quae habere vellem, ne iis quidem, quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? Non valet tantum animus, ut sese ipse[4] videat. At, ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam; quamquam fortasse[5] id quoque: sed relinquamus; vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est. Ut, quum videmus speciem primum, candoremque caeli;

---

1) *Sic Davis. e Reg. Vatic. Med. aliisque codd. pro vulgato* quod vult. *Idem recepit Ern. Wolf.*

2) et caeleste *Wolf. Idem post* divinum *expunxit verbum* est, *quod vulgo addebatur.*

3) *Verba* nec vero deus ipse — sentiens et movens *affert Lactant. Instit. I. 5. apud quem pro* omniaque *legitur* omnia.

4) *Sic Wolf. Vulgo* ut se ipse videat. *Davis. cum Victorio et Gebhardo edidit* ut se ipsum ipse videat.

5) *Vulgo* Fortasse: quamquam id quoque. *Meliorem lectionem praebuit Wolf.*

deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum, atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem [1] frugum, et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem solem, lunamque accretione, et deminutione luminis, quasi fastorum notis signantem [2] dies; tum in eodem orbe in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem, et cultum: quarum altera, quam nos incolimus,

Sub axe posita ad stellas septem, unde horrifer
Aquilonis stridor gelidas molitur nives. [3]

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίχθονα; ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

Caelum nitescere, [4] *arbores frondescere,*
Vites laetificae [5] *pampinis pubescere,*

---

1) *Davis in Ms. Norvic. reperit* maturationem, *quod sine causa probavit Pearcius.*

2) *Sic Ern. Wolf. Vulgo* notantem et significantem. *Davis. ex Eliens. sec.* notantem et signantem.

3) *Versiculi ex Attii Philocteta, (quos laudat etiam Nonius Marcellus) rectius primum a Bentleio constituti, quum vulgo illa* sub axe — unde *ad Ciceronis verba referrentur.*

4) *Sic Manut. Lambin. Davis. alii. Vulgo olim* mitescere.

5) *Gebhardus* laetiscere.

Rami baccarum ubertate incurviscere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem caeli ac deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia; [1] haec igitur, et alia [2] innumerabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin his praesit aliquis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur: vel, si semper fuerint, [3] ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides: tamen ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis vim divinam mentis agnoscito.

XXIX. In quo igitur loco est? credo equidem in capite: et, cur credam, afferre possum: sed alias: nunc ubiubi [4] sit animus, certe quidem in te est. Quae est ei natura? Propria puto, et sua. Sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi eius ignores [5]

1) *cod. Eliens. et Cantabr* patentia.
2) et talia *recepit Davis. e Gulielmi coniectura.*
3) *Ernestius dedit* fuerint.
4) *Recte sic Wolfius e cod. Davis. I. Vulgo* sed alias, nunc ubi sit. *Davis. edidit* sed alias ubi sit animus. *e codd. Reg. Poll. tribus Eliens. 3. et Bak.*
5) eius *addidit Davis. e Mss. et edd. vett. olim omissum.*

et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ignores et locum, et formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod quum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, et secretio ac diremptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur.

XXX. His, et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit: et quum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere. Ita enim censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis corporibus [1] contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus caecati, vel domesticis vitiis atque flagitiis [2] se inquinavissent, vel re publica violan-

1) corporibus *edidi Platonis Phaed. c. 30. auctoritate ubi legitur* ἅτε τῷ σώματι ἀεὶ ξυνοῦσα καὶ γεγοητευμένη ὑπ' αὐτοῦ ὑπό τε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἡδονῶν *etc. Vulgo* h. vitiis.

2) *Wyttenbachius h. l. servato paullo ante* vitiis *legendum putabat* vel domesticis flagitiis.

da fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum; qui autem se integros, castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum: his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Ita commemorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, [1] sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur: sic omnibus bonis, et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit, qui acriter oculis [2] deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies, se ipsa [3] intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa reverens, tamquam rate in mari immenso nostra vehitur ratio. [4] Sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Ve-

---

1) *Plat. Phaed. c.* 35.

2) *Lambinus*: qui acribus oculis. *Vulgo* qui quum a. o.

3) *Sic codd. Lamb. Reg. et Eliens. Vulgo olim* se ipsam.

4) *Sic Wolf. Vulgo* multa adversa revertens, tamquam in rate, in mari immenso nostra vehitur oratio. *Davis. dederat:* multa adversa reverens tamquam ratis in mari immenso nostra vehitur oratio. *Et verbum* reverens *est in Eliens.* 3. *et Med.* Ratio *vero iam Camerario et Lambino placuerat.*

tat enim dominans ille in nobis deus, iniussu hinc nos suo demigrare. Quum vero causam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis: nae ille, medius fidius, vir sapiens, laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit; (leges enim vetant,) sed tamquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus, exierit. Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id est, a corpore, quum a re familiari, quae est ministra et famula corporis, quum a re publica, quum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud, est emori discere. [1] Quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile: et, quum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam quum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est; quam lamentari possem, si liberet.

---

1) *Ita Davis. et Wolfius edidit e coniectura Bentleii. Vulgo* nec quidquam aliud est, quam emori *discere.*

XXXI. A. Satis tu quidem in consolatione es lamentatus; quam quum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. M. Veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis,[1] sive properabis.[2] Volat enim aetas. Tantum autem abest,[3] ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud, certe nihil bonum aliud potius:[4] si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. A. Quid refert? adsunt enim, qui haec non probent.[5] M. Ego autem numquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit. A. Qui potest; quum ista cognoverim? M. Qui possit, rogas? catervae veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non respicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque:[6] acerrime autem deliciae meae, Dicaearchus contra hanc immortalitatem dis-

---

1) *Sic ed. Ven. Iunt. Aliae* retardabis *ut Ms Guelf. idque placuit Wopkensio et nuper Heinrichio obss. p.* 111

2) *Davis. malebat* parebis.

3) *Vulgo addebatur* ab eo, *quod delendum esse vidit Ernestius*

4) *Sic Wolfius, optime. Vulgo* ne homini nihil sit, non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud, potius.

5) *Mihi haec ita legenda videntur:* At sunt enim qui haec non probent. A. Quid refert? M. Ego autem *etc. Wolfius dedit* A. Quid refert? M. Adsunt enim, qui haec non probent. Ego autem. *etc.*

6) *Vulgo* non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio, quo modo doctissimus quisque contemnit *Sed* contemnit *aberat in cod. Manutii: idque Wolfius expunxit, et pro* despicio *dedit* respicio. *Sine dubio melius vulgato.*

servit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus; diu mansuros aiunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur; sed me nemo de immortalitate depellet. M. Laudo id quidem; etsi nihil nimis[1] oportet confidere. Movemur enim saepe aliquo acute concluso; labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus. In his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

XXXII. M. Num quid igitur est causae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum excesserint, sed non semper? A. Istos vero: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem; illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, quum diu permanserit, ne intereat. M. Bene reprehendis: et se isto modo res habet. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat,

1) *Sic Davis. Wolf. olim* animis, *quod Gebhardus et Ern. retinuit, etsi iam ab Erasmo, Manutio, et Lambino improbatum.*

lat; huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreantur; quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum; dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. Haec refelli possunt. Sunt enim ignorantis, quum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae, libidinesque versentur: quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente, et disclusas putat. Iam similitudo ingenii [1] magis apparet in bestiis: quarum animi sunt rationis expertes. Hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat: et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem: multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse non moleste feram. Enumerat multos: idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore: (ea sunt autem, quaecumque sunt, quae simili-

1) *Vulgo abest* ingenii, *quod h. l. inserendum esse vidit Ern.*

tudinem faciunt[1]) nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo. [2] Omitto dissimilitudines. [3] Vellem adesse posset Panaetius. Vixit cum Africano. Quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos, facie vel patris, vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus. Cuius etiam similis, P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, quum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? A. Ego vero memineram: sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

XXXIV. M. Video te alte spectare, et velle in caelum migrare. A. Spero fore, ut contingat id nobis. Sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: vides nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. M. Mali vero quid affert ista sententia? Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit; etsi Democritum insimulat Epicurus; Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet. Ipse enim nusquam est. Ubi igi-

---

1) *Ita Wolf. Vulgo* faciant.

2) *Recte sic Manut. Lambin. Wolf. Vulgo* cur nascatur animi similitudo.

3) *Recte sic Bentleio auctore ediderunt Ern. Wolf. Vulgo* similitudines.

tur malum est, quoniam nihil tertium est? An, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam [1] ita esse, quam est id exiguum! At falsum [2] esse arbitror; et fit plerumque sine sensu; nonnumquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve [3] est, qualecumque est; fit enim ad punctum temporis. Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et iure possum. Sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmet ipsos, [4] quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, iis auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambrociotam Cleombrotum est: quem ait, quum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abiecisse, lecto Platonis libro. Eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est, Ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda. Possem idem facere, etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat.

---

1) *Davisio in mentem venit* ut cedam.
2) *Sic Wolf. auctore Boherio. Vulgo* Et falsum.
3) *Inutili coniectura Bentleius reponere iussit* breve,
4) *Davis.* nosmet ipsi.

Mitto alios. Etiamne nobis expedit? [1] qui et domesticis [2] et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset?

XXXV. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille, honoratis [3] quatuor filiis; at quinquaginta Priamus; e quibus septemdecim iusta uxore nati. [4] In utroque eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt; Priamum tanta progenie orbatum, quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno occidisset:

Adstante [5] ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

---

1) *Nihil opus quod Ernestius legendum putabat* expedisset. *Sensus est:* An nunc idem nobis expedit vivere.

2) domesticis *pertinet ad Tulliae mortem.*

3) *Sic recte post Davisium editum pro vulg.* honoratus.

4) *Sic Lamb. Davis. Wolf. et edd. vett. aliquot vulgo* septem et decem — natis.

5) ac stante *cod. Eliens. 3. it. Gulielm. male, cf. III.* 19.

Quasi vero ista vi [1] quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante occidisset, [2] tum eventum [3] omnino amisisset, [4] hoc autem tempore sensum amisit malorum. Pompeio nostro familiari, quum graviter aegrotasset [5] Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt; nimirum etiam Puteolani; vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, et Graeculum: sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. [6] Non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; non domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum, et manus incidisset; non liberi deleti; [7] non fortunae omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset. Is propagatione vitae quot, quantas, quam incredi-

---

1) *Ita dudum correxerat Petrus Crassus, Viterbiensis episcopus, probantibus Manutio. Stephano, Lambino, Bentleio, Davisio. Recepit tandem Wolfius. Vulgo* quasi vero ista vel quidquam.

2) *Sic Davis. etc. quod legitur in Victor. Eliens.* 1. 2. *Bak. Vulgo olim* occidisset.

3) *Sic Henr. Steph. legi volebat, ut est in Mss. Bak. et Balliol. Idque cum Wolfio recepimus. Vulgo* tamen eventum.

4) amisisset *displicet Ernestio. Ac fortasse delendum, ut vis eius ex sequenti* amisit *intelligatur.*

5) *Sic Ern. ex aliquot Mss. Vulgo* aegrotaret.

6) miseriis *cod. Bak. et Med.*

7) *Vulgo* defleti. *Davis. reposuit in ed.* 2. deleti. *cui repugnavit Bentleius, quod Pompeii liberi non nisi post obitum patris occiderint, Sex. Pompeius etiam ipsi Ciceroni fuerit superstes. Wolfius tamen* deleti *revocavit.*

biles hausit calamitates? Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. Sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere.

XXXVI. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum? Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla *carere?* Triste enim est nomen ipsum *carendi*, quia subiicitur haec vis: habuit, non habet; desiderat, requirit, indiget. Haec, opinor, incommoda sunt carentis. Caret oculis; odiosa caecitas: liberis; orbitas. Valet hoc in vivis; mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Nos, qui sumus, num etsi [1] cornibus caremus, aut pennis, sit, qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? quia quum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias, te non habere. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito, et fixo, illud excutien-

---

1) *Vulgo* Aut si. *Sed in Eliens.* 2. *est* etsi, *quod recte probavit Davis. et Wolfius recepit.*

dum est, ut sciatur, quid sit *carere*, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. *Carere* igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi quum sic, tamquam in febri, [1] dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, quum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. *Carere* in malo [2] non dicitur; nec enim [3] esset dolendum. Dicitur illud, *bono carere*, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget; sed in vivo intelligi tamen potest, regno te carere; [4] dici autem hoc in te satis subtiliter non potest; posset [5] in Tarquinio, quum regno esset expulsus. At in mortuo ne intelligi quidem. [6] Carere enim, sentientis est; nec sensus in mortuo; ne carere quidem igitur in mortuo est. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magnopere philosophia egere videamus?

XXXVII. Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non

---

1) *In Mss. nonnullis teste Davisio glossema hic addebatur* qua carere iucundum.

2) *Vulgo* carere enim in morte. *Davis. e codd. Reg. Eliens. 3. Cantabr. edidit* carere in morte. *Ernestius* carere enim in malo, *quod tenuit Wolfius sed omisso* enim.

3) *Ita Davis. Ern. Wolf. ut est in codd. Reg. Med. Eliens. Vulgo* non enim.

4) *Sic Davis. e codd. Reg. Med. Bak. Eliens. 3. Balliol. idque secutus est Wolf. Alii ut Ern.* regno carere.

5) *Ernestius sine libris reposuit* potuisset.

6) *Vulgo addebatur* potest, *melius auctoritate Mss. omissum a Davisio, et Wolfio.*

dubiam mortem concurrerunt? [1] Quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in praelio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent; non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum; nec enim potest esse miser quisquam sensu perempto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. Quum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quamquam hoc quidem nimis saepe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret, et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra [2] potituram

1) *edd. vett.* cucurrerunt. *At Victor. Rob. Steph.* concurrerunt.

2) *Reiskio placebat* urbis nostrae *vel* urbe nostra; *et hoc quidem Ernestius recepit. Vulgo* urbem nostram, *quod Wolfius retinuit.*

putem? quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter [1] brevitatem vitae numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus rei publicae suisque consulat, et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam, mortalem esse animum, iudicantem [2] aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, [3] sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. Ut nihil [4] pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non attingit. [5] Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint, non modo ipse. [6] Endymion vero, si fabulas audire volumus, ut nescio quando [7] in Latmo

---

1) et propter *Ven.* 1. 2. *Med.* 1. 2. *Iunt. al.*

2) iudicanti *malebat Ernestius.*

3) *Davis. auctore Bentleio* non sis.

4) quae ut nihil *edd. Venet.* 1. 2. *Med.* 1. 2. *quod sine causa placuit Reiskio.*

5) attinget *ed. Ven. et codd. Reg. Med. Bak.*

6) *Lambinus auctoritate libri veteris eiecit verba* non modo ipse.

7) *Sic Davis. e cod. Reg. Gryph. Eliens.* 1. *et Ball. quod secutus est Wolf. Vulgo* nescio quando — experrectus. Num —

obdormivit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, quum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? Quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, quum in eius simulacro videas esse nullum sensum?

XXXIX. Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori, miserum esse. Quod tandem tempus? Naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tamquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, quum vult? Ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant; si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit,[1] vitae suavitatem; hic autem iam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum[2] in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacrymasse Priamum, quam Troilum.*[3] Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam, reor,

---

1) *Sic Davis. e compluribus Mss. Hinc Wolf. Vulgo* inquiunt.

2) ipsum *omisit Davis. auctoritate cod. Reg. Eliens.* 3. *Balliol.*

3) *Graeca leguntur ap. Plutarch. Cons. ad Apoll.* μεῖον γὰρ ὄντως Τρωΐλος γ᾽ἐδάκρυσεν ἢ Πρίαμος.

nullis, si vita longior daretur, posset esse iucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? Nonne

Modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens
Nec opinantes assecuta est[1]

senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus.[2] Omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte, ita[3] longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est; quae vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiemur.

XL. Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod enim lenius[4] huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia et in omni virtute ponamus. Nam

---

1) *Versiculos hos esse primus vidit Bentleius.*
2) *Ita Davis. e cod. Reg. Med. Ball. Eliens. 3. Vulgo* ducimus.
3) *Sic Davis. e cod. Eliens. Vulgo* a vita aut longa.
4) *Ita Davis. Wolf. Vulgo* levius, *quod Ernestio quoque placuit.*

nunc quidem cogitationibus mollissimis [1] effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti simus, [2] spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. Quod si exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud iucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! Etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui quum, coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*, [3] qui in eum fuerat teterrimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, quum iam praecordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum praebiberat, [4] mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem, malum iudicaret?

XLI. Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum So-

---

1) *Optime sic Davis. e cod. Pal. 2. Reg. et ed. vett. imitante Wolfio. At Victor. Gebh. Ern.* molestissimis *idemque pro* effeminamur, *malebat* exanimamur.

2) *Ita Wolf. Vulg.* sumus.

3) *Xenoph. Hellen. II. 3. 56.* τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα εἰπεῖν αὐτόν· Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ.

4) *Hanc lectionem 1. M. Brutus invenit in cod. Gryph. Huic accedunt Pall. 3. 4. Reg. et Eliens.*

crates, eodem scelere iudicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices, [1] iam morte multatum? „Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnumquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est emori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior? Sin vera sunt, quae dicuntur, migrationem esse mortem, in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo iam beatius est, te, quum ab his, qui se iudicum numero haberi volunt, [2] evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum; convenireque eos, qui iuste, et cum fide vixerint. Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Aiacem, quum alios, indicio ini-

1) *Apol. Socr. c.*

2) *Nihil opus erat quod Ernesti corrigeret velint.*

quo [1] circumventos, convenirem? Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, et Ulixi, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, quum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem iudices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec umquam eius res a diis immortalibus negliguntur; [2] nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt.“ Et haec quidem hoc modo. Nihil autem melius extremo: „Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.“

XLII. Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt. Etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. Nam dixit ante. Sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus; intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitae miserae, mors fi-

1) *Sic Bentl. Davis. Ern. pro vulg.* iniquorum. *Est enim apud Platonem l. l.* καὶ εἴ τις ἄλλος — διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν.

2) *Sic Davis.* ut est ἀμελεῖται *ap. Platonem. Vulgo* negligentur.

nis esse videtur; mors si est misera, miseriae finis esse nullus potest. [1] Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, praestantes viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro, quum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, [2] mortem tantopere contempserit, ut, quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari, atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus: *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutuatione, et sine versura possem dissolvere.* [3] O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces, et principes nominem, quum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic hospes Spartae, nos te hic vidisse iacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur. [4]

---

1) *Ita Wolf. cum cod. Med. Recte Vulg.* mors si est misera, finis esse nullus potest. *Davis. cum Bentleio e Mss et edd. vett.* mortis, si est misera, finis esse nullus potest.

2) *Thectamenem appellat Plutarch. Apophth. Lacon.*

3) *Graeca ap. Plutarchum haec sunt:* οὐχὶ, ἀλλὰ γέγηθα, ὅτι δεῖ με ζημίαν ἐκτίσαι ταύτην, παρ᾽ οὐδενὸς οὔτε διαιτήσαντα με, οὔτε δανεισάμενον.

4) *Versiculi exstant in Anthol. III. 5. et ap. Lycurgum contra Leocratem it. ap. Strabonem IX. Sunt autem hi* Ὦ ξεῖν᾽ ἄγγειλον Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε κείμεθα τοῖς κείνων πειθόμενοι νομίμοις.

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse cenabimus.* Fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem prae iaculorum multitudine, et sagittarum non videbitis. In umbra,* inquit, *igitur pugnabimus.* Viros commemoro; qualis tandem Lacaena? quae quum filium in praelium misisset, et interfectum audisset, *Iccirco,* inquit, *genueram, ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.*

XLIII. Esto: fortes, et duri Spartiatae; magnam habet vim rei publicae disciplina. Quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur, *Istis quaeso,* inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.*

Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo 1) paullo ante dicta sunt. De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo iam tam multa diximus. Quum enim de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero,* inquit,

1) *Verba* de nihil sentiendo *Ernestius uncis inclusit, ut spuria.*

inquit, *operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Veruntamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur,* [1] *sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, quum hinc excessero, consequetur.* Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et is quidem idem sentiens, [2] sed, ut Cynicus, asperius, proiici se iussit inhumatum. Tum amici, *Volucribusne, et feris?* — *Minime vero,* inquit: *sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote.* — *Qui poteris?* illi; non enim senties. — *Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti?* Praeclare Anaxagoras: qui quum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, [3] auferri: *Nihil necesse est,* inquit; *undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est; ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso nullum residere sensum.

XLIV. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum religatum, Achil-

---

1) *Davis. e Reg. Eliens.* 2. *Balliol. et Bak.* dedit videtur.

2) *Vulgo* et id quidem sentiens *Cod. Eliens. Reg.* et is quidem sentiens. *Bentleius malebat* et is idem sentiens; *Davisius* et is quoque idem sentiens. *Optime Wolfius* et is quidem idem sentiens.

3) *Davis. e Reg. Med. et aliis* si quid accidisset.

les: lacerari eum, et sentire, credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa [1] sicut acerbissimam rem maeret:

Vidi, videre quod me passa aegerrime,
Hectorem quadriiugo curru raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Attius et aliquando sapiens Achilles:

Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.

Non igitur Hectorem traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat: [2]

Mater, te appello, quae curam somno suspensam [3] levas,
Neque mei te miseret: surge, et sepeli natum, [4]

(Haec quum pressis, et flebilibus modis, qui totis theatris maestitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sunt, miseros iudicare.)

— — — — — prius quam ferae, volucresque — —

(metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit;)

1) *Hecuba apud Ennium.*

2) *Versiculi qui sequuntur deprompti sunt ex Pacuvii Ilioná.*

3) *Ita recte Bentleius e Porphyrionis schol. ad Horat. Serm. II. 3. Olim edebatur* suspenso.

4) *Ultimum vocabulum huius versiculi est* prius *quod sequitur deinde post parenthesin.*

Neu relliquias sic meas siris, denudatis ossibus,[1]
Tetra sanie delibutas foede divexarier.

(Non intelligo, quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam.) Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, quum multi [2] inimicos etiam mortuos poeniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. Durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. Illa inania;

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.[3]

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt, [4] quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare; quae essent dura, si sentiret; [5] nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

Neque sepulcrum, quo recipiat, habeat, portum corporis:
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat malis.

Vides quanto haec in errore versentur: [6] por-

1) *Ita Bentleius hos versiculos correxit; vulgo sic corruptos:* Heu relliquias semiassi regis denudatis ossibus per terram s. d. f. d.

2) *Bentl. coni.* stulti.

3) *Hosce versus Trochaicos esse octonarios acatalectos vidit Bentleius.*

4) *Sic plerique Mss. quod restituit Wolf. At Victor. Davis. Ern.* vacabant.

5) *Davis.* quam essent dura, si sentiret: *Bentleius malebat* quae ut essent dura si sentirentur.

6) *P. Manut. et Lambin.* quanto hic in errore versetur.

tum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

XLV. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere quum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant: Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes: optimates, domesticos. Nobile autem genus canum illud scimus esse. Sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus. Sed ita tetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire vivi[1] sentiamus. Quantum autem consuetudini famaeque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil id ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae profecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt; quam[2] utinam potuissem obire! Ni-

1) vivi, *quod in edd. plerisque etiam Ern. abest, quum omnes fere Mss. agnoscant, restituit Davis. Wolf.*

2) *In Mss. est* quae. *Recte Davis. e coniectura* quam *eamque secuti sunt Ern. et Wolf.*

hil enim iam acquirebatur; cumulata erant officia vitae; cum fortuna bella [1] restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. Quamquam enim sensus abierit, [2] tamen suis [3] et propriis bonis et laudis, et gloriae, quamvis non sentiant, [4] mortui non carent. Etsi enim nihil habeat in se gloria, [5] cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur.

XLVI. Verum [6] multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, [7] Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. Ante enim Salamina ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam: priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paul-

1) *Sic Mss. plerique. Gebhardus dedit* fortunae bella.

2) *Lambin. ut Davis.* aberit.

3) *Sic Lambin. Davis. cod. Reg. it. Wolf. Vulgo* summis.

4) *Verba* quamvis non sentiant *Bentleio merito suspecta fuerunt.*

5) *Sic Wolf. Vulgo* Etsi enim nihil in se habeat gloria. *Davis. e Mss.* Etsi enim nihil habet in se gloria.

6) et verum *Bentlei. Davis.*

7) *Davis. e cod. Reg.* accipietur.

lum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret,[1] gradietur ad mortem. In qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. Non enim tam cumulus bonorum iucundus esse potest, quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, *Morere Diagora*, inquit, *non enim in caelum adscensurus es*. Magna haec, et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae obiectum, inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. Concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. Nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem, modice ferre debemus, ne nosmet ipsos[2] amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc ex-

---

1) *Vulgo olim* si ita refert. *Davis. Ern.* si ita res fert *At Lamb. Wolf.* si ita res feret.

2) *Recte Wolfius hanc lectionem restituit, temere ab Ernestio mutatam in* nosmet ipsi.

cutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior. A. Tu longior? non mihi quidem; prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem: posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. Omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

XLVII. M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an iam hanc artem plane relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: et quidem iure. Illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. Sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. M. Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Bito filii, praedicantur. Nota fabula est: quum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru vehi ius esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta: tunc iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt; ad iugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium [1] daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. Simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur: qui, quum Apollini Del-

1) *in codd. Reg. Pithoean. Pal. 5. Bak. est* praemii. *in Eliens. pro* illis *legitur* illud. *Unde Davis. edidit* illud praemii.

phis templum exaedificavissent: venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret.

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quaedam; qui quum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quam primum mori. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

Nam nos decebat, coetus celebrantes, domum
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
Humanae vitae varia reputantes mala:
At, qui labores morte finisset graves,
Hunc omni amicos laude et laetitia exequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim, Terinaeum quendam Elisium, quum graviter filii mortem maereret, venisse in psychomantium, quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis causa: huic in tabellis tris huiusmodi versiculos datos: [1]

---

1) *Versiculi graece exstant apud Plutarchum Cons. ad Apoll.*

Ἦ που νήπιε Ἠλυσι' ἠλίθιοι φρένες ἀνδρῶν
Εὐθύνοος κεῖται μοιριδίῳ θανατῷ
Οὐκ ἦν γὰρ ζωεῖν καλὸν αὐτῷ οὔτε γονεῦσι.

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur, fatorum numine,[1] *leto.*
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

His et talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus a diis immortalibus iudicatam. Alcidamas quidem,[2] rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum. Cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Clarae vero mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. Repetunt ab Erechtheo; cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus[3] non praetermittitur: qui oraculo edito[4] largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium sanguis eliciatur suo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton, Lacedaemonius

---

1) *Sic codd. Reg. Med. Ursin. Eliens.* 1. 2. 3. *Ball. Bak. et receperunt Victor. Lamb. Davis. Wolf. Vulgo* munere.

2) *Vulgo* Alcidamus quidam. *Nomen rhetoris rectius iam Lambinus edidit,* quidem *pro* quidam *commendavit Bentleius.*

3) *Vulgo inserebatur* vero *quod Davis. eiecit. Abest codd. Reg. Med. El.* 1. 3. *Ball. Bak. Petrens.*

4) *In cod. Reg.* quidem oraculo edito, *unde Davis. legendum censebat* qui item oraculo edito.

Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent; nostros non norunt: quos enumerare magnum [1] est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

Quae quum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? Sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster:

Nemo me lacrimis decoret, inquit, *nec funera fletu* — — [2]

At vero sapiens ille:

Mors mea ne careat lacrimis: linquamus amicis
Maerorem, ut celebrent funera cum gemitu. [3]

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levari vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane nostram domum remi-

1) *Ernestius dedlt* longum.

2) *Pleniores hi Ennii versiculi afferuntur de Senect.* c. 20.

3) *Solonis versiculi graece exstant ap. Plutarchum*
Μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
Ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.
Ap. Stobaeum Serm. CXXI. autem legitur καλλείποιμι θανών.

gremus, aut omni sensu, molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere, nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, quum exanclavisset [1] omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, et perfugium putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis reiiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum, aut relictum putes. A. Ego vero; et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. Sed nunc quidem valitudini tribuamus aliquid. Cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

---

1) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* exantlavisset.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS

DE

TOLERANDO DOLORE.

I.

Neoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* [1] Ego autem, Brute,

---

1) *Ex hoc versiculo G. I. Voss. ad fragm. Tragg. p.* 57. *hunc trochaicum efficiebat* philosophari est mihi necesse at paucis, nam omnino haud placet. *Sed A. Gellius Noct. Att. V.* 15. *eum sic effert:* philosophandum est paucis, nam omnino haud placet, *cui Davisius praeponit* mihi, *ut efficiatur iambicus senarius.*

necesse quidem mihi esse arbitror philosophari, (nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius?) sed non paucis, ut ille. Difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. Nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur: [1] velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos, quod vitare nullo modo potuimus: nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus [2] eloquentiae est audientium approbatio,) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confide-

1) *Davisio placet* liberentur *ut est ap. Victor. et in compluribus Msstis.*

2) *Lambino placebat* effectrix.

rent, quemque sperandi sibi, eundem bene [1] dicendi finem proponerent, [2] et quum obruerentur copia sententiarum atque verborum, ieiunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent; unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui iam conticuêre, paene ab ipso foro irrisi: quid futurum putamus, quum, adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta, et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis.

II. Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quam ob rem hortor omnes, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem

---

1) *Vulgo edebatur* eundem et bene. *Copulam recte deleverunt Davis. Wolf. eamque non agnoscunt codd. Reg. Med. El.* 3.

2) ponerent *coni. Davis.*

iam languenti Graeciae eripiant, et perferant [1] in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita, ducta ab humili, venit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adiuvemus: nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod si hi ferunt [2] animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae causa defendere: nos, qui sequimur probabilia, nec ultra quam id, [3] quod veri simile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia [4] parati sumus.

III. Quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis;

1) *Boëth. in Topic. lib V. p.* 839. transferant *codd. Gebhardi* praeferant, *male.*

2) *Sic Davis. e cod. Reg Vulgo* quod ii ferunt.

3) *Vulgo edebatur* ultra id quam quod, *Sed* ultra quam id quod *recepit Davisius e codd. Reg. Med. El.* 2. *et Balliol. Ceterum pro* occurrerit *codd. nonnulli* occurrit.

4) *Sic omnes Ms. item Boëth. l. l. Nec erat quod P. Manutius corrigendum censeret,* et refelli sine pertinacia, et refellere sine iracundia.

ex quo libris omnia referserunt. [1] Quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quam ob rem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant: [2] cur legendi sint, nisi ipsis [3] inter se, qui idem sentiunt, [4] non intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem, et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt, [5] qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quidquid

---

1) referta sunt *cod. Eliens.* 2. *et sic edidit Aldus Nepos. Vulgatum praeter ceteros tuetur etiam Priscianus lib. X p.* 904.

2) *Gebhardus inepte corrigebat* librant.

3) *Vulgo* ipse. *Io. Clericus assentiente Davisio malebat* ipsis *quod recepit Ern.*

4) *Nihil opus corrigere* sentiant, *quod Ernestio placebat.*

5) *Ernestius e Ms. Guelf. dedit* legant.

quid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. Nec, si id ipsi minus [1] consequi possumus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in quaque [2] re veri simile esset, inveniri: sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum, ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. Itaque quum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in Academiam descendimus. In qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, [3] sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

IV. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, et a tali quodam ductus [4] exordio. A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua de-

---

1) *Ita Davis. e codd. Reg. Med. Ball. Eliens. 3. Vulgo* si ipsi minus.

2) *Vulgo* unaquaque. *Sed alteram lectionem quam firmant codd. Reg. Med. El. 2. 3. Ball. Petrens. cum Davisio et Wolfio praetuli.*

3) *Boherius malebat* exponemus.

4) *Sic Wolf. auctore Ernestio. Vulgo* inductus.

lectatus, vel potius adiutus. Etsi enim mihi sum conscius, numquam me nimis cupidum fuisse vitae: tamen obiiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem huius lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. Hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed haec eius vis non idem potest apud omnes; tamen valet multum, quum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adiuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet et altum et humana despicientem genuit. Itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius; alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos; ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musi-

cum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur, artemque vitae professus delinquit in vita.

V. A. Nonne verendum est igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim maius argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos [1] philosophos turpiter vivere? M. Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Attii [2]

Probae etsi in segetem sunt deteriorem datae
Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. Ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est; haec extrahit vitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. M. Etiamne maius, quam de-

---

1) *Gebhardum, qui ex uno codice praeferendum putabat* professos, *bene refutavit Bentleius.*

2) *Sic e verissima Mureti coniectura Bentleio quoque probata ediderunt Davis. Wolf. Vulgo* falsumque illud ac improbe: Etsi in segetem etc.

decus? A. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse deiectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi peius quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo [1] recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? A. Ita prorsus existimo. Quare ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. M. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore deieceris? A. Video plane; sed plus desidero. M. Experiar equidem; sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. A. Habebis id quidem. Ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. M. Primum igitur de imbecillitate multorum et de variis [2] disciplinis philosophorum loquar; quorum princeps et auctoritate, et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: ma-

1) *Vulgo* non modo non. *Alterum* non *quod in suis Mss. non reperit Davis. omittitque etiam Guelf. cum eodem et Wolfio expunxi, quamvis Ernestius id retinendum censuerit.*

2) *Bentleius malebat* et e variis disciplinis, *quod recepit Davisius. Sed vulgata sic intelligenda:* de imbecillitate multorum philosophorum eorumque variis disciplinis.

lum illud quidem, sed alia peiora. Ergo, id quod natura ipsa, et quaedam generosa virtus statim respuit, ne dolorem [1] summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot saecula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, quum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam quum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus.

VII. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, *si uratur sapiens, si crucietur;* exspectas fortasse dum dicat: *patietur, perferet, non succumbet.* Magna mehercule laus, et eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis: *In Phalaridis tauro si erit, dicet: Quam suave est hoc!* [2] *quam hoc non curo!*

---

1) ne esse dolorem *coni. Davis. in Eliens.* 2. esse dolorem *in Reg.* 3. *Med. Bak.* ne se dolorem.

2) *Pronomen* hoc *omisit Davis. quod abest cod. Eliens.* 3.

Suave etiam? an parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum.

VIII. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus,[1] homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. Ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. Sit fortis[2] in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi. Ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum eiulantem. Nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolantur,[3] quum

E viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

---

1) *Vulgo additur* voluptatem, *quod Bentleius insititium esse vidit, Davisius uncis inclusit.*

2) *Lambinus quum nonnulli codices haberent* si forte, *alii* se forte, *temere edidit* Esse fortem.

3) *Vulgo olim* consolabantur. *Recte Davis. edidit* consolantur.

Heu quis salsis fluctibu' mandet
Me ex sublimo[1] *vertice saxi?*
Iamiam absumor; conficit animam
Vis volneris,[2] *ulceris aestus.*

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, qui ita clamare cogatur.

IX. Sed videamus[3] Herculem ipsum,[4] qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipsa morte quaerebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis[5] edit? cui quum Deianira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O multa dictu gravia, perpessu aspera,
Quae corpore exanclavi,[6] *atque animo pertuli.*
Nec mihi Iunonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.
Haec me irretivit veste furiali inscium.
Quae lateri[7] *inhaerens morsu lacerat viscera,*
Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus.
Iam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:
Sic corpus clade horribili absumptum extabuit,
Ipse illigatus peste interimor textili.

---

1) *Ita Wolf. e Mss. Ball. et Vatic. Vulgo* sublimi.
2) *G. I. Vossius et Iac. Gronovius metri causa corrigendum putabant* vivus vulneris. *Sed est versus paroemiacus.*
3) *Davis. coni.* sed audiamus.
4) ipsam *e cod. Cantabr. reposuit Davisius.*
5) *v.* 1066. *sqq.*
6) *Vulgo olim* exantlavi *vel* exanclato. *Davis. e Reg. Eliens.* 3. *et tribus Gebhardi codd. reposuit* exanclata.
7) latere *dedit Davis. e cod. Reg. et Eliens.* 3.

Hos non hostilis dextra, non Terra edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori inflixit [1] *meo.*
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,
Non saeva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hic [2] *feritatem expuli:*
Sed feminea vir, [3] *feminea interimor manu.*
O nate, vere hoc nomen usurpa patri, [4]
Neve occidentem [5] *matris superet caritas.*
Huc arripe [6] *ad me manibus abstractam piis.*
Iam cernam, mene, an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate! illacryma patris pestibus:
Miserere! gentes nostras flebunt miserias.
Heu! virginali more [7] *ploratum edere,*
Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo?
Sic feminata virtus afflicta occidit.
Accede, nate, assiste, miserandum adspice
Eviscerati corpus laceratum patris. [8]

---

1) inflixit *quod ostendit cod. Pal.* 1. *probantibus Turn. Lamb. Bentleio pro olim vulgato* infixit *ediderunt Davis. Ern. Wolf.*

2) *Sic Davis. e codd. it. Wolf. Vulgo* hinc.

3) *Recte hoc ex edd. vett. codd. Reg. Eliens.* 3. *Cantabr. recepit Davis. quem cum Wolfio sequor. Vulgo* feminea vi. *Apud Sophoclem est* γυνὴ δὲ θῆλυς οὖσα κοὐκ ἀνδρὸς φύσιν μόνη με δὴ καθεῖλε.

4) *Wolfius edidit* patris. *Sophocles:* ὦ παῖ γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγώς.

5) *Sic Wolf. Vulgo* nec occidentem. *Davis. e cod. Reg. et Med.* ne me occidentem.

6) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* heu arripe, *contra librorum fidem.*

7) *Sic Henr. Steph. Lambin. Wolf. Apud Sophoclem:* ὥστε παρθένος βέβρυχα κλαίων. *Vulgo* virginalem me ore.

8) *Sic Boher. Wolf. Vulgo* evisceratum corpus lacerati patris.

Videte cuncti, tuque caelestum sator,
Iace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:
Nunc serpit [1] *ardor. O ante victrices manus,*
O pectora, o terga, o lacertorum tori!
Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Haec dextra Lernam, tetra [2] *mactata excetra,*
Placavit: haec bicorporem afflixit manum:
Erymanthiam haec vastificam abiecit beluam:
Haec a Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra [3] *generatum canem;*
Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris [4] *spolia cepit laudibus.*

Possumusne nos contemnere [5] dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter [6] dolere videamus?

X. Veniat Aeschylus non poeta solum, sed etiam Pythagoreus. Sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,

Unde ignes cluet immortalibus
Divis olim doctu' Prometheus

---

1) *Boherius coni.* saevit.
2) *Ita Bentl. Davis. Vulgo* tetram.
3) *Boher. coni* Echidna.
4) *Sic Davis Ern. Wolf. Olim nonnulli* a nostris.
5) continere *legit Charisius (ed. Putsch. p. 196.)*
6) *Sic Mss. et Charis. l. l. unus cod. Leid.* intolerabiliter.

Clepsisse dolo poenasque Iovi
Fato expendisse supremo. [1]

Has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum, haec dicit:

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata Caelo, adspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut horrisono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitae.
Saturnius me sic infixit Iuppiter,
Iovisque numen Mulcibri ascivit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inserens, [2]
Perrupit artus: qua miser sollertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
Iam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus
Iovis satelles pastu dilaniat fero.
Tum iecore opimo farta et satiata affatim
Clangorem fundit vastum, et sublime avolans,
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Quum vero adesum inflatu renovatum est iecur,

---

1) *Haec vulgo prosaico tenore sic edebantur:* unde ignis lucet mortalibus clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse dolo, poenasque Iovi fato expendisse supremo. *Scaliger Castig.* p. 103. *versiculos ita constituit:*

Unde ignes mortalibus
Divisi cluet doctu' Prometheus
Clepsisse dolo, poenasque Iovi
Fato expendisse supremo.

Bentleius Epist. ad Millium sic:

Unde ignes cluet immortalibus
Clam dives doctu' Prometheus
Clepsisse dolo poenasque Iovi
Facti expendisse supremo.

2) *Valkenaer ad Herod. p.* 267. *legendum opinatur* insecans.

Tum rursum tetros avida se ad pastus refert.
Sic hunc [1] *custodem maesti cruciatus alo:*
Quae me perenni vivom foedat miseria.
Namque, ut videtis, vinclis constrictus Iovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Iovis.
Atque haec vetusta saeclis glomerata horridis,
Luctifica clades nostro infixa est corpori;
E quo liquatae solis ardore excidunt
Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: et si hunc miserum, certe dolorem, malum.

XI. A. Tu quidem adhuc meam causam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? non enim agnosco. M. Dicam hercle. Etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuisti saepe, credo, quum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, veruntamen versus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo dilectu, nulla elegantia. Philo noster et proprium numerum, [2] et lecta poemata, et

1) *Bentlei. et Davis.* hanc.

2) *Verba* et proprium numerum *quae absunt codd. Med. et Bak. uncis incluserunt Davis. et Ern. Sed* proprium numerum *opponitur verbis* quasi dictata; *significatque Philonem versiculos apte pronuntiasse, nec neglexisse proprium iis numerum, non ut Dionysius facere solebat,* quasi dictata *recitasse.*

loco adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis; sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse [1] multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. Sed videsne, poetae quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros; ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam quum accesserunt etiam poetae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur [2] ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores optimos et optimum rei publicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus; hanc eruditionem liberalem, et doctrinam putamus.

XII. Sed quid poetis irascimur? Virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, quum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne maius quam dedecus? verbo de sententia destitisti. Rogo [3] hoc idem Epicurum: maius dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. In ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequi-

---

1) *Sic Davis. ex edd. vett. Vulgo* sicubi illi defecerunt. Verti enim —. *Wolfius* defecerunt, verti multa.

2) *Cod. Eliens. 2. et Bak.* eiiciuntur.

3) *Ernestius e coniectura reposuit* roga. *Sed sensus est:* Si rogo hoc idem Epicurum, ut modo te rogavi.

tur dolor, quum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus maius a philosopho nullum exspecto? Quare satis mihi dedisti, quum respondisti, maius tibi videri malum dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. Nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas [1] Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. — Quid me decipis, Zeno? Nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. — Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe, atque vitiosum est. — Ad ineptias redis. Illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam; desine id me docere; hoc doce, doleam, necne doleam, [2] nihil interesse. — Numquam quidquam, [3] inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen reiiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

XIII. Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tol-

1) *Sic Bentlei. Davis. Ern. Wolf. et consentiunt codd. Gebhardi quinque Reg. Eliens. duo Petrens. Bak. Balliol. Vulgo* ratiunculis.

2) *Alterum* doleam *eiecit Ernestius.*

3) *Lambinus contra librorum fidem edidit* Nihil quidquam.

lis dolorem, quum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec mentiris; sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum [1] nihil bonum, nisi quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe. Optare [2] hoc quidem est, non docere. Illud et melius, et verius: omnia, quae natura aspernetur, in malis esse; quae asciscat, [3] in bonis. Hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et perminuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudo peius est, quam dolor: nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, [4] dum honestas, dum dignitas, dum decus aderit, dumque in ea intuens, te continebis: [5]

---

1) *Particulam* dum *post* gloriantem *delevit Lambinus Davisius malebat:* gloriantem; dicis enim nihil bonum. *Sed in vulgata* dicis *intelligi potest ex antecedentibus* quum dicis asperum.

2) *Frustra P. Faber corrigendum opinabatur* captare, *idque mirum etiam Lambino placuisse. Recte enim Davisius comparavit Acad. II.* 38 *de Fato c.* 20.

3) *Sic Davis. e codd. Reg. aliisque. Vulgo* aspernatur — adsciscit.

4) *Olim erat* dolere; *sed verum esse* dolore *iam Manutius vidit.*

5) *Vulgo* tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit, tuque in ea intueberis, te continebis. *Sed recte*

cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet. Aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo? Ea patieturne te quidquam facere nihil proficientem, et laborantem tamen? [1] An temperantia sinet te immoderate facere quidquam? An coli iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini comitibusque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? Afflictusne et iacens et lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. Aut mittenda [2] igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellictilem salvam; virtutem autem si unam amiseris; (etsi amitti non potest virtus;) sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes te dicere aut Philoctetam illum? A te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui iacet [3]

Davisius reposuit intuens *e codd. Reg. et Eliens. reliqua de Bentleii sententia correxit.*

1) tamen *addidit Wolfius.*

2) *Sic Davis. e cod Eliens. 2. Vulgo* amittenda.

3) *Sic Davis. et Wolf. de Bentleii sententia, Vulgo sic edebatur:* qui iacet in lecto humido qui *eiulatu questu etc.*

in lecto humido
Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem esse nego; cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: sin nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor! — Vel fodicet sane; [1] si nudus es, da iugulum; sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. Haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. Cretum quidem leges, (quas sive Iupiter, sive Minos [2] sanxit, de Iovis quidem sententia, ut poetae ferunt,) itemque Lycurgi, laboribus erudiunt iuventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus [3] sanguis exeat; nonnumquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid? Ergo hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

XV. Interest aliquid inter laborem, et dolorem; sunt finitima omnino, sed tamen differunt aliquid. [4] Labor, est functio quaedam

---

1) *Sic auctore Bentleio rescripsi. In cod. Medic. erat*, vel fodicat sane. *Vulgo* vel fodiat sane.
2) *cod. El 2* sive Rhadamanthus *addit.*
3) *Fr. Hotom. obss v. 40. corrigebat* e vibicibus.
4) *Sic Wolf. Vulgo* differt.

dam vel animi, vel corporis, gravioris operis et muneris: dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laboriosos; aliud est enim laborare; aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat; quum aestu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter haec tamen quaedam similitudo. Consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt; quod Spartiatae etiam in feminas transtulerunt; quae ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse

apud Lacaenas virgines;
Queis magi' palaestra, Eurotas, sol, pulvis, labor
Militiae studio est, quam fertilitas barbara. [1]

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam; impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt; et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

---

1) *Hos versiculos esse vidit Ios. Scaliger, qui tamen etiam verba* nihil horum simile *ad primum versum retulit.*

XVI. Militiam vero [1] (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio) nosti exercitus primum unde nomen habeat; vides deinde [2] qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quae quidem ita gerunt [3] apte, ut, si usus ferat, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid? exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? Ex hoc ille animus in praeliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. Cur tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus? [4] Aetas tironum, plerumque melior; sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie efferri saepe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. At vero ille exercitatus, et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

---

1) *I. F. Gronov. obs. III. 6. correxit* militiae, *quod receperunt Davis. Ern.*

2) *Sic Wolf. Vulgo* nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides; deinde qui *etc.*

3) *Sic Bentl. Davis. e cod. El. quod cum Wolfio restitui pro vulg.* geruntur.

4) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* Cur? Tantum interest — sumus.

E. O Patrocles [1] (inquit) *ad vos adveniens, auxilium et vestras manus*
Peto, priusquam oppetam malam pestem, datam [2] *hostili manu:*
Seu sanguis ullo potis est pacto profluens consistere:
Seu qua [3] *sapientia magi' vestra devitari mors potest.*
Namque Aesculapi liberorum saucii opplent porticus:
Non potest accedi.
P. Certe Eurypylus hic quidem est; hominem exercitum [4]

ubi tantum luctus continuatur. Vide, quam non flebiliter respondeat. Rationem etiam affert, cur aequo animo sibi ferendum sit:

— qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratam pestem, ut participet parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget; si quidem homo est. Sed nihil vidi minus. Quaerit enim, quid actum sit:

P. Eloquere: res Argivom proelio ut se sustinet.
E. Non potis [5] *ecfari tantum dictis, quantum factis suppetit*
Laboris. P. Quiesce igitur tu, et volnus alliga. [6]

---

1) *Ita Wolfius hos versiculos constituit.*
2) *Vulgo* mandatam
3) *Vulgo* neque sanguis — si qua.
4) *Vulgo verba* certe Eurypylus — exercitum *ad Ciceronis orationem referebantur pro* exercitum *legebatur* exercitatum.
5) *Sic Bentleius versus causa. Vulgo olim* non potest.
6) obliga *Lambin.*

(Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus. 1)

E. ubi fortuna Hectoris
Nostram acrem aciem inclinatam: —

et cetera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo haec veteranus miles facere poterit: doctus vir, sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paullo quidem.

XVII. Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor: nondum de ratione et sapientia. Aniculae saepe inediam biduum, aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletae; Iovem Olympium, 2 eum ipsum, cui se exercebit, implorabit; ferre non posse se clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive; in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles cestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, consulatus ille antiquus videtur? 3 gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant,

---

1) *Verba* etiam si — Aesopus *ponenda videntur post versum* non potis ecfari — laboris. *nisi forte legendum* etiamsi Aesopus posset *(quiescere)* n. p Eurypylus.

2) Iovem, Iovem Olympium *dedit Davis. auctoritate cod. Gryphiani*

3) *Ms. Colon. et Cantabr.* victoria nihil antiquius videtur.

quid velint; si satis his factum non [1] sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis quum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque: [2]

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum, et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. Quum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. De exercitatione et consuetudine et commentatione dixi. Agesis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad haec. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolor, [3] necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem. [4] Ego illud, quidquid sit, tantum esse, quan-

---

1) *Vulgo abest negatio; quam recte restituit Wolf. e codd. Turn. Pall.* 2. 3.

2) *Versus Lucilii e libro IV. satirarum.*

3) *Sic Wolf. Vulgo* dolere.

4) *Davis. auctore Bentleio expunxit* dolorem.

tum videatur, non puto, falsaque eius visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque [1] omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium et magnanimorum et patientium et humana vincentium, toleranter dolorem pati. Nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, quum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, quum omnes rectae animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium: sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. Appellata est enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo; cuius munera duo sunt maxima, mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse. [2] Quaeres fortasse, quo modo: et recte; talem enim medicinam philosophia profitetur.

XIX. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus; tantum monet, quantum intelligit: „Neglige, inquit, dolorem.“ Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum

---

1) *Vulgo addebatur* eius; *quod hic ineptum esse iam Manut. Lamb. Davis viderunt.*

2) *Vulgo addebatur:* quoniam a viris virtus nomen est mutuata. *Id expunxit Wolfius.*

malum. Vix satis constanter. Audiamus. „Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse.“ Itera dum eadem ista mihi; non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. „Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante paene, quam venerit.“ Sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetae? „Bene plane[1] magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus; nihil enim dolet, nisi pes; possunt oculi; potest caput, latera, pulmones; possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus, quam molestiae.“ Nunc ego non possum, tantum hominem nihil sapere, dicere; sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est maior alius) non continuo dico esse brevem: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. Sed homo catus numquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem; cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forticulum se in torminibus et in stranguria sua praebeat. Aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab iis,

---

1) *Ernestius dedit* bene sane. Magnus —

quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum.

XX. His tu praesentibus gemere et te iactare non audebis profecto. Loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum. Tunc, quum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter et sedate feres? Ferri [1] non potest; natura non patitur. Audio; pueri ferunt gloria ducti; ferunt pudore alii, multi metu; et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. Nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut haec de honesto, sic de turpi contraria. Nihil tam tetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

XXI. Quod si tibi persuasum est: (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi

---

1) *Ernestius dedit* fieri.

videri, quam in dolore:) reliquum est, ut tute tibi imperes. Quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. Est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers; quum igitur praecipitur, ut nobismet ipsi imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, et languidum. [1] Si nihil esset aliud: nihil esset homine deformius. Sed praesto est domina omnium et regina ratio, quae, connixa per se et progressa longius, fit perfecta virtus. Haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. Quonam modo? inquies. Vel ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut [2] parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet, [3] vinciatur et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Saepe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia; [4] qui autem erunt firmiores, nec tamen

---

1) *Vulgo olim addebatur* senile. *Id librariorum vitio ex* si nil esset *ortum, eiecerunt auctoribus Manutio et Lambino Davisius et Wolf*

2) *Sic legendum esse vidit Bentleius, ut est in cod. Balliol. quem cum Davisio et Wolfio sequimur. Vulgo ter edebatur* velut.

3) dedecoret *Charis. lib. II. col.* 185.

4) *Vulgo addebatur* arceamus. *Ernestius dedit e cod. vet. ap Bohertum* coërceamus. *Neutrum agnoscunt codd. Reg. Pith. Vatic. Med. Guelf. quos secuti sunt Davis. Wolf.*

robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur vel modice potius:

Pedetentim (inquit) [1] *et sedato nisu,*
Ne succussu arripiat maior
Dolor.

(Pacuvius hoc melius, quam Sophocles; apud illum enim perquam flebiliter Ulixes lamentatur in vulnere;) tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personae gravitatem intuentes, non dubitant [2] dicere:

Tu quoque, Ulixes; quamquam graviter
Cernimus ictum, nimis paene animo es
Molli, qui consueris [3] *in armis*
Aevom agere.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimit ulcus, [4]
Nudate; heu me miserum! excrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit,

Operite, abscedite, iamiam
Mittite! nam attrectatu, et quassu
Saevom amplificati' dolorem.

---

1) ite *vulgo a glossatore adiectum eiecit Davis.*
2) *Sic Wolf. Vulgo* dubitarunt.
3) consueris *dedit Wolf. Vulgo* consuetus.
4) *Sic Wolf. cum Gulielmo et Geb. Vossio. Vulgo* opprimite, ulcus nudate.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam advorsam, non lamentari decet.
Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additu'st.

Huius [1] animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

XXII. In quo vero [2] erit perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem vidimus [3] neminem: sed philosophorum sententiis, qualis hic futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, sive ea ratio, quae erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia; eriget ipse se, suscitabit, [4] instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. Quae sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, quum ipse secum: Cave turpe quidquam, languidum, non virile. Obversentur species honestae animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in ma-

---

1) *In* huius *intelligitur Ulyssis.*
2) *Sic Bentleius, quem sequuntur Davis. Ern. Wolf. Olim* viro.
3) *Ita Ern. e Ms. Guelf. Vulgo* videmus.
4) *Victor. et Gebhard.* suscitabitur. *Alteram lectionem reduxit Davis. e cod. Med. Bak. Ball. 4. 5.*

nus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, si tactum dolore corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate: qua quum liquescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, quum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari; nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? Et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit. Crus enim alterum non praebuit. Ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, maiorem ferre sine causa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes.

XXIII. Ostendi autem, quod esset imperandi genus, atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit,[1] sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto, mitiorem facit. Ut enim fit in praelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abiecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam [2] pereat nonnumquam, etiam integro corpore, quum ei,

---

1) componit *coni. Davis.*
2) *Davis.* timidus si simul ac — ob eam causam p. n.

qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se, atque ita afflicti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum, remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. Ea est sola officii tamquam custodia. Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus, in primisque refutetur ac reiiciatur Philoctetaeus ille clamor. Ingemiscere nonnumquam viro concessum est, idque raro; eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus,[1] quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens,[2] nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. Faciunt idem, quum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam quum feriunt adversarium, in iactandis cestibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

---

1) *Davis. auctore Mureto dedit* lessus, *quem secutus est Ern.*

2) patiens *reposuit Davis.*

XXIV. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus eiici [1] vocem, et fundi videmus? Toto corpore, atque omnibus ungulis, [2] ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, quum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. Ut enim balistae lapidum, et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga hoc gravior, quo est missa contentius. Cuius contentionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. Sin erit ille gemitus elamentabilis, [3] si imbecillus, si abiectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri; quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit; libido concitatur. In eandem arcem confugiendum est; eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide et sedate plurimum proficit, toto pe-

---

1) *Lambin. e duobus Mss.* elici.

2) *Faer. Ursinus in suo cod. invenit* unguiculis, *idque praeferendum duxit Lambin.*

3) *Ernestius ex edd. vett. nonnullis revocavit* lamentabilis.

ctore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim saepius) studiosissimi appetentissimique honestatis. Cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque honestatem, illa pericula adeuntur in praeliis, non sentiunt viri fortes in acie vulnera, vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantum [1] modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant. His levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tu ingemuisse Epaminondam putas, quum una cum sanguine vitam effluere sentiret? Imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore dedoctus est. [2] Nam quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. Quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respon-

---

1) tantillum *P. Manut. Lambin.*
2) *Sic optime correxit Bentleius. Vulgo* deductus est.

dit: Quia, quum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem, [1] satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec Amphiaraë, sub terram abdite?

Zenonem significabat; a quo illum degenerare dolebat. At non noster Posidonius; quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium; sed quum audivisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset et salutavisset honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse: quumque quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse: „Nihil agis dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum.“ Omninoque omnes clari et nobilitati labores contendendo [2] fiunt etiam tolerabiles.

XXVI.

---

1) *Bentleius legendum putabat:* Quicumque tantum o. p. dedisset — posset.

2) *Sic Wolf. Vulgo* contemnendo.

XXVI. Videmusne, apud quos eorum ludorum,[1] qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat. Cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse aeque graves imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, quum ipsam videre non possint. Itaque fama et multitudinis iudicio moventur, quum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi iudicio est utendum. Tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete[2] viceris, quod paullo ante praecipiebam, sed omnes et omnia. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, qui maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque plausum captans se tantum[3] ipsa de-

1) *Corrad. Ern.* ut apud magistros eorum ludorum.
2) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* tu te.
3) tamen *Davis c. Mss.*

lectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

XXVII. Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. Saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriam, [1] aut etiam ut ius suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines [2] non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt, iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in praeliis exsultant, lamentantur in morbo. Nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. Sed quum videas, eos, qui quo aut studio, [3] aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolo-

---

1) *Sic Wolf. cum Davis. ed. II. Vulgo* propter gloriae amorem. *Davis. ed. III.* aut propter gloriae.
2) *Valckenaer Opp. T. II. p.* 274. *coni.* hodie.
3) *Vulgo* qui aut studio.

re non frangi; debeas existimare aut non esse malum, dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quae meditare, quaeso, dies et noctes. Latius enim manabit haec ratio, et aliquanto maiorem locum, quam de uno dolore, occupabit. Nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiscendaeque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praesertim quum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. Ut enim si cui naviganti, quem praedones insequantur, deus quis dixerit: „Eiice te navi; praesto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent;“ omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, vides.

Haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram. Sic enim dicimus. Et tibi hoc video non posse deberi. A. Ita prorsus, et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
DISPUTATIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER TERTIUS
DE
AEGRITUDINE LENIENDA.

I.

Quidnam esse, Brute, causae putem, cur, quum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars eiusque utilitas,[1] deorum immortalium inventioni[2] consecrata: animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec

1) *Vulgo* ars eius atque utilitas. *Melius Wolf.*

2) *Non audiendus est Boherius qui corrigendum putabat* inventione.

tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? an quod corporis gravitatem [1] et dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum [2] iudicet, quum id ipsum, quo iudicatur, aegrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, et perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis [3] sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. [4] Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur: ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, dein [5] magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatae natura ipsa cedat.

II. Accedunt etiam poetae: qui quum magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae

1) *Bentleius coni* pravitatem; *sed verum est vulgatum.*

2) *Sine causa idonea Boherius praefert lectionem cod. Leid* de se ipse non tum iudicet.

3) depravati *Davis.*

4) *Burmannus coni* matura perducerent.

5) *Vulgo* demum. *Davis. e cod. Vatic.* dein, *quod recepit Wolf.*

se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur et inhaerescunt penitus in mentibus. Quum vero accedit [1] eodem, quasi maximus quidam magister, populus atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam magistram [2] invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. Ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam [3] natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur consectaturque nullam eminentem effigiem [4] sed adumbratam imaginem gloriae. Est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata. Ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute. Ea virtuti resonat, tamquam imago. [5] Quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quae se eius imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione

---

1) *Vulgo abest* accedit. *Id est in Ms. Leid. et post alios revocatum a Wolfio.*

2) *Vulgo* naturam. *Recte Davis. Wolf. e Bentleii coniectura* magistram.

3) unam *Manut. Lamb. Ern. Wolf. Olim editum* una.

4) *Vulgo addebatur* virtutis, *quod abest cod. Ball. idque uncis inclusum a Davisio et Ern. eiecit Wolf. Idem visum erat Bokerio.*

5) *Philargyrius in Virgil. Eclog. IV. 50. „quae Graece εἰκὼν Latine* imago *dicitur. Cic. Tusc. III.* resonat tamquam imago.“

honestatis formam eius pulchritudinemque corrumpit. Qua caecitate homines, quum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid? qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine [1] feruntur, quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

III. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: *animusque aeger*, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest; cupere numquam desinit.* [2] Quibus duobus morbis (ut omittam alios) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, quum ipsam medicinam corporis animus [3] invenerit, quumque ad corporum sanationem multum

---

1) *cod. Eliens.* 1. voluptate libidinum. *Med.* libidinum voluptate.

2) *Davisius haec Ennii verba sic ad senarios reducenda putat*

— — animus aeger semper errat, neque pati
Neque perpeti poti' cupere numquam desinit.

3) animus *abest cod. Leid. idque melius abesse putat Boherius.*

ipsa corpora et natura valeant, [1] nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui se sanari [2] voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia: cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus et viribus, [3] ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quamquam de universa philosophia, quantopere et expetenda esset, [4] et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato iam in pomeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. A. Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. M. Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae? [5] Haec enim fere sunt eiusmodi,

---

1) valeat *Wolf.*

2) *Sic Davis. e Mss. et Wolf. Vulgo* qui sanari.

3) *Sic Davis. e cod. Med. Ball. Vulgo* opibus, viribus.

4) *Vulgo olim* quantopere expetenda esset. *Copulam inseruit Davis. e cod. Reg.*

5) *Fr. Fabricius corrigendum putabat* libidines, iucunditates. *Lambinus* libidines, cupiditates. *Vulgatum recte defendit Davisius.*

quae Graeci πάθη appellant; ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantis: [1] nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus; morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. A. Mihi vero isto modo. M. Haeccine igitur cadere in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, si quidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis saeculis ante Socratem: a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum; [2] omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare; qui autem in morbo sunt, sani non sunt; et omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam, constantiaque cense-

---

1) *Sic Davis it. Boher. e Ms. Reg. et Wolf. Vulgo* obtemperantes.

2) *Vulgo addebatur ineptum glossema:* id est insanitatem et aegrotum animum, quam appellarunt insaniam, *iam a Bentleio abiectum et a Davisio Ern. Wolfio uncis inclusum.*

bant; his rebus mentem vacuam appellarunt insaniam, [1] propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset.

V. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam eandemque dementiam. Ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, [2] omnes insipientes esse non sanos. Qui enim animus est in aliquo morbo (morbos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi: insipientia autem quasi insanitas quaedam, [3] multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis: quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias: nunc, quod instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam [4] intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. Qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, quum exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati ferun-

---

1) *Ern. correxit* insanam *auctore Turnebo.*

2) *Ms. Leid. teste Boherio* tenuerunt.

3) *Vulgo additur* quae est insania eademque dementia. *Ernestius verba* quae est insania, *Wolfius simul cum iis verba* eademque dementia *uncis inclusit ut spuria. Sane utrumque est a glossatore.*

4) quoniam *quod vulgo aberat addidit Davisius e codd. Gryph. Reg. Pall. tribus et Vatic.*

tur aut libidine, aut iracundia. Quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars. Sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis; cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem μανίαν unde appellent, non facile dixerim. Eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quae iuncta stultitiae patet latius, a furore disiungimus. Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant. Quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. Quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus: qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. Itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESCIT.[1] Stultitiam enim censuerunt constantia[2] id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum et vitae communem cultum atque usitatum. Furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. Quod quum maius esse videatur, quam insania, tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed haec alia quaestio est; nos ad propositum revertamur.

VI. Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri. A. Et vero ita exi-

---

1) *Sic recte Boher. et Wolf. Vulgo* ESSE INCIPIT.
2) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* inconstantiam.

stimo. M. Humanum id quidem, quod ita existimas. Non enim silice nati sumus. Sed est natura fere in animis [1] tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, „Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quae nec potest ulla esse nec debet. Ne aegrotus sim; sin: is, qui fuerat, sensus adsit, [2] sive secetur quid, sive avellatur a corpore. Nam istud nihil dolere, non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore.“ Sed videamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse, ita sunt altae stirpes stultitiae; sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos. Sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego

---

1) *Ita Bentlei. Davis. Ern. Wolf. Vulgo* naturabile in animis *Alii* naturale i. a.

2) *Ms. Reg. Leid.* Nec aegrotassem. Si inquit fuerat sensus adsit. *Alius Leid.* Nec aegrotare, si is qui fuerat sensus adsit. *Davisius edidit:* ne aegrotassim, sin quid fuerit, sensus adsit *Ernestius cum aliis:* ne aegrotus sim, inquit, sed si fuerim sensus absit. *Meliorem lectionem cum Boherio dedit Wolfius.*

posui, perturbatione, morbo, [1] ut Graeci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

VII. Qui fortis est, idem est fidens: [2] quoniam confidens, mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a *confidendo*, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit. Discrepat enim a timendo *confidere*. [3] Atque in quem cadit aegritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. Veri simile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem, et infractionem quandam animi et demissionem. Quae in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. Quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem haec in virum fortem. Igitur ne aegritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit ergo in sapientem aegritudo. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi; qui magni animi sit, invictum; qui invictus sit, eum res humanas despicere atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. Ex quo effici-

---

1) *Ms. Reg. ed. Rob. Steph.* morbove. *Unus Leid.* sed morbo *Boherio placebat* seu morbo.

2) *Boherius malebat* qui fortis est idem fidens.

3) *ap. Nonium Marcellum est* a timendo fidens. *Inde Boherius legere mavult* a timendo fidere.

tur, fortem virum aegritudine numquam affici. Omnes autem sapientes, fortes. Non cadit igitur in sapientem aegritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum, et reliquae partes, totumve corpus statu quum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est, ratione bene uti; et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. Numquam igitur est perturbatus. At aegritudo perturbatio est animi. Semper igitur ea sapiens vacabit.

VIII. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans, — quem Graeci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Graecos valet: qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles; at illud est latius; omnis enim abstinentia, omnis innocentia — [1] quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν; nam est innocentia, affectio talis animi, quae noceat nemini — reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quae nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus plerique putant,

1) *Davisius quem Ernestius sequitur dedit* omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam.

teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. Sed quia nec qui propter metum praesidium reliquit, quod est ignaviae; nec qui propter avaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui propter temeritatem male rem gessit, quod est stultitiae, *frugi* appellari solet: eo tres virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: (etsi hoc quidem, commune est virtutum; omnes enim inter se nexae et iugatae sunt:) reliquum igitur est, [1] quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. Eius enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam; cui contrarium vitium *nequitia* dicitur. *Frugalitas,* ut opinor, á *fruge:* qua nihil melius e terra; *nequitia* ab eo (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus: [2] lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod *ne quidquam* est in tali homine: ex quo idem, *nihili* dicitur; — qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus, et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum; ergo etiam aegritudine. Et sunt illa sapientis. Aberit igitur a sapiente aegritudo.

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

---

1) *Sic Ern. Wolf. ut est in Mss. compluribus. Vulgo* reliqua igitur et quarta virtus.

2) *Ita Mss. meliores recte. Et receperunt Ern. Wolf. Vulg.* temerius.

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, quum in tumore est? aut num aliud quodpiam [1] membrum tumidum ac turgidum, non vitiose se habet? Sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, numquam turgescit, numquam tumet. At iratus [2] animus eiusmodi est. Numquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit. Proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia; qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi invidiam, [3] quae tum est, quum invidetur; [4] ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae; quod verbum

---

1) *Hoc reperit Turnebus in Mss. et recepit Davis. Wolf. Ernestius e coniectura I. Fr. Gronovii ad Liv. XLI.* 6 aliquodpiam. *Iano Guilielmo placebat* aliud quippiam.

2) *Ern. recepit* irati, *quod habet cod. Vatic.*

3) in invidiam *Ms. Leid. edd. vett. in Non. Marcell.*

4) *Boherius coni.* quae etiam tum est, quum invidetur.

bum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Melanippa, [1]

Quisnam florem liberum invidit meum? [2]

Male Latine videtur; sed praeclare Attius. Ut enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori. Nos consuetudine prohibemur: poeta ius suum tenuit, et dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere. Nam qui dolet rebus alicuius adversis, idem alicuius etiam secundis dolet: [3] ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, [4] sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem. Ergo ne misereri quidem. Quod si aegre ferre [5] sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente aegritudo.

---

1) *Vulg* Menalippo. *Davis. e cod. Reg. et Pith.* Melanippo *quae est nota Attii fabula.*

2) *Integrum trochaicum Davisius animadvertit exstare ap Nonium c* 9.

Unde aut quis mortalis florem liberum invidit meum?

3) solet *Ms. Leid. Meliorem lectionem dedit Davis. ex cod. Eliens* 3 *Buk Ball. Med et edd. vett.*

4) *In libro* Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους.

5) *Sic Davis At Ms. Reg. Leid.* 1. quod si hoc aegre ferre *Leidd.* 2. 3. quod si hoc aegre referre.

X. Haec sic dicuntur a Stoicis, concluduntur que contortius. Sed latius [1] aliquanto dicenda sunt et diffusius; sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates [2] vel perturbationum, vel morborum animi mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, malum [3] est. Nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiamsi mediocriter aegrum est, sanum non est: sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. Hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant. Vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius; aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. At non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non seiunctum a dolore. Doloris igitur huius ori-

---

1) *Recte sic Bentleius. Vulgo* haec si dicuntur — et latius.

2) mediocritatem *Ms. Leid.*

3) *Vulgo* magnum. *Sed Boherius recte correxit* malum, *quod recepit Wolf.*

go nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tamquam aegrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quae sunt genere quatuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio sit animi motus rationis[1] expers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur:[2] bifariam quatuor perturbationes aequaliter distributae sunt. Nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, praeter modum elata laetitia, opinione praesentis magni alicuius boni; altera[3] quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest. Ergo haec duo genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione turbantur,[4] ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. Nam et metus, opinio magni mali impendentis; et aegritudo, est opinio magni mali praesentis: et quidem

1) *Vulgo* vel rationis. *Illud* vel *delendum esse vidit Boherius, uncis inclusit Wolf.*

2) excitetur *dedit Davis. edit.* 2.

3) *Sic verba ordinanda esse vidit Davisius, cui cum Wolfio obsecutus sum. Vulgo verba* cupiditas — dici potest *praemittuntur verbis* quae est immoderata appetitio.

4) turbant *coni. Davis.*

recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vitam [1] hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere.

XII. Sed ceteras [2] alias: nunc aegritudinem si possumus, depellamus. Id enim sit propositum: quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. Quod ego nullo modo existimo: tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur

Tantalo [3] *prognatus Pelope natus qui quondam a socru*
Oenomao rege Hippodamiam raptis [4] *nactu'st nuptiis?*

Iovis iste quidem pronepos. Tamne ergo abiectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) *hospites ad me adire! illico istim!*
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:
. . . tanta [5] *vis sceleris in corpore haeret.* [6]

---

1) *Sic Davis Vulgo* in vita, *quod defendit Boherius.*
2) *Ita Davis, ex edd. vett. Vulgo* cetera.
3) *Verba* Tantalo — nuptiis *vulgo quasi prosaico tenore expressa versiculos esse vidit Bentleius. Idem* socru *substituendum esse vidit pro vulg.* socero.
4) *Gebhardus primus male correxit* raptu.
5) meo tanta *coni. Bentlei.*
6) *Vere Boherius divinavit huic Thyestae orationi respondere chorum verbis illis, quae afferuntur de*

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugere oculi; corpus macie extabuit;
Lacrymae peredere humore exsangues genas:
Situ liventes [1] *barba paedore horrida, atque*
Intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti; non inerant [2] in his, quae tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, quum tumor animi resedisset; (est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis;) sed maeres videlicet regni desiderio, non filiae. Illam enim oderas; et iure fortasse. Regno non aequo animo carebas. Est autem impudens luctus maerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. [3] Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat; usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? Is, quum restitui in regnum nec Veientium, nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio et aegritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id

---

Orat III. 41. Quidnam est obsecro? Quid te adirier abnutas?

1) *Hoc in Ms. invenisse se testatur Turneb. adv.* 27, 6. *Davisius* situ 'st in ore. *Vulgo* Situ nidoris.

2) Non erant *Ms. Leid. Boherius coni.* non enim erant.

3) *Inutilis est Boherii coniectura* Iberis.

est, miseria? Nam quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est, aegritudo; habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus: sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit. [1] Hanc nisi exuimus sic, ut abiiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem exsistere, quum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali aegritudinem esse natura, [2] ut quicumque intueatur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine. [3] Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. Est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam. Videntur enim omnia repentina graviora. Et hoc et illa iure laudantur:

Ego quum genui, tum moriturum [4] *scivi, et ei rei sustuli.*
Praeterea ad Troiam quum misi ob defendendam Graeciam,
Scibam [5] *me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.*

---

1) *Turnebus adv.* 27, 6. *in his verbis* lacerat — conficit *senarium alicuius poetae agnoscit.*

2) *Sic Davis. Wolf. Vulg.* opinione mali. *Bokerius coni.* opinione malum aegritudinem esse non natura.

3) in aegritudinem *cod. Pith. Pal.* 3. *Vatic. al. Gebhard.*

4) *Sic Davis. Vulgo* morituros. *Versus sunt Telamonis ex Ennii tragoedia.*

5) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* sciebam.

XIV. Haec igitur praemeditatio futurorum malorum, lenit eorum adventum, quae venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur; licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere:[1]

Nam qui haec audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exsili maestam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Ut, si qua invecta diritas casus[2] foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.[3]

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse: *Sciebam me genuisse mortalem.* Quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur,[4] sint improvisa graviora. Itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum haec est illa prae-

---

1) *Graeca Euripidis haec sunt, quae leguntur apud Plutarch. cons. ad Apollon.*

Ἐγὼ δὲ τοῦτο παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν
Εἰς φροντίδας νοῦν συμφοράς τ' ἐβαλλόμην
Φυγάς τ' ἐμαυτῷ προστιθεὶς πάτρης ἐμάς,
Θανάτους τ' ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδούς,
Ἵν' εἴ τι πάσχοιμ' ὧν ἐδόξαζον φρενί
Μή μοι νεαρὸν προσπεσὸν μᾶλλον δάκῃ.

2) casus *dedit Wolfius. Vulgo* casu.

3) *Henr. Steph. coni.* recens.

4) *Sic Davis. e Mss. Vulgo* putantur.

stans et divina sapientia, et perceptas [1] penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quamobrem [2] omnes, quum secundae res sunt maxume, tum maxume
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam aerumnam ferant:
Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet,
Aut fili peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:
Communia esse haec, ne quid horum umquam accidat animo novum:
Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

XV. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? Hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena; sic enim accepimus. Iure autem erat semper idem vultus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio.

Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum

1) *Ern. c. Davisio. Vulg.* praeceptas.
2) *Terent. Phorm. II. 1. 11. sqq.*

advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur: simulque iudico, malum illud, opinionis esse, non naturae. Si enim in re esset,[1] cur fierent provisa leviora? sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem[2] futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem; satis esse odiosum malum omne, quum venisset; qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam; ita semper angi aut accipiendo aut cogitando malo. Levationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. Parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio[3] intueri molestias; abstrahit ab acerbis cogitationibus; hebetat aciem[4] ad miserias contemplandas; a quibus quum cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad conspi-

1) *Sic Wolfius recte. Vulgo* essent.

2) *cod Eliens.* 1 2. praemeditationem.

3) *Sine causa idonea* ratio *suspectum fuit Bentleio et Ernestio qui h. v. uncis inclusit.*

4) *Recte Bentleius et Davisius hanc lectionem auctoritate aliquot Mss. praetulerunt vitiosae* abstrahit ab acerbis cogitationibus, hebetem aciem ad miserias contemplandas.

ciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus; Epicurei dicunt suo. Sed, quae dicant, videamus, quo modo negligamus.

XVI. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat elevetque [1] aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit; quam meditatio conditionis humanae; quam vitae lex commentatioque parendi; quae non hoc affert, ut semper maereamus, sed ut numquam. Neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, maeret quum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur [2] officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit, [3] quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humana humane [4] ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenerit.

1) *Ernestius e Mss. duobus Davisianis recepit* levet.
2) *in aliquot Davisii codd. item in Guelf. est* fungatur, *quod Ernestius recepit.*
3) *Sic Ernestius pro vulgato* cogitaverit.
4) *Recte sic Davis. Vulgo abest* humana. *Wolf. eiecit* humane.

XVII. Nam revocatio illa, quam affert, quum a contuendis nos malis avocat,[1] nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est, qui a natura datum auxilium extorqueas inveterati doloris?[2] Est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. Iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae essent homine dignissima. Pythagoras mihi si diceret,[3] aut Socrates, aut Plato: „Quid iaces? aut quid maeres? aut cur succumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere: non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus; eas excita, si forte dormiunt. Iam tibi aderit princeps fortitudo, quae te animo tanto esse coget,[4] ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. Aderit temperantia, quae est eadem moderatio; (a me quidem paullo ante appellata frugalitas,) quae te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius, aut turpius effeminato viro? ne iustitia quidem sinet te ista facere: cui minimum

---

1) *Ernestius dedit* affers — avocas.

2) *Recte sic Wolfius edidit. Vulgo* quod a natura datum est auxilium. *Gruterus cum aliis* quia a natura datum est auxilium.

3) *Sic Wolf. Vulgo* sic.

4) cogat *sine causa rescripsit Ernestius.*

esse videtur in hac causa loci: quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum, quum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae vero quid respondebis, docenti,[1] virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic et ad beate? quae si extrinsecus religata pendeat, et non et oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde: non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur." — Ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? Corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. Numquid est aliud? Rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae, dolore non interveniente, aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem; sin[2] productior, plus habiturum iucundi, quam mali; haec cogitantem fore beatum, praesertim si et

1) *Vulgo* dicenti.
2) sin *pro vulg.* si *dedit Davis. e codd. Reg. Pith. Eliens.* 3.

ante perceptis bonis [1] contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret.

XVIII. Habes formam Epicuri vitae beatae, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? huiusne vitae propositio, et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Aeetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem, atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine [2] *est Telamo ille, modo quem gloria ad caelum extulit?*
Quem aspectabant? cuius ob os Graii ora obvertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, *simul animus cum re concidit*, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his [3] voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum, non dolere; quamquam id non vocatur voluptas; sed non necesse est nunc omnia; idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum, dolere; in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuisti, soles dicere? Sunt haec tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar

---

1) *Sic Davis. quem sequuntur Ern. Wolf. e codd. Reg. Pith. Med. Vulgo* ante praeceptis bonis.
2) *Versiculi ex Ennii Telamone quorum secundus affertur etiam ad Fam. lib. IX. ep.* 26.
3) *Davisius malebat* sed non ab his.

enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis haec: „Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis; laetantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiens, dolore careat.“ Atque haec quidem his verbis, quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paullo infra, „Saepe quaesivi, inquit, ex iis, qui appellabantur [1] sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere; nihil ab his potui cognoscere: qui si virtutes ebullire nolent et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, [2] qua efficiantur eae voluptates, quas supra dixi.“ Quae sequuntur, in eadem sententia [3] sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et si quem tuorum afflictum maerore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quae flectet florida et varia? fasciculum ad

---

1) *Sic Davis. Ern. Wolf. auctoritate codd. Reg, Pith. Eliens. 2. 3. Petrens. Vulg.* appellantur.

2) vim *dederunt Lambin. et Davis. e Nonio.*

3) *Lambino placebat* in eandem sententiam.

nares admovebis? incendes odores? et sertis redimiri iubebis, et rosa? Si vero aliquid etiam ...[1] tum plane luctum omnem absterseris?

XIX. Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abiiciundus; est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat;

— pol mihi fortuna magis nunc defit, quam genus.
Namque regnum suppetebat mihi: ut scias quanto e loco,
Quantis opibus, quibu' de rebu' lapsa fortuna accidat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eiusmodi?

Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.

Hic subvenire debemus; quaerit enim auxilium.

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc[2]
Auxilio exili aut fugae freta sim?
Arce, et urbe orba sum; quo accidam? quo applicem?

---

1) *Verecunda aposiopesis. Glossemate corrupta lectio cod. Eliens. 2.* si venereum addideris aliquid etiam.

2) *Versiculos qui sequuntur tres ad metra iusta redegit Bentleius sunt enim Cretici tetrametri.*

Cui nec arae patriae domi stant; fractae, et disiectae iacent;
Fana flamma deflagrata; tosti alti stant parietes,
Deformati atque abiete crispa.

Scitis, quae sequantur: et illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus,
Septum altisono cardine templum:
Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

O poetam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina, et nec opinata esse graviora. Exaggeratis igitur regis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit?

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

Praeclarum carmen; est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. Quo modo? Collocemus in culcita plumea; psaltriam adducamus; demus hedychrum; intendamus [1] scutellam dulciculae potionis; aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur? Tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas; revocari igitur oportere a maerore ad cogitationem

1) *Sic Wolf. Vulgo* psaltriam adducamus; hedrychum incendamus, demus scutellam dulciculae potionis.

nem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro; si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: Quid? Ergo tu Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias? Ego vero minime. Video enim ab eo dici multa severe, multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acumine agitur eius, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit, ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum; non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret. „Saporem, inquit, et corporum complexum, et ludos; atque cantus, et formas eas, quibus oculi iucunde moveantur.“ Num fingo? num mentior? Cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur?

At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata. Unum, quod secum ipse pugnat. Modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate; nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, quum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum, et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, quum virtus maxime expetatur, eiusque adipiscendae causa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit. At laudat, et saepe,

virtutem.[1] Et quidem C. Gracchus, quum largitiones maximas[2] fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piso ille Frugi, semper contra legem frumentariam dixerat. Is lege lata consularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit[3] Gracchus in concione Pisonem stantem. Quaerit audiente populo Romano, qui sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit.[4] Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi; patronum aerarii esse dices. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. Negat ullam in sapientem vim esse fortunae; tenuem victum antefert copioso; negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. „Non istam dicit voluptatem." Dicat quamlibet. Nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur,[5] mentionem facere virtutis.

XXI. Et queruntur quidem[6] Epicurei, viri optimi (nam nullum genus est minus ma-

---

1) *Davisius in edd. posterioribus et aliquot Mss.* At laudat saepe virtutem.

2) *scil. lege frumentaria. Ceterum Ernestius sine causa sollicitat lectionem:* Et quidem.

3) animum advertit *Davis.*

4) *Sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo* dissuaserat.

5) *Ms. Leid.* qui dolorem summum malum mentiatur.

6) *Sic Davis. ed. 1. Boher. Wolf. Vulgo* quidam.

litiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant, [1] et quidem vicinorum fidem implorant. Multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum [2] quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, praesertim quum ab his non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores [3] dicere audeant. Sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, verum dicentibus facile cedam. Tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat, [4] sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

XXII. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent [5] exsistere, si

---

1) *Ms. Leid.* repugnant.

2) *Lambin. coni.* ratum habiturum.

3) ad censores *recepit Davis. e codd. Reg. Med. Eliens.* 1. 2. 3. *Vatic. et aliis.*

4) *Boherius legendum arbitratur* nisi quod expediat sibi; *et verba* sive omnia referre ad utilitatem suam *pro glossemate delenda censet.*

5) *Cod. Balliol.* quae tum a. censet.

nec opinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi. Etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire [1] vehementius. Sed non sunt in hoc omnia; quamquam hostium repens adventus magis aliquanto [2] conturbat, quam exspectatus, et maris subita tempestas, quam ante provisa terret navigantes vehementius; et eiusmodi sunt pleraque. Sed quum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita maiora, et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur; deinde quum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit. Quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt, Macedones rege Perse capto. Vidi etiam in Peloponneso, quum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

Haec omnia vidi. . .

Sed iam decantaverant [3] fortasse. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu, et statu, ut eos Argivos, aut Sicyonios diceres; magisque me moverant Corinthi subito adspe-

---

1) *Sic Lambin. Gebh. Davis. Ern. Wolf. e Rivii coniectura. Vulgo* fieri — *quod Boherius defendit.*

2) *Sic Mss. complures it. edd. Ald. Manut. Lamb. Davis. Ern. Wolf. Vulgo* aliquando.

3) *Boherius coni.* recantaverant *male.*

ctae parietinae, [1] quam ipsos Corinthios; [2] quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis; quam se ait in commentarium retulisse. Quum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem, patria capta: quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata [3] ne desideratur quidem; nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus; sensim enim, et pedetentim progrediens extenuatur dolor; non quod [4] ipsa res immutari soleat, aut possit, sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

XXIII. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione, [5] aut omnino consolatione ulla, qua solemus uti, quum levare dolorem maerentium volumus? Hoc [6] enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Aut qui [7] tolerabilius feret incommo-

---

1) *cod. Reg.* parietum ruinae.

2) *Ursinus malebat* quam ipsi Corinthii *probante Bokerio.*

3) *Sic ed. Iunt. Ald. Ms. Guelf. Et recepit Davis. Ern Vulgo* quanta inveteratae.

4) *Sic Mss. duo Leidd. quod recepit Wolf. Vulgo* non quo.

5) *Davis. et Ern. dederunt* oratione.

6) *Ita Davis. e Mss. compluribus. Vulgo haec.*

7) *Ita legendum esse viderat Turnebus XIX. 5. et sic est in Mss. Reg. Pith. Med. Eliens. 1. 2. aliis*

dum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere? Haec enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantum modo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. Neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam [1] an plurimum. Ergo ista nec opinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex his omnis oriatur. Feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur. Quia recentia sunt, maiora videntur, non quia repentina. [2] Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae bona videntur. Nam aut ipsius rei natura, [3] qualis et quanta sit, quaerimus, ut de paupertate nonnumquam, cuius onus disputando levamus, docentes, quam parva, et quam pauca sint, quae natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Quum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse?

Recte igitur receperunt Davis. Ern. Wolf. Vulgo Atqui tolerabilius.

1) *Ern. mavult* et haud sciam.

2) *Sic de Boherii sententia edidit Wolf. Vulgo* maiora videantur, quia recentia sunt, non quia repentina. *Bentleius corrigebat:* Nam id efficiunt, ut ea quae accidant maiora videantur, quia repentina.

3) *Vulgo* aut de ipsius rei natura. *Sed praepositio recte abest Mss. Leid. Guelf. octo Davisianis etc.*

XXIV. Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. Non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem [1] afferat generis humani: sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint, et ferant ceteri. De paupertate agitur; multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore; multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur; nec siletur illud potentissimi regis [2] anapaestum, [3] qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. Similiter commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum [4] praedicantur, eorumque qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur; sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat,

Ego quum genui, tum moriturum scivi [5]

et Theseus,

---

1) *Unus cod. Leid.* cogitationem.

2) *Agamemnonis ap. Eurip. Iphig. in Aul. v. 15.* Ζηλῶ σε γέρον, ζηλῶ δ' ἀνδρῶν ὃς ἀκίνδυνον βίον ἐξεπέρασ' ἀγνὼς ἀκλεής.

3) anapaesticum *quod est in multis Mss. it. Edd. aliquot vett. ut Rob. Steph defendit Boherius.*

4) liberorum *Ernestio glossam sapere videbatur.*

5) *Ita cod. Reg. duo Leidd cum aliquot edd. vett. Vulgo omittuntur verba* tum moriturum scivi.

Futuras mecum commentabar miserias.

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas; et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, [1] quibus medetur dies: nisi quod ratio quaedam [2] sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod rem continet, illud malum, quod opinatum sit esse maximum, [3] nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opinato plaga maior sit, non ut illi putant, ut, quum duobus pares casus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec opinato casus evenerit; itaque dicuntur nonnulli in maerore, quum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

Mortalis nemo est, quem non attingit [4] dolor,
Morbusque; multis [5] sunt humandi liberi,

1) *Ms. Leid* quod accidit iis.

2) *Ita Bentleius probantibus Bohcrio et Wolfio, Vulgo* quidem.

3) *Sic Wolf. c. Davisio Vulg.* hos ipsa natura intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinati sint esse maximum.

4) *Ern. e Ms. Guelf.* attingat.

5) *Sic Wolf. auctore Bentleio. Vulgo* multi.

Rursum creandi: morsque est finita omnibus.
Quae generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terrae terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic iubet Necessitas.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam et necessitas ferendae conditionis humanae, quasi cum deo pugnare prohibet,[1] admonetque esse hominem; quae cogitatio magnopere luctum levat; et enumeratio exemplorum non, ut animum malivolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui maeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis; ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chrysippus, quasi λύσιν, id est[2] solutionem totius hominis, appellatam putat. Quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis. Est enim nulla alia, nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni,

---

1) *Ita Ern. Wolf. e Ms. Eliens. Leid. Vulgo* cohibet.

2) *Verba* λύσιν id est *iniuria Ernestius delevit ut spuria.*

Et acta aetas honeste ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat [1] aegritudo, aut perleviter pungat animi dolor. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accessit, [2] oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio.

XXVI. Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Attianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio maeror levaretur. Sed haec omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. At quam rhetorice? quam copiose? quas sententias colligit? quae verba contorquet? ut licere quidvis rhetori intelligas. Quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime maerere oportere.

Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte, [3]

1) *Ita Wolf. c. aliquot Mss. Vulgo* tangat.
2) *Ernestius* accesserit.
3) *Iliad.* Ξ. 201.
"Ητοι ὁ κὰπ πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο
"Ον θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

Qui miser in campis maerens errabat Aleïs,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

Et Nioba fingitur lapidea, propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbitatem quandam et rabiem, fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix: [1]

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
Caelo atque terrae Medeaï miserias. [2]

XXVII. Haec omnia recta, vera, debita putantes faciunt in dolore: maximeque declarat, hoc quasi officii iudicio fieri, quod si qui forte, [3] quum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad maestitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint; pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est aut dictum, plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus quum est consecuta, intellectumque [4] nihil profici maerendo, nonne

---

1) *in tragoedia Medea.*

2) *Euripides verba haec sunt Med. v. 59.*
Ὥσθ᾽ ἵμερός μ᾽ ὑπῆλθε γῇ τε κ᾽ οὐρανῷ
Λέξαι μολούσῃ δεῦρο Μηδείας τύχας.

3) *Vulgo* maximeque declaratur hoc quasi officii iudicio fieri. Quod si. *Bentleius vero sic correxit* maxumeque declarant hoc quasi officium iudicio fieri. Quod si. *Melius Wolf. quem secutus sum.*

4) *Vulgo* intellectaque. *At Davis. e Ms. Petrens. et edd. vett.* intellectumque est; *hactenus recte, nisi quod* intellectumque *melius abest Eliens.* 3.

res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus ipse se poeniens, id est ἑαυτὸν τιμωρεύμενος? [1]

Decrevi tantisper me minus iniuriae,
Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser. [2]

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem. [3]

Malo se dignum deputat, nisi miser sit. Vides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quos res [4] ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces interitusque multorum sedationem maerendi afferunt: apud quem ita dicitur [5].

Namque nimis multos, atque omni luce, cadentes
Cernimus; ut nemo possit maerore vacare.
Quo magis est aequum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

---

1) *Verba* id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος. *Lambinus cum Manutio delenda putabat. Alii ediderunt* ἑαυτὸν τιμωρούμενος id est ipse se se puniens. *Receptam lectionem tuentur Davis. et Wolf.*

2) *Terent. Heautont I* 1. 95.

3) *Terent. Heautont. I* 1. 83.

4) *Sic codd. Vatic. Pal.* 3. *Med. Receperunt Davis. Wolf. Vulgo* quid quod res.

5) *Iliad* Τ. 226. *sqq. Versiculi sunt hi:*
Λίην γὰρ πολλοὶ καὶ ἐπήτριμοι ἤματα πάντα
Πίπτουσιν· πότε κέν τις ἀναπνεύσειε πόνοιο;
Ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν καταθάπτειν ὅς κε θάνῃσι
Νηλέα θυμὸν ἔχοντας ἐπ' ἤματι δακρύσαντας.

Ergo in potestate est abiicere dolorem, quum velis, tempori servientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendae curae et aegritudinis causa [1] serviamus? Constabat, [2] eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, quum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: posteaquam Tyrum [3] venissent, tum afflictari lamentarique coepisse. Timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere, ratio ab sapienti viro [4] non poterit?

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad deponendum [5] dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et iudicio suscipi aegritudinem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui quum multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur; ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
Nec tam aerumnoso navigavissem salo:

---

1) constat *mavult Boherius.*
2) *Vulgo* ponendae curae aegritudinis causa. *Manut. et Lambin.* ponendae aegritudinis causa. *Meliorem lectionem Davisio praebuerunt codd. Eliens.* 2. *Celon. quam cum Ern. et Wolf. recepi*
3) *Alii scriptores* Cyprum *cf. Wesseling obss. c.* 13.
4) *Ita Bentlei. Davis Wolf. Vulgo* ac sapientia vera,
5) *Sic Ms. Leid. Vulgo* ponendum.

Esset dolendi causa; ut iniecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.
Sed iam subactus miseriis obtorpui. [1]

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines quum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam causam atque fontem esse maeroris. [2] Philosophi summi, [3] neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? Sunt enim insipientes; neque insipientia ullum maius malum est; neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur [4] illa opinio, rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis; quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest: quae omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore.

---

1) *Versus Euripidis laudantur apud Galenum de Dogm. Hippocr. et Plat. IV. 7.*

Εἰ μὲν τόδ' ἦμαρ πρῶτον ἦν κακουμένῳ
Καὶ μὴ μακρὰν δὴ διὰ πόνων ἐναυστόλουν
Εἶκος σφαδάζειν ἦν ἄν, ὡς νεόζυγα
Πῶλον χαλινὸν ἀρτίως δεδεγμένον·
Νῦν δ' ἀμβλύς εἰμι, καὶ κατηρτυκὼς πόνων.

2) *Recte sic Erasm. Victor. Manut. Davis. Wolf. Perperam Ern. c. aliis* non rem ipsam atque causam fontem esse maeroris.

3) Philosophi summi quique *Bentlei. Davis.*

4) affigitur *et paullo post* affigimus. *Gebhard. et Gruter. e duobus Pall.*

Theophrastus [1] autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis [2] et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, quum illa videre coepisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare, et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? Neque tamen, quum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere [3] intelligant, aegritudine premuntur. Nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem; qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis; qualis M. Cato, praetore designato, mortuo filio; quales reliqui, quos in Consolatione collegimus; [4] quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et maerorem [5] non putabant viri? Er-

---

1) *Male in Mss. nonnullis* Themistocles. *Theophrasti dictum memorat Diog. Laërt. V.* 41. *Hieronymus ad Nepotian. Epist. II.*

2) *cod. Fabric. et Cantabr.* corvis, *quod recepit Gebhardus. At verum esse* cervis *Davisius firmavit aliorum scriptorum locis, ut Stobaei Serm. X. Ovid. Metam. VII.* 273. *Pedonis Albinov II.* 115.

3) habere *Turneb. Gebhard.*

4) *Davisius laudat Hieronymi locum Epitaph. Nepotiani p.* 21. Praetermitto Maximos, Catones, Gallos, Pisones, Brutos, Scaevolas, Metellos, Scauros, Marios, Crassos, Marcellos atque Aufidios, — quorum orbitates in Consolationis libro Tullius explicavit.

5) esse *addidit Davis. e compluribus Mss.*

go id, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, id hi turpe putantes aegritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

XXIX. Contra dicuntur haec. Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? Natura affert dolorem. Cui quidem Crantor, inquiunt, vester [1] cedendum putat. Premit enim atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is, quum audisset de sua, fractus est. De cuius commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis allevans,
Non idem, quum fortuna mutata impetum
Convertat, clade subita frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta, et praecepta excidant. [2]

Haec quum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse: ii tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. Quae est igitur amentia? ut nos quoque idem ab illis [3] requiramus? Sed plu-

---

1) *Recte Bentleio auctore hoc reposuit Davis. pro vulg.* noster. *Et sic codd. Reg. Pith. Med. alii.*

2) *Graeca sunt ap. Stobaeum Serm. CXIII.*
τοὺς δ' ἂν μεγίστους καὶ σοφωτάτους φρενὶ
τοιούσδ' ἴδοις ἄν. οἷος ἐστὶ νῦν ὅδε
καλῶς κακῶς πράσσοντι συμπαραινέσαι,
ὅταν δὲ δαίμων ἀνδρὸς εὐτυχοῦς τὸ πρὶν
μάστιγ' ἐρείσῃ τοῦ βίου παλίντροπον
τὰ πολλὰ φροῦδα καὶ καλῶς εἰρημένα.

3) *Sic Ursin. e Ms. Davis. Wolf. Vulgo* ab aliis.

plures sunt causae suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso, atque persuaso aegritudo insequitur necessario. Deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quaedam. Existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, si eorum plaga perculsi afflictos se et stratos esse fateantur. Sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui aequo animo moriantur: qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Praeclarum illud est, et si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aeque ac nosmet ipsos amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me; perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.

XXX. Sed de hoc alias. Nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe, quam nosmet ipsos, diligamus. Nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adiunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, quum ad eos impetum suum fortuna [1] converterit: utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturae vitia, sed culpae. [2] Stultitiam

1) fortuna *abest codd. Davisianis et Pall. quinque.*
2) *Lambinus malebat* non naturae vitia, sed stultitiae.

autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur ipsi ad se miseriam invitant:[1] et qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores[2] aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiae, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, quum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna.[3] Nam si et eadem res est, et idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt mediocritates. Quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit[4] modum. Sin opinabiles, opinio tota tollatur.

XXXI. Satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic in-

---

1) *Sic cod. Ursini quod recte receperunt Davis. Wolf. Vulgo* ipsi ad miseriam invitant. *Erasm. Manut. Lamb.* ipsi alios ad miseriam invitant.

2) *Ern. dedit* atque auctores aliis ipsi fuerunt.

3) *inepte Gebhardus e codd. nonnullis* diurna.

4) *Ms. Leid.* terminavit, *quod non displicebat Boherio.*

terpretantur, ut non tantum illud recens esse velint,[1] quod paullo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat[2] et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor,[3] quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam[4] confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique non appellatur[5] recens, quum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, ut Cyrenaici.[6] Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem maerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. Sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant. Alius enim alio modo movetur. Ut fere nos in Consola-

---

1) *Sic cum Mss. Pith. Reg. Med. Davisius et Wolf. Vulgo* interpretatur — velit

2) *Sic auctore Bentleio Wolfius. Vulgo* et vigeat.

3) *Respexit h. l. Gellius Noct. Att. X* 18.

4) *Davis e Balliol.* eo denique etiam.

5) appellabitur *Davis.*

6) *Optime sic Davisius quem secutus est Wolfius. Vulgo* nihil mali. *Manut. et Lambin.* nihil novi.

tione omnia in unum coniecimus: [1] erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli; cui quum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae. [2]

Respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens
Non ad gravescens vulnus illidat manus. [3]

XXXII. Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui maereat disputandum; [4] tertia, summam esse stultitiam frustra confici maero-

---

1) *Ita correxi vulgatum* ut fere nos omnia in consolationem unam coniecimus. *Davis. et Wolf.* ut fere nos in consolatione omnia in consolationem unam coniecimus *Cod. Vatic.* ut fere nos in consolatione fecimus, et omne genus consolandi in consolationem unam coniecimus.

2) *Aeschylus Prometh. Vinct. v.* 378. *ubi ait Oceanus*
Οὔκουν, Προμηθεῦ, τοῦτο γινώσκεις ὅτι
Ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι;
Inde Lambinus pro rationem *legendum opinabatur* orationem. *Frustra.*

3) *Ibid. v.* 380.
Ἐάν τις ἐν καιρῷ γε μαλθάσσῃ κέαρ
Καὶ μὴ σφριγῶντα θυμὸν ἰσχναίνῃ βίᾳ

4) *Voc.* disputandum *Ernestius glossatori tribuit et uncis inclusit. Paulo ante pro* proprie *Boherius malebat* propria, *ut est in Ms. Leid.*

re, quum intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur; qui consolatione non eget; nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris; alienum autem tempus docendi; et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. Quid enim dicemus? quum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis baiulum interesse; quum se Alcibiades afflictaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? num in illa re,[1] quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis, qualia sunt? qui aegritudinem extenuans parvis ait eam rebus moveri, fortunae[2] et corporis incommodis, non animi malis. Quid? Ergo illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. Ne illa quidem consolatio firmissima est, quamquam et usitata est, et saepe prodest: *Non tibi hoc soli.* Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. Sunt enim, qui respuant; sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quis-

1) tum in illa re *Gebhardus et Gruter. e Mss. Pall.*
2) *Ernestius malebat* fortuna.

que eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi,[1] ad veritatem firmissima est: ad tempus aegritudinis, difficilis. Magnum opus[2] est, probare maerenti, illum suo iudicio, et quod se ita putet oportere facere, maerere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu; (sic enim appellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus: sic in aegritudine lenienda quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio; tu enim de sapiente quaesieras; cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat assumatque ad aegritudinem, nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipsum proprie non quaereretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tamen ut videremus,[3] quidquid esset in aegritudine mali, id non natu-

---

1) *Bcherio placebat lectio cod. Reg. Leid. Ed. Ald. Rob. Steph.* Chrysippi auctoritas.

2) onus *Ms. Leid.*

3) *Bherius quia in cod. Leid. est* tum ut videremus *totum h. l. sic constituendum putabat:* Edocuit tamen ratio, ut mihi videtur (quum hoc ipsum proprie non quaereretur) quum ne quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tum ut videremus etc.

rale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum.

XXXIV. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitraremur. Sunt enim certa, quae de paupertate; certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant; separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu: [1] in quo nomen poni solet calamitatis. Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt. Opus enim quaerunt: quamquam plenae disputationes sunt delectationis. [2] Et tamen, [3] ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur: sic philosophia quum universam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit, singula-

---

1) *Sic Davis. e codd. Reg. Pithoean. Med. Eliens. 1. 2. Bak. Vulgo edebatur* de omni casu.

2) *Vulgo* quamquam plenae disputationes delectationis sunt; *quod ex emendatione Turnebi Adv. XIX. 5. receperunt Lambin. Gebhard. Ern. alii. In multis Mss.* quamquam plane disputationis sunt delectationis. *Manutius e cod. Ms. rescripsit* quamquam plane disputationis sit et delectationis. *Davisius malebat* quamquam plane disputationes sunt delectationi. *Optime Wolfius* quamquam plenae disputationes sunt delectationis

3) *Nihil opus cum Boherio pro* et tamen *reponere* etenim.

rum[1] rerum sunt propriae consolationes; de quibus audies tu quidem, quum voles; sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa maerens: morsus tamen et contractiuncula quaedam animi relinquetur.[2] Hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum, quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. At quae stirpes[3] sunt aegritudinis, quam multae, quam amarae! quae, ipso trunco everso, omnes elidendae sunt,[4] et, si necesse erit, singulis disputationibus; superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina; nam et invidere, aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, maerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in mole-

---

1) *Vulgo* et si singularum rerum, *in quo est ἀνακόλουθον. Melius cum Lambino deleantur particulae* et si, *quas Wolfius etiam uncis inclusit, ita fit apodosis in verbis* singularum rerum sunt propriae consolationes. *Davisio placebat* ei singularum r. s. p. c.

2) *Ita scribendum esse pro vulg.* contractiunculae — relinquentur *vidit Bentleius, quod probarunt Boherius, Ernestius, recepit Wolfius.*

3) *Sic e Mss. nonnullis Bentleius, Davis. Wolf. Vulgo* atqui *vel* atque.

4) *Ita hic et paullo post Davis. e codd. nonnullis. Vulgo* eligendae *quod defendit Burmann.*

stia esse; afflictari, desperare. Haec omnia definiunt Stoici: eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. Hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne ulla umquam possit existere. Magnum opus et difficile. Quis negat? Quid autem praeclarum, non idem arduum? [1] Sed tamen id se effecturam [2] philosophia profitetur. Nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus; cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

---

1) *In ed. vet. ap. Boherium* non idem est arduum. *Mss. Leid.* quod non idem arduum.

2) *Vulgo* id effecturam. *Pronomen* se *addidit e Mss. Davisius, quem cum Wolfio sequor.*

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER QUARTUS

DE

RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

I.

Quum multis locis nostrorum hominum ingenia, virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis,[1] quae sero admodum expetita, in hanc civitatem e Graecia transtu-

1) *Davis. Wolf.* in his studiis.

lerunt. [1] Nam quum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, [2] patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta: tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio re publica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. Aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos *de re publica* scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina quum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, quum floreret in Italia [3] Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea, quae magna dicta est, in hisque primum ipsius Py-

---

1) *Nihil opus quod Ernestio in mentem venit corrigere* transierunt. *Nam* transtulerunt *refertur ad* nostrorum hominum.

2) *Summo iure Davisius repudiat Ursini coniecturam* prensationes; *qui frustra putaverat sub regibus non fuisse* provocationes *ad populum.*

3) *Frustra Ernestio suspectum fuit* in Italia.

thagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam quum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent, regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem fuisse crediderunt.

II. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam quum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos [1] vocum sonis, et carmina. Quamquam id quidem etiam XII tabulae declarant, condi iam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et

1) *I. F. Gronov. ad Liv. VII. 2. corrigendum censet* descriptos.

epulis magistratuum, fides praecinunt: quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. Mihi quidem etiam [1] Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum [2] videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta [3] ab illis: quae praetereo, ne ea, quae peperisse [4] ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, quot et quanti poetae, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus.

III. Sapientiae studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Laelii aetatem, et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui quum rei publicae nullam umquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae; qui quum

1) etiam *delevit Ernestius auctoritate Mss. ap. Davis.*

2) *Sic Ernestius e Mss. Paris. et ed. vet. Vulgo* Pythagoreorum.

3) *Sic Davis. Ern. e Ms. Guelf. Vulgo edebatur* dicta.

4) *Davis.* reperisse.

cetera literis mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam literis persecuti sunt. Itaque illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, quum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: quum interim, illis silentibus C. Amafinius exstitit dicens: [1] cuius libris editis commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod invitabantur [2] illecebris blandae [3] voluptatis, sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Post Amafinium autem multi eiusdem aemuli rationis multa quum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et facile [4] ediscantur et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim iudicia libera: nos institutum tene-

---

1) dicens *delendum censebat Lambinus. Boherius ex ed. vet.* docens.

2) *Vulgo* invitabatur. *Ern.* invitabat; *melius Wolf.* invitabantur.

3) *Ita Davis. Ern. Wolf. Olim* blandis.

4) *Sic Wolf. Vulgo* etiam.

bimus, nulliusque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus; quod quum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. [1] Ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. A. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. M. Aegritudine quidem hesterna disputatione videbatur: nisi forte temporis causa nobis [2] assentiebare. A. Minime vero. Nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? A. Prorsus non arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo; sublata igitur aegritudine sublatus est [3] metus. Restant duae perturbationes, laetitia gestiens, et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. A. Sic prorsus intelligo. M. Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paullulum remigare? A. Quidnam est istud? non enim intelligo.

---

1) concludetur *dedit Ern. c. Boherii Mss.*

2) nobis addidit *Asc. Victor. Lambin. Davis. Wolf.*

3) *codd. Regg. Pith Med. Balliol. al.* et sublatus est metus. *Davis. cons.* etiam sublatus est metus.

V. M. Quia Chrysippus, et Stoici, quum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi praetermittunt. Quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, [1] an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo vero. Erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. M. Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, [2] si unum aliquod effugerit. Quoniam quae Graeci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos: in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar; qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, in his perturbationibus describen-

1) *Boherius in Ms. reperit additum* velut egredientes e portu, *quod tamen glossator aliquis e superioribus repetiit.*

2) *Ernestius coni.* elabantur.

bendis, Stoicorum definitionibus, et partitionibus: qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem; sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor; ex bonis *libidinem*, et *laetitiam:* ut sit laetitia, praesentium bonorum; libido, futurorum. Ex malis *metum*, et *aegritudinem* nasci censent; metum, futuris; aegritudinem, praesentibus. Quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia. *Laetitia* autem et *libido* in bonorum opinione versantur, quum libido ad id, quod videtur bonum, illecta [1] et inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur et gestiat. Natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul obiecta species cuiuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id quum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt. Voluntas

1) *Sic Manut. Lambin. Davis. et Wolf. At Gebhardus dedit* iniecta.

est, quae quid cum ratione desiderat. Quae autem, ratione adversa, [1] incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata; quae in omnibus stultis invenitur. Itemque, quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam quum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur; quum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa *laetitia gestiens*, vel *nimia* dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quae declinatio cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente: quae autem sine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus; est igitur *metus*, ratione adversa, cautio. Praesentis autem mali, sapientis affectio, nulla est. Stulta [2] autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor *perturbationes* sunt, tres *constantiae*, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate.

---

1) *Bentlei. Davis.* aversa.

2) *Bentlei et Davis.* stultis. *Vulgo* stulti. *In codd. Mss. nonnullis* stulta, *quod Wolfius recepit.*

Est igitur *aegritudo*, opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo [1] rectum esse videatur; *laètitia*, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur; *metus*, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur; *libido*, opinio venturi boni, quod sit ex usu iam praesens esse atque adesse. Sed quae iudicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, [2] quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus, recessum quendam animi et fugam; laetitia profusam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. Opinationem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

VIII. Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis plures subiiciuntur: ut *aegritudini*, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. Sub *metu* [3] autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido.

---

1) *Pearcius malebat* animos.
2) *Davis. malebat* verum in illis etiam.
3) *Sic Wolf. Vulgo* sub metum.

Voluptati malivolentia, [1] delectatio, iactatio, et similia. *Libidini* ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera eiusmodi.

Haec autem definiunt hoc modo. *Invidentiam* esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant invidenti. Nam si quis doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur invidere; ut si Hectori Agamemno. Qui autem, cui alterius [2] commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. *Aemulatio* autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc sit. Nam et imitatio virtutis aemulatio dicitur; sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis; et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. *Obtrectatio* autem est, ea quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. *Misericordia* est aegritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis. Nemo enim parricidae, aut proditoris supplicio misericordia commovetur. *Angor*, aegritudo premens. *Luctus* aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. *Maeror*, aegritudo flebilis. *Aerumna*, aegritudo laboriosa. *Dolor*, aegritudo crucians. *Lamentatio*, aegritudo cum eiulatu. *Sollicitudo*, aegritudo cum cogitatione. *Molestia*, aegritudo permanens. *Afflictatio*, ae-

---

1) *Vulgo additur* laetans malo alieno, *quod glossatori deberi viderunt Bentlei. Davis. Ern.*

2) *Ernestius mavult* quum alterius.

gritudo cum vexatione corporis. *Desperatio*, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub metu, ea sic definiunt: *Pigritiam*, metum consequentis laboris. *Pudorem* * * *[1] *terrorem*, metum concutientem,[2] ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium crepitus consequatur; *Timorem*, metum mali appropinquantis; *Pavorem*, metum mentem loco moventem; ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat:[3]

Exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem pavoris; *Conturbationem*, metum excutientem cogitata; *Formidinem*, metum permanentem.

IX. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut *Malivolentia* sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo; *Delectatio*, voluptas suavitate auditus animum deleniens. Et, qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum: quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactae voluptates. *Iactatio*, est voluptas gestiens, et se efferens insolentius. Quae autem libidi-

---

1) *Excidit hic definitio* pudoris.

2) *P. Manutius supplendum putabat* ex cogitatione inusitatae rei. *Graevius autem ad lib.* 1. *de Offic. c.* 36. *legendum censebat* metum mentem concutientem.

3) *Vulgo* omnem mihi ex animo expectorat. *Et sic Nonius Marcellus* v. expectorare. *Davisius metro convenientius* mihi omnem ex animo expectorat. *Sed cf. de Orat. III.* 38. 58.

ni subiecta sunt, ea sic definiuntur,[1] ut *Ira* sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria; *Excandescentia* autem, sit ira nascens, et modo existens, quae θύμωσις[2] Graece dicitur; *Odium*, ira inveterata; *Inimicitia*, ira ulciscendi tempus observans; *Discordia*, ira acerbior, intimo corde concepta:[3] *Indigentia*, libido inexplebilis; *Desiderium*, libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt etiam illud, ut sit libido earum rerum,[4] quae dicuntur de quodam, aut quibusdam: quae κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores; indigentia, rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt *intemperantiam*: quae est a tota mente et a recta ratione[5] defectio, sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis: sic huic inimica intemperantia,

1) definiunt *ed. Asc. Manut. Lamb. Davis. At codd. Mss. plerique* definiuntur.

2) *Wolfius dedit* θυμός.

3) *Vulgo inepte* intimo odio et corde concepta. *Lambinus probantibus Bentleio et Davisio* intimo animo et corde concepta. *Melius verba* odio et *eiiciuntur a Wolfio uncis inclusa. Boherio placebat* inter duos corde concepta.

4) *Vulgo* distinguunt illud etiam ut sit libido earum rerum. *Davisius c. P. Manutio:* Distinguunt illud etiam ut desiderium libido sit e. r. *Ego Wolfium sequor.*

5) *Verba* et a recta ratione *Bentleius spuria esse existimabat.*

omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. Itaque et aegritudines, et metus, et reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. Quemadmodum quum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque nascuntur, sic pravarum opinionum conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat animum morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocant illi νοσήματα, eaque, quae sunt eis morbis contraria; quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium; deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hisque item oppositae contrariae offensiones. Hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper: [1] quum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tamquam in venis medullisque insederit, tum existit et morbus, et aegrotatio,

---

1) *in Pal.* 4. *legitur:* intelligatur igitur perturbatione iactantibus opinionibus inconstanter et turbido in animo motus esse semper. *Unde Davisius coniicit legendum:* intelligatur igitur perturbationum iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide in animo motus esse semper. *Sed veram esse vulgatam viderunt Boherius et Wopkens Lect. Tull. I.* 16.

et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.

XI. Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque [1] oriuntur ex libidine et laetitia. Nam quum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, quae sanet [2] eam cupiditatem: permanat in venas, et inhaeret in visceribus illud malum, existitque morbus, et aegrotatio; quae evelli [3] inveterata non possunt; [4] eique morbo nomen est *avaritia*. Similiterque ceteri morbi: ut *gloriae cupiditas*, ut *mulierositas*, (ut ita appellem eam, quae Graece φιλογύνεια dicitur,) [5] ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. Quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu; ut *odium mulierum*, quale in μισογύνῳ Attilii [6] est: ut *in hominum universum genus*, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut *inhospitalitas* est. Quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt. Definiunt autem animi

---

1) *Davis. e cod. Med.* ea quae.

2) *Vulgo* sanaret. *Recte Bentleius Davis. Wolf.* sanet.

3) *Vulgo* avelli. *Sed melius legi* evelli *intellexit Wopkens Lect. Tull. I.* 16. *idque recepit Wolf.*

4) non possit *Bentlei. Ern.*

5) *Davis. c. codd. Reg. Pith. Balliol.* ut ita appellem, ea quae —

6) *Sic e compluribus Mss. Davis. et Lallemand. quem sequuntur Ern. et Wolf. Vulgo* quale in μισογυνίᾳ est.

aegrotationem, opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda sit, [1] inhaerentem et penitus insitam; quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam, tamquam fugienda. Haec autem opinatio est iudicatio [2] se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quaedam subiecta sunt, *avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia*, et si qua similia; est autem avaritia, opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens, et penitus insita. Similisque est eiusdem generis definitio reliquarum. *Offensionum* autem definitiones sunt eiusmodi, ut *inhospitalitas* sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens, et penitus insita. Similiterque definitur et *mulierum odium*, ut Hippolyti; et, ut Timonis, *generis humani.*

XII. Atque ut ad valitudinis similitudinem veniamus, eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores: (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe sint;) sic alii [3] ad metum, alii ad aliam perturbationem; ex quo in aliis *anxietas*, unde

---

1) *Ernestius delevit sit, ut infra post* valde expetenda.

2) *Ita Davis. e codd. Reg. Gryph. Vatic. Pal. 4. Vulgo* iudicare.

3) *Vulgo* alii. *Recte Davisius. e Manutii coniectura* sic alii.

anxii; in aliis *iracundia* dicitur,[1] quae ab *ira* differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt *anxietas* ab *angore*. Neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem, et ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet. Nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. Ergo et invidi, et malivoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives[2] ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. Haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis aegrotatio dicatur,[3] dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. Sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsionem: in neutris habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio et vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem. *Aegrotationem* morbum cum imbecillitate: *vitium*, quum partes corporis inter se dissident; ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus, et aegrotatio, ex totius valitudinis corporis[4] conquassatione et perturbatione gignuntur: vitium

---

1) *Davisius e coniectura dedit* efficitur.
2) *Davis. e Bentleii coniectura edidit* proclive.
3) *Ita ex emendatione Bentleii Davis. Ern. Wolf.*
4) corporis *uncis inclusit Ernestius. Sed opponitur deinde* in animo.

autem, integra valitudine, ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione seiungere. Vitiositas autem est habitus, aut affectio in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Ita fit ut, in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio: in altera inconstantia et repugnantia; non enim omne vitium partes habet dissentientes, [1] ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Morbi autem, et aegrotationes partes sunt vitiositatis; sed perturbationes, sintne eiusdem partes, quaestio est. Vitia enim, affectiones sunt manentes; perturbationes autem, moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. Sunt enim in corpore praecipua, pulchritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. Ut enim corporis temperatio, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas: sic animi dicitur, quum eius iudicia opinionesque concordant, eaque animi est virtus; quam

---

1) *Bentleius corrigebat* non enim omne vitium pares habet dissidentias. *Boherio totus locus ita videbatur constituendus.* Ita fit ut in altero, corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio; in altero, inconstantia et repugnantia. Sed perturbationes sintne eiusdem partes, quaestio est. Non enim omne vitium partes habet dissentientes. Ut eorum qui non longe ab sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Vitia enim affectiones sunt manentes; perturbationes autem moventes etc.

alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam; sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, [1] quum curatione [2] medicorum turbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quae dicitur pulchritudo: sic in animo, opinionum iudiciorumque aequabilitas et constantia, quam firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibus quoque [3] verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis celeritas appellatur: quae eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari possunt, ut corpora [4] possunt; sed corporum

---

1) *Minime audiendus Turnebus qui Adv. VII. 17. legi volebat.* Est autem quaedam animi insanitas quae in sapientem etiam cadat.

2) *Davis. ex aliquot codd. et edd. vett. addidit* et gubernatione; *pro quo alii Mss. habent* et perturbatione. *Lambinus coni.* et purgatione. *Brutus* et pertractatione.

3) *Sic Wolf. Vulgo abest* quoque. *In Mss. Reg. et Leid. est* similibusque.

4) *Ita verissime correxit Bentleius vulgatum* quod animi valentes morbo tentari non possunt corpora possunt.

offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum exsistunt. Nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem, et inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; non enim in ullam efferatam et immanem; [1] quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus vitia sublata esse possunt, [2] qui non tam celeriter sanantur, quam illā tolluntur.

Habes ea, quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quae logica appellant, quia disseruntur subtilius. Ex quibus quoniam tamquam e scruposis [3] cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus, pro rerum obscuritate.

---

1) *Optime sic iterum Bentleius. Vulgo* non enim multa efferata et immania.

2) *Recte hoc ex emendatione Lambini, codicis etiam Eliens. 2 testimonio confirmata receperunt Davis. et Wolf. Vulgo male:* sublata esse non possunt quia non tam etc.

3) *Sic e Lambini et Bentleii correctione ediderunt Davis. Wolf. Vulgo* scrupulosis *Ernestius aliquando legendum putabat* scopulosis *ut est in Orat. in Caecil. c.* 11.

A. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum.

XV. M. Quando et aliis locis [1] de virtute diximus, et saepe dicendum erit (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis, ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, omnisque recta ratio; quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas; (sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Graeci *κακίαν* appellant; nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas, omnium;) ex qua concitantur [2] perturbationes, quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. Important enim aegritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt et debilitant metu; iidem inflammant appetitione nimia; quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. Quae si

1) *Davisius post Manutium rescribendum censet:* Quando, ut aliis locis.

2) *Sic Camerar. Manut. quem sequuntur Ernestius, Wolf. Vulgo* cogitantur. *Davis. in ed.* 2. *e Bentleii correctione dedit* cooriuntur. *Boherius malebat* progignuntur.

quando adepta erit id, quod ei fuerit concupitum, tum effertur alacritate, ut nihil constet, quod agat: [1] ut ille, qui *voluptatem animi nimiam, summum esse errorem* [2] arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam et deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, iacens? Cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes poetae, impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt,

Ob scelera animique impotentiam et superbiloquentiam; [3]

ea communis poena stultitiae est. Omnibus enim quorum mens abhorret a ratione, semper aliqui talis terror impendet. Atque ut hae tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum: sic hilariores illae, cupiditas, avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est, laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, tum

---

1) *Sic hic locus emendatus Lambini, Davisii, Bentleii curis. Vulgo:* Quae si quando adepta est id, quod ei fuerat concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil esse constet, quod agat.

2) *Respicitur Trabeae versiculus de Fin. II. 4. Famil. II. 9.*

3) *Haec verba vulgo pro Tullianis habita Tragici alicuius versiculum esse, (scil. Trochaicum) viderunt Turnebus, Davisius, Wolf.*

temperantem continentemque dicimus.[1] Nonnumquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita pervulgatum illud esset, ut iam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere.* Quod idem quum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere videntur.

XVII. Ergo is,[2] quisquis est, qui moderatione, et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? Iam quid[3] aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem in omnes partes

1) *Ita legendum censuit Davisius, eiectis quae in vulgatam lectionem irrepserunt glossematibus. Vulgo nimirum sic:* moderatum, alias modestum, et temperantem, alias constantem continentemque dicimus. *Wolfius tamen* alias constantem *servat.*

2) *Davis. ex aliquot Mss.* Ergo hic.

3) *Sic de Boherii. sententia rescripsi pro vulgato* Nam quid? *Bentleio placebat* Num quid.

tes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi, ut, quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat; quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit: [1] idemque concitatus et abstractus ab integra certaque ratione non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus iaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, quum res eadem maneat, [2] aliter ferant inveterata, aliter recentia; sapientes ne attingat quidem omnino. Etenim quis erit tandem modus iste? Quaeramus enim modum aegritudinis, in quo operae plurimum ponitur. Aegre tulisse P. Rupilium [3] fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. Sed tamen transisse videtur modum, quip-

1) *Davis. mavult* beatus efficitur.

2) *Davis. e Bentleii correctione* quum re eadem maneant. *Et* maneant *est in cod. Pith.*

3) *Recte sic Manut. Boherius Wolf. Vulgo male* P. Rutilium.

pe qui ob eam causam a vita recesserit; moderatius igitur ferre debuit. Quid? si, quum id ferret modice, mors liberorum accessisset? Nata esset aegritudo nova, sed ea modica; [1] magna tamen facta esset accessio. Quid? si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exsilium, si pro singulis malis aegritudines accederent? Summa [2] ea fieret, quae non sustineretur.

XVIII. Qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se, quum velit. Ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere; omninoque, quae [3] crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Aegritudo autem ceteraeque perturbationes amplificatae certe pestiferae sunt. Igitur etiam susceptae continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam iniustitiam, moderatam igna-

1) *Lambinus correxit:* Etiam si modica. *Bentleius malebat:* Sit ea modica. *Bokerius legendum putabat:* Quid si quum id ferret modice, mors liberorum accessisset, et nata esset aegritudo nova, sed ea modica? Magna tamen facta esset accessio.

2) *Wolfius ita distinxit* si exsilium? si pro singulis malis aegritudines accederent, summa *etc.*

3) *Sic Wolf. auctore Bentleio. Vulgo* omnino? quaeque.

viam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. Quod quum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive [1] labuntur, sustinerique [2] nullo modo possunt.

XIX. Quid? quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos exstirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? Quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant; cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in hostem, et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent: Praelium rectum est hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria. Haec nullam habere vim, nisi ira excanduerit [3] fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant. Imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae; oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae. Quae etiam si non adsit, tamen verbis, atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat. Eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut mo-

---

1) proclivi *Wolf.*
2) sustinereque se *Ms. Leid. probante Boherio.*
3) *Sic Davis. e coniectura Bentleii, qui tamen servavit* excanduit. *Vulgo* habent vim — excanduit.

do definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset; quaerentibusque respondebat; Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. Cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. Ubi enim quid esset,[1] quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

XX. Ipsam aegritudinem, quam nos ut tetram, et immanem belluam, fugiendam esse[2] diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam et infamiam ferunt sine dolore. Morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum ab Afranio; nam quum dissolutus filius,

Heu me miserum!

---

1) *Sic Ms. Leid. Ern. Wolf. Vulgo* quidquid esset.

2) *Wolf.* omisit esse.

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet. [1]

Reliquas quoque partes aegritudinis, utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum [2] sublevandas: ipsum illud aemulari, obtrectare, non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse; et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quae quum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? A. Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

XXI. M. Reperiam fortasse: sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? Plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere. [3] Quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, quo possit [4] attingi aliquid veri simile, quo longius

---

1) *Sic Davis. e Reg. et Pith. Vulgo* quod lubet.

2) *Erasmus malebat* indigorum. *Et sic Ms. Reg. et Leid. Sed* indignorum *refertur* ad calamitates.

3) *Duo Mss. Leidd. et aliquot edd. vett.* inquirere.

4) *Vulgo edebatur* e qua possit attingi. *Bentleius* qua, *adverbium scilicet, reponendum censuit. P. Manutius correxerat* e quo.

mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. Ita enim definit, ut perturbatio sit aversa a ratione,[1] contra naturam, animi commotio; vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior; vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. Quid ad has definitiones possim[2] dicere? Atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium. Illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum.* An vero vir fortis, nisi stomachari coeperit,[3] non potest fortis esse? Gladiatorum id quidem. Quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. Colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid postulant,[4] ut magis placati, quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem, et vincam, si id quaeritis, inquit,
Verum illud credo fore, in os prius accipiam[5] ipse,
Quam gladium in stomacho furiae[6] ac pulmonibu' sisto,
Odi hominem; iratus pugno; nec longiu' quidquam

1) *Ita Ms. Reg. Boher. Wolf. Vulgo* adversa ratione.
2) *Bentleius et Davisius correxerunt* possint.
3) *Davis. ex aliquot Mss.* coepit.
4) *Bentleius malebat* expostulant.
5) occipiam *malebat Scaliger, probante Boherio.*
6) *Vulgo inepte* sura. *Davisius legendum putabat* Furi, *ut intelligatur* Furius Aeserninu *gladiator nobilis. Bokerius* Fulvi. *Ernestio placebat* fibra, pro

Nobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter:
Usque adeo studio atque odio illius efferor ira.

XXII. At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore. Cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete; nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare [1] possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum [2] Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. Video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram?

---

iecore *e coniectura Turnebi Adv. VII.* 18. *Ego Wolfium sequor; in Mss. Boherii erat* furia.

1) *Vulgo* putare.

2) *Vulgo* Halienum. *Sed* M. Allienum *reponendum esse monuit Ursinus, quod nomen in denariis occurrit; idque receperunt Davis. Wolf.*

An fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? An etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus?

XXIII. Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est illa fortitudo, quae rationis est expers. Contemnendae res sunt humanae; negligenda mors est; patibiles et dolores, et labores putandi. Haec quum constituta sunt iudicio atque sententia, tum est robusta illa, et stabilis fortitudo; nisi forte, quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho tum, quum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rem publicam salvam esse vellet, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in re publica fecerimus. Si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similius insaniae, quam ira? quam bene Ennius *initium* dixit *insaniae*. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homerico foedius, quid Agamemnone in iurgio? Nam Aiacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, parata arma-

ta,[1] per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani, et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Aiax fortis; fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maxumum, quum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manu, restituit praelium insaniens.[2]

Dicamus igitur utilem insaniam. Tracta definitiones[3] fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere.

XXIV. Fortitudo est igitur, affectio animi legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum[4] aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium: vel brevius, ut Chrysippus; — nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici; sunt enim[5] omnino omnes fere similes; sed declarant commu-

---

1) *Vulgo* armata, parata. *Meliorem verborum ordinem praebuerunt Davisio codd. Reg. Pith. Mad. Bak. Balliol.*

2) *Vulgo* manus, praelium restituit insaniens. *Bentleius correxit* summam rem perfecit manu rem restituit insaniens. *Ego Wolfium sequor.*

3) *Sic Davis. e codd. Pith. et Reg. Vulgo* definitionem.

4) perferendarum *delevit Davisius.*

5) sunt autem *malebat idem.*

nes notiones, alia magis alia. — Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo summae legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat. Metuo, ne soli philosophi sint. Quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quaerat aliquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? Remove perturbationes, maximeque iracundiam: iam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne coenum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: iam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, quum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? An tum quoque est utilis? Est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? An quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, quum omnia essent in *moribus* vitia, quod nullum erat iracundia foedius, iracundos solos, *morosos* [1] nominaverunt.

1) *Recte Davisius e codd. Pith. Fabr. Cantabr. Vatic. et Petrens. a prima manu dedit* morosos *pro vulgato* morbosos *idemque etiam paullo ante* moribus *rescripsit pro vulg.* morbis. *In utroque eum secuti sunt Ern. Wolf.*

XXV. Oratorem vero irasci minime decet; simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, quum quid in causis acrius et vehementius dicimus? Quid? quum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Ecquis[1] *hoc animadvertit? Vincite;*

num aut egisse umquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus[2] iratum Attium? Aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia, libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet[3]

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim, uti motu animi,

---

1) *Sic Victor. Lambin. Davis. Vulgo* Et quis.
2) *Davis. e Bentleti correctione edidit* existimas. *Idem est in uno cod. Leid.*
3) *Sic Davis. e Mss. Vulgo* quod lubet.

qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus.

XXVI. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? An sine misericordia liberales esse non possumus? Non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus, sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari quid habet utilitatis, quum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat: obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat? Qui id approbari possit,[1] te[2] aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? Nam solum habere velle, summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? Quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus aut cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinosum igitur,[3] et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? De cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt;[4] sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum, et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cuius-

---

1) *Ita Davis. cod Med. Et cod. Reg. quoque cum Pith. habent* approbari *Vulgo* quis id approbare possit?

2) te *uncis inclusit Wolf.*

3) *Vulgo additur* et cupidum *quod Davisius delevit, Wolfius uncinis circumscripsit. Abest autem codd. Reg. Pith. Pall. quatuor Fabric. Vatic.*

4) *Sic Wolf. Vulgo* possint.

que rei causa sit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hunc tu igitur,[1] tamquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? Quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? Quid potest accidere tale ei, cui nihil, quod homini evenire possit, non praemeditatum sit? [2] Nam quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? Sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. Quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

XXVII. Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere, (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis) videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta

---

1) *Sic Ascens. Erasm. Manut. Lambin. Davis. ut referatur* ad sapientem. *Alii* in hanc tu igitur *scil.* sapientiam.

2) *Vulgo*: Quid potest accidere tale, et cui nihil quod homini evenire possit. *Bentleius reponendum censebat:* An improvisum aut repentinum quid potest accidere ei, cui nihil tale quod homini accidere possit? *Davisius coni* An improvisum aliquid aut repentinum? qui id potest accidere? Tale est ei nihil quod homini evenire possit. *Quod cum Wolfio edidimus est in aliquot edd. vett.*

adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia, et divinior, eo maiore indigent [1] diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi iam convertenda omnis oratio est. Simulas enim quaerere te de sapiente: quaeris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. Nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur. Alia est enim lugenti, alia miseranti, aut invidenti [2] adhibenda medicina. Est etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa distinctio: utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio: [3] et, utrum illudne non videatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut, si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse, an hominem aegre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum. Aegritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum [4] tollitur.

---

1) indiget *habent codd. nonnulli, ut unus Leid. idque praeferebat Boherius.*

2) *Sic Ms. Reg. ed. Davis. Wolf. Vulgo* alia invidenti.

3) *Bentleius malebat* curatio. *Boherius* ratio.

4) *Bentleius malebat* paupertatis nomen *quod invenerat in cod. Ms. idque mirifice placuit Boherio.*

XXVIII. Sed omnis eiusmodi perturbatio, animi placatione abluatur[1] illa quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo: veruntamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, quum obiicimus maerentibus imbecillitatem animi effeminati, quumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. Putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam; tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem subtilior,[2] sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit. Ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium philosophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ra-

---

1) abluatur *displicebat Ernestio, qui coni.* alleveтur *vel* allevatur.

2) *Sic Bentleius probantibus Davisio, Boherio, Ernestio. Vulgo* utilior, *quod Wolfius revocavit.*

tione aversas, esse vitiosas, ut, etiam si et mala sint illa, quae metum, aegritudinemve; et bona, [1] quae cupiditatem, laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem, [2] illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. Talis autem nec maerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. Eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores, quam suos animos esse ducunt.

XXIX. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat: sed libido ipsa tollenda est; ut sive, quod honestum est, id sit summum bonum, sive, voluptas, sive horum utrumque coniunctum, sive illa tria genera bonorum, tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem sedationem animi, humana in conspectu posita natura: quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio, lexque vitae.

1) *Sic Wolfius edidit. Vulgatum* etiamsi nec mala — nec bona *sententiae prorsus repugnat. Lambinus quem Davisius et Bentleius secuti sunt correxit* vel bona — vel mala. *Ernestius simpliciter* mala — bona.

2) prementem *displicuit Bentleio. Boherius vel* ferentem, *vel* spernentem *suadebat.*

tae. Itaque non sine causa, quum Orestem fabulam doceret Euripides,[1] primos tris versus revocasse dicitur Socrates:

Neque tam terribilis ulla fando oratio est,[2]
Nec sors, nec ira caelitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Est etiam utilis ad persuadendum, ea, quae acciderint, ferri et posse, et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi aegritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) maerore et dolore conscripsimus: quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi, remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo, praesentis; sic ille, futuri mali. Itaque nonnulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant. Alii autem metum praemolestiam appellabant, quod esset[3] quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnun-

---

1) *Versiculi sunt Orest.* 1. 2. 3.

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν δεινὸν, ὧδ' εἰπεῖν ἔπος
Οὐδὲ πάθος, οὐδὲ ξυμφορὰ θεήλατος
Ἧς οὐκ ἂν ἄροιτ' ἄχθος ἀνθρώπου φύσις.

2) *Ernestius rescripsit* ratio est. *Boherius malebat* occasio est. *Sed Cicero Graecum* ἔπος *vocabulo* oratio *reddidit.*

3) *Sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo* est.

tur sequentia. Nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abiectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte, et de dolore primo, et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

XXXI. Ac de malorum opinione, hactenus. Videamus nunc de bonorum, id est, de laetitia, et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationes, [1] una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio; atque, ut, in malis opinatis, tolerabilia, [2] sic, in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quae magna, et laetabilia dicuntur. [3] Atque hoc quidem commune malorum, et bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malivolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus. Atque erat facile, sequentem eam rationem,

1) *Sic Bentleius Davis. Vulgo* perturbationes.
2) *Davisius dedit* tolerabiliora.
3) *Sic Wolf. Vulgo* dicuntur.

quae maxime probatur de bonis et malis, negare umquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. Sed loquimur [1] nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque laetitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in laetitia quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo: et ut nimis afflicti molles, [2] sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves. Et quum invidere aegritudinis sit, malis autem alienis voluptatem capere laetitiae: utrumque immanitate et feritate quadam proponenda castigari solet. Atque ut cavere decet, [3] timere non decet: sic gaudere decet, laetari non decet; quoniam docendi causa a gaudio laetitiam distinguimus. Illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse. Aliter enim Naevianus ille gaudet Hector,

Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro: [4]

---

1) loquamur *malebat Boherius.*

2) *Sic Davis Wolf. e certissima Bentleii emendatione. Vulgo* affl cti molestia.

3) *Vulgo* confidere. *Sed verum est* cavere, *quod a Davisio coniectura indagatum, cum eo et Wolfio recepi. Lambino placebat* diffidere, *quod Bentleius quoque probavit.*

4) *Trochaicum hunc versum esse monuit Davisius, idemque auctoritate cod. Petrens. Balliol. Bak. rescripsit* a laudato *pro vulg.* laudato.

aliter ille apud Trabeam,

Laena delinita argento nutum observabit meum,
Quid velim, quid studeam; adveniens digito impellam ianuam;
Fores patebunt.[1] *De improviso Chrysis ubi me adspexerit,*
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi se dedet.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

XXXII. Haec laetitia quam turpis sit, satis est[2] diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Caecilius[3]

---

1) Foris patebit *Bentleius correxit, idque Davisius recepit. Sed Boherius* fores *negavit metro adversari, contracte pronuntiatum.*

2) *Bentleius coni.* facile est.

3) *Davisius recte monuit Caecilium in his imitatum esse Menandri* Συναριστώσας, *quam fabulam latine ab eo versam testatur Nonius. Menander autem Euripidem saepius imitatus hos eius versiculos expressisse videtur, qui exstant apud Stobaeum Serm. LXI. p.* 387.

Ἔρωτα δ᾽ ὅστις μὴ θεὸν κρίνει μέγαν
Καὶ τῶν ἁπάντων δαιμόνων ὑπέρτατον
Ἢ σκαιός ἐστιν, ἢ καλῶν ἄπειρος ὢν
Οὐκ οἶδε τὸν μέγιστον ἀνθρώποις θεόν.

— deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existumat: [1]
Cui in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem sanari, [2] *quem in morbum iniici,*
Quem contra amari, quem expeti, quem arcessier. [3]

O praeclaram emendatricem vitae, poeticam! quae amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comoedia loquor: quae, si haec flagitia non probaremus, [4] nulla esset omnino. Quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magi', quam honoris servavisti gratia. [5]

Quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poetam [6] patri dicere audet, se coniugem habuisse

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque est patre.

---

1) exiotimat *Ernesti.*

2) *Sic Manut. Lambin. Bentleius Davis. Wolf. Vulgo* insanire.

3) *Sic Davis. cum Mss. nonnullis. Vulgo* quem arcessier expeti quem.

4) *codd. Reg. Pith. Pall.* 4. 5. *Fabric.* si haec flagitia nos probaremus, *unde Bentleius coni.* nisi haec flagitia nos probaremus.

5) *Sic Iason Medeam alloquens ap. Euripidem Med. v.* 530.

— — Ἔρως σ' ἠνάγκασε
Πόνων ἀφύκτων τοὐμὸν ἐκσῶσαι δέμας.

6) *Attium fortasse in Argonautis.*

XXXIII. Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros virtutis philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

Flagitii principium est nudare inter cives corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt: eoque magis, quod se ipsi continent et coërcent. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poetae velint: aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poetae de se ipsis et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua re publica cognitus quae de iuvenum amore scribit [1] Alcaeus? Nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi su-

1) *Ern.* scripsit.

mus[1] exorti, (et auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat,) qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. Vacat enim omni libidine. Haec autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit aut non multum ab insania, qualis in Leucadia[2] est:

— — *Si quidem sit quisquam deus,*
Quoii ego sim curae!

At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

— — *Hei me infelicem!*

Nihil verius. Probe et ille,

Sanun' es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragoedias efficit?[3]

Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune, invoco;
Vosque adeó venti.

---

1) *In edd. aliquot vett. ut Froben. Rob. Steph.* 1528. *est* Philosophi summis exorti — tribuerint. *Unde Boherius coni.* Philosophi sunt mox exorti — tribuerint nimis. *Sed vulgata non est mutanda.*

2) Turpilii *fabula.*

3) *Ita recte Davis. Ern. Wolf. e cod. Reg. et Pith. Vulg.* effecit.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:[1]

— — *Nam quid ego te appellem Venus?*

Eam prae libidine negat curare quidquam. Quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat.

XXXV. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut et illud, quod cupiat, ostendatur[2] quam leve, quam contemnendum, quam nihil[3] sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia, loci denique mutatione, tamquam aegroti non[4] convalescentes, saepe curandus est. Etiam novo quidam[5] amore veterem amorem tamquam clavo clavum eiiciundum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed ut haec omittas, perturbatio ipsa

---

1) *Inepta est Turnebi (Adv. VII. 18.) coniectura* ut nequam.

2) *Sic Davis. Wolf. Vulgo* ostendat. *Boherio placebat* ostendas.

3) *Davis. e cod. Reg. et Pith.* nihili.

4) *Ernestius negationem uncis inclusit; quae tamen ad sensum necessaria est.*

5) *Sic Davis. e Reg. Pith. Pall. 3. 4. Fabric. Vulgo* quodam.

mentis in amore, foeda per se est. Nam ut illa praeteream, quae sunt furoris: haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

— iniuriae,[1]
Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum. Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Haec inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset: et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

XXXVI. Ira vero, quam[2] diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet: cuius impulsu exsistit etiam inter fratres tale iurgium:

A. *Quis homo te exsuperavit usquam*[3] *gentium impudentia?*
M. *Quis te autem malitia?*[4]

---

1) *Versiculi sunt Terentii Eunuch. I. 1, 14.*

2) *Vulgo* quae quam diu, *in quo fit anacoluthon, quod Wolfius post verba* insaniae non habet *lineola designavit. Sed Manut. Lamb. Davis. omittendum censuerunt* quae, *quod abest etiam Pal.* 1. *Bentleius quem Ernestius sequitur, maluit* quum diu.

3) *Sic Bentleius Davis. Wolf. Vulgo* umquam.

4) *Ita Boher. Wolf. Vulgo* quis autem malitia te? *Versus hi cum sequentibus deprompti videntur ex Attii Atree.*

Nosti quae sequuntur. Alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae: ut facile appareat, Atrei filios esse, eius, qui meditatur poenam in fratrem novam:

Maior mihi moles, maius miscendum 'st malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quae igitur haec erit moles? [1] Audi Thyestem: [2]

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos.

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? [3] Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. Horum enim potestas in totum animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita

---

1) *Ita Wolfius edidit. Vulgo* quae igitur hae erunt moles. *Cod. Reg.* quo igitur haec erunt moles. *Pall.* 2. 3. quo igitur haec eruit moles. *Unde Bentleius emendabat* quo igitur haec erumpit moles.

2) *Vulgo addebatur* ipsum *recte a Bentleio Davisio, Wolfio eiectum.*

3) *Nihil opus emendatione Bentleii:* Quid enim est quo non progrediatur ira? Eo demum quo furor, *vel Davisii* quid enim est, quod non progrediatur ira eodem quo furor?

ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytae: qui quum villico factus esset iratior, *Quo te modo*, inquit, *accepissem, nisi iratus essem?*

XXXVII. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? Potest utilis esse insania? aut naturalem? an quidquam est,[1] secundum naturam, quod fit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira, aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, quam esset ulta[2] ulciscendi libido: aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? Ut Alexandrum regem videmus, qui quum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit; tanta vis fuit poenitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi, sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est, et opinio gravis, non temere assentientis:[3] diffidentia quoque est metus exspectati, et impendentis mali.[4] Et si spes est exspectatio

---

1) *Sic Davis. e codd. Reg. Pith. Vatic. Pal. 4. Vulgo* esse potest.

2) *Recte sic P. Manut. Lambin. etc. Vulgo olim* ulla.

3) *Sic Davis. e Mss. Et recepit Wolf. Vulgo* assentiens.

4) *Sic Davisius edidit. Vulgatum* metus quoque est diffidentia exspectati et impendentis mali *Wolfius retinuit.*

boni, mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiae, sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, iis sunt constituti quasi mala valitudine animi, sanabiles tamen; ut Socrates [1] dicitur. Quum multa in conventu vitia collegisset [2] in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, quum illa sibi insita, sed ratione a se deiecta [3] diceret. Ergo ut optima quisque valitudine affectus potest videri, at natura [4] ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur, quam perturbatio: citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. Sed cognita iam causa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudiciis

---

1) *Sic Bentlei. Davis. Wolf. Vulgo* ii sunt constituti — Socrates.

2) coniecisset *malebat Davisius probante Ernestio.*

3) *Davis. coni.* insita natura — deiecta.

4) *Sic Bentleius Davis. Wolf. Vulgo* ut natura. *Ern. dedit* utut natura.

opinionum et voluntatibus, sit iam huius disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil a philosophia posse aut maius, aut utilius optari, quam haec, quae a nobis hoc quatriduo disputata sunt. Morte enim contempta, et dolore ad patiendum levato, adiunximus sedationem aegritudinis: qua nullum homini malum maius est. Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia: tamen[1] ceteros, quum sunt[2] in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine, et de ceteris perturbationibus disputaremus. In ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea feque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus igitur[3] nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. His enim malis insidentibus,[4] non modo beati, sed ne

---

1) *Particulam* ita *vulgo adiectam recte delendam censuerunt Lambin. Fabric. Davis. Wolf.*

2) *Sic Davis. e codd. Reg. Pith. Med. Vulgo* sint.

3) *Vulgo* demus ergo. *Sed* igitur *e codd. Reg. et Pith. reposuit Davisius.*

4) *male cod. Pal. alias optimus* insidiantibus.

sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, quum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut quum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni, et beati volumus esse, omnia adiumenta, et auxilia petamus bene beateque vivendi.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER QUINTUS

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

I.

Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti,[1] et ex multis sermonibus tuis, vir-

1) *Bruti libro* de Virtute *cf. de Fin. I.* 3.

tutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia, et tam multa tormenta fortunae: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. Nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam, quum [1] causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. Equidem eos casus, in quibus [2] me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere interdum, [3] et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et

---

1) aliqua causa *e coniectura Bentleii praeeunte Davisio reposui pro vulg.* ea causa.

2) *Lambinus malebat praepositionem* in *delere. Agnoscit eam tamen Nonius v.* exercere

3) *Meliorem hanc interpunctionem Davisius suasit cui obsecutus est Wolf. Vulgo* diffidere: interdum et—

et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, [1] et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum, et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, (quam dubitationem avunculus tuus, [2] Brute, sustulit;) omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet, eaque despiciens, casus contemnit humanos, culpaque omni carens, praeter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum maerore praesentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus.

II. Sed et huius culpae, et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum quum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, [3] his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque [4] vitiorum!

---

1) *Frustra lectionem hanc sollicitavit Lambinus; vel* coaegrescentes, *vel* congravescentes, *vel* confungentes *legendum opinatus.*

2) *Cato Uticensis.*

3) contulisset *reposuit Davis. e cod. Bak. et edit. Manut.*

4) *Inepte Gebhardus dubitavit an vera esset cod. Fabric. lectio* excultrixque vitiorum. *Unice verum* expultrix *agnoscunt Apuleius de mundo, ubi h. l. respexit; it. qui eum commemorant Lactant. Div. Inst.*

quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti; tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti; tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum literarum et vocum communione iunxisti; tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. Ad te confugimus; a te opem petimus; tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponendus. Cuius igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. Ac philosophia [1] quidem tantum abest, ut proinde ac de hominum est vita merita laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt: nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

III. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum

---

III. 13. Priscian lib. VIII. p. 784. *ut bene monuit Davisius.*

1) At philosophia *Wolf.*

etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοὶ, sapientes a nostris et habebantur, et nominabantur, et multis ante seculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis aetatibus Ulyssem et Nestorem accepimus et fuisse, et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur, et nominabantur; idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem; quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, [1] principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam. Cuius ingenium, et eloquentiam quum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret; at illum, artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum; admiratum Leontem novitatem nominis, quaesisse, Quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset? Pythagoram autem respondisse: similem sibi videri vitam hominum, et merca-

---

1) *Davisius corrigendum putabat* venisse cumque Leonte.

tum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate; nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae peterent; alii emendi, aut vendendi quaestu et lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed visendi causa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo modo: item nos [1] quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios gloriae servire, alios pecuniae; raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur; hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque praestare.

IV. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui quum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim, et publice, praestantissimis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur,

---

1) ita nos *dedit Davis. e Nonio v.* merx.

quove reciderent;[1] studioseque ab iis[2] siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam evocavit[3] e caelo, et in urbibus collocavit, et in domos[4] etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Cuius multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis consecrata,[5] plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti[6] sumus, quo Socratem usum arbitrabamur,[7] ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem quum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, quum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

V. A. Non mihi videtur, ad beate vivendum satis posse virtutem.[8] M. At hercule

1) *Sic cod. Fabric. Med. Probavit Bentleius, receperunt Davis. Wolf. pro vulgato* recederent.
2) *Sic Wolf. Vulgo* his.
3) *Ita Wolf. Vulgo* devocavit.
4) in domus *Davis. e codd. Reg. et Pal. 3.*
5) *Nihil opus quod Ernestius aliquando coniecerat reponere* conservata.
6) *Sic Davis. Ern. Wolf. cum multis Mss. Vulgo* consectati.
7) *Sic iidem e Mss. Vulg.* arbitramur.
8) virtus *malebat Lambinus.*

Bruto meo videtur; cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc, [1] quod mihi dixi videri, quale sit, de quo [2] a te disputari volo. M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? A. Certe satis. M. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? A. Quidni possim? Nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. Dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec etiam in equuleum coniiciuntur, quo vita non adspirat beata. M. Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, quum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perre-

---

1) *Sic Davis. Ern. Wolf. ut est in Reg. Pith. et edd. vett. alii* sed de hoc.

2) *Ern. e Ms. Eliens.* quale sit: de eo.

ctura beata vita, nec eas a se desertas passura [1] videatur. Quum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris, hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostulent, et querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos; multaque de M' Atilio, Q. Caepione, M' Aquillio recordatur; beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, retinet ipsa prudentia, negatque ei quum dolore et cruciatu quidquam esse commune.

VI. M. Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est praescribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? A. Actum vero, et aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata [2] iam haec, et paene ad exitum adducta quaestio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. Quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum

---

1) *Wolfius edidit:* ut ad eas cursim perrectura, nec eas beata vita a se desertas passura videatur.

2) *A. Gellius N. A. XV. 5. hoc verbum hic parum apte poni opinatus est; quem sequitur fere Nonius v.* profligare.

saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid? si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit,[1] servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? Adde eodem exsilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus aegritudine eliditur,[2] potest tandem esse non miserrimus? Quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatus ille levitate, inanique laetitia exsultans, et temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae et exsultantes[3] languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunae, qui omnia humana,

1) *Sic Davis. e cod. Reg. et Pith. antea fere* contingit.

2) *Sic etiam Nonius v.* elidere. *In nonnullis libris* debilitatur *scil. ex interpretatione.*

3) *Ita legendum esse vidit Davis. Vulgo* nullae futiles laetitiae, exsultantes —

quae cuique accidere [1] possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat: idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit; et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos?

VII. A. Atqui alterum dici non potest, [2] quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo; alterum autem iam integrum non est. Superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. M. Nimirum igitur confecta res est. Videtur enim ad exitum venisse quaestio. A. Propemodum id quidem. M. Veruntamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometrae quum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod ho-

---

1) quaecunque accidere possunt *recepit e cod. Reg. Petr. Ball. Davisius. Bentleius malebat* quae cuiquam accidere possunt.

2) *Lambin. malebat* atqui alterum non dici non potest; *vel* atqui alterum negari non potest.

nestum esset; hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam; et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono separatim libri sunt: et quum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. Propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. Cave enim putes, ullam a philosophia [1] vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius, aut maius. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus; ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque [2] fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, praemium proposuit ei, [3] qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa non fuisset [4] contentus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

---

1) *Sic Davis. e cod. Vatic. Vulgo* in philosophia.

2) *Lambinus malebat* omnibus muneribus donisque fortunae.

3) ei *adiectum a Davisio e cod. Eliens.* 2.

4) *Sic Davis. e cod. Reg. Pith. Med. Vulgo olim* qua ipsa non fuit contentus.

VIII. A. Vellem id quidem: sed habeo paullulum, quod requiram! ego enim assentior, eorum quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristo [1] et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam praefinire non est meum. M. Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristo [2] nuper, quum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. Mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset: in malis autem sapientem esse [3] posse, si essent ulla corporis, aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus; virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam; deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si quae pars [4] abesset, ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quae genere, non numero cernerentur; item beatam vitam, etiam si ex aliqua

---

1) *Sic rescribendum duxerunt Lambin. Boher. Ern. Wolf. pro vulg.* Aristone.

2) *H. l. Ernestius vulgatum* Aristone *retinuit, quia hic non necessarium sit intelligi fratrem Antiochi.*

3) sapiens esse posset *cod. Bak. et Ball.* sapiens esse posse *cod. Med.*

4) *Sic Davis. Wolf. cum cod. Reg. Pith. Vulgo* si qua.

parte clauderet,[1] tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Haec nunc enucleare non ita necesse est: quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: (si est enim quod desit, ne beatus quidem est;) et, quod ex maiore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. Quum vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam?

IX. Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam quum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, quum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quaeritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, quum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, quum tria genera dicit bonorum; vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit, in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam

1) *edd. vett.* claudicaret.

vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino; sed, quae dicit, idem valent. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo [1] laudarit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia. [2]

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. Recte id quidem; sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim [3] sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem; sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat. Nihil gravius, nihil phi-

---

1) *h. e. libro de luctu.*

2) *Graece: τύχη τὰ θνητῶν πράγματ' οὐκ εὐβουλία; qui versus memoratur ap. Plutarch. περὶ τύχης, it. ap. Stobaeum Ecl. phys. p. 14. et Chaeremoni tribuitur, quod monuit h. l. Davisius.*

3) *Bentleius delendam censuit particulam* enim. *Davisius substituere malebat* autem.

losophia [1] dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, iuste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguam intervenire sapienti? [2] Sed hoc isne dicit, qui, quum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, quum maxime contra fortunam glorietur? Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi*, inquit, *te fortuna atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* [3] Praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? Quo modo? Isto enim bono iam exspoliari potes.

X. Atqui his capiuntur imperiti: et propter huiusmodi sententias istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. Quid dicam bonos, perspicuum est; omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, tum

---

1) *cod. Eliens.* 2. philosopho.

2) *Graecum est Epicuri* Βραχέα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει *Diog. Laërt.* x. 144.

3) *Graece:* Προκατείλημαί σε, ὦ τύχη, καὶ πᾶσαν τὴν σὴν ἀφῄρημαι παρείσδυσιν. *ap. Plutarch.* περὶ εὐθυμίας.

sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. Equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adiuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, quum beatam dicimus, subiecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. Aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valitudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exsilium, servitus denique. In his tot et tantis (atque etiam plura possunt accidere,) [1] potest esse sapiens. Nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. At si ea mala sunt, quis potest praestare, sapientem semper beatum fore, quum vel in omnibus his uno tempore esse possit? Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut quum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem. Quos si [2] titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valitudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere,

---

1) *Sic cod. Reg. Pith. Pall. 2. 3. Vatic. Ball. Petrens. et recepit Wolf. Vulgo* atque etiam quae plura possunt accidere. *Davis. e Bentleii correctione:* ad quae etiam plura possunt accidere.

2) *Sic Ascens. Manut. Lamb. Davis. alii. Vulgo* quod si.

eaque, quae his contraria sunt, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. Neque enim et haec loqui,[1] quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi ullo modo potest: qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur. Sed numquam id diceret, si ipse se audiret. Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est!* tum, quum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, vide, ne desideretur constantia. M. Quonam modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur,[2] inter

1) *Vulgo* neque hunc et haec loqui. *cod. Petrens.* nam hunc et haec loqui. *Davis. corrigebat e cod.* namque et haec loqui — nullo modo potest. *Idque auctoritate cod. Reg. Paris. et Guelf. receperunt Lallemand. et Ernesti Ego Wolfium secutus sum.*

2) *Bentl. et Davis. cum cod. Reg. et Pith.* probare *Med. et Bak.* probaretur.

ter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem enim opinor spectari oportere, non verba. M. Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum, et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus; quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. Itaque soli sumus liberi. Veruntamen, quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque eius auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, ni ita esset, num hoc totum, beate vivere, in una virtute ponerent! [1] Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. Quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem huius sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

XII. Etsi Zeno Citieus, advena quidam, [2] et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur: huius sententiae gravitas a Platonis auctoritate repe-

---

1) *Vulgo* si ita esset, tum ut hoc totum beate vivere in una virtute poneret *Bentleius, quem sequitur Davisius* ni ita esset utrum totum hoc — poneretur. *Ego Wolfii lectionem recepi, quae propius abest a vulgata Mss. scriptura.*

2) *Sic Davis. Wolf. Alii ut Ern.* quidem.

tatur. Apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, quum esset ex eo quaesitum, Archelaum Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? „Haud scio, inquit. Numquam enim cum eo collocutus sum. — Ain' tu! an aliter id scire non potes? — Nullo modo. — Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? — An ego possim, quum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? — Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? — Ita prorsus existimo, bonos, beatos: improbos, miseros. — Miser ergo Archelaus? — Certe, si iniustus." [1] Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero in epitaphio? quo modo idem? „Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quae ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu, aut contrario pendere ex alterius eventis et errare coguntur: huic optime vivendi ratio comparata est. [2] Hic est ille

---

1) *Graeca Platonis haec sunt:* Οὐκ οἶδα ὦ Πῶλε, οὐ γάρ πω συγγέγονα τῷ ἀνδρί. Π. τί δαί; συγγενόμενος ἂν γνοίης, ἄλλως δὲ αὐτόθεν οὐ γιγνώσκεις, ὅτι εὐδαιμονεῖ; Σ. Μὰ Δί' οὐ δῆτα. Π. Δῆλον δὴ, ὦ Σώκρατες, ὅτι οὐδὲ τὸν μέγαν βασιλέα γινώσκειν φήσεις εὐδαίμονα ὄντα. Σ. Καὶ ἀληθῆ γε ἐρῶ· οὐ γὰρ οἶδα παιδείας ὅπως ἔχει καὶ δικαιοσύνης. Π. Τί δέ; ἐν τούτῳ πᾶσα εὐδαιμονία ἐστίν; Σ. Ὡς γε ἐγὼ λέγω, ὦ Πῶλε· τὸν μὲν γὰρ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ γυναῖκα εὐδαίμονα εἶναί φημι, τὸν δὲ ἄδικον καὶ πονηρὸν ἄθλιον. Π. Ἄθλιος ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ Ἀρχέλαος κατὰ τὸν σὸν λόγον. Σ. Εἴπερ γε, ὦ φίλε, ἄδικος.

2) *Plato in Epitaph. p.* Ὅτῳ γὰρ ἀνδρὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα — καὶ μὴ ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις, ἐξ ὧν ἢ εὖ ἢ κακῶς πραξάντων πλανᾶσθαι ἠνάγκασται καὶ τὰ ἐκείνου, τούτῳ ἄριστα παρεσκεύασται

moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus, et cadentibus quum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet praecepto illi veteri:

Neque enim laetabitur umquam, aut maerebit nimis,
Quod semper in se ipse omnem spem ponet sui." [1]

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

XIII. Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quae quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt, alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut bacas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspici potest. Namque alias bestias nantes, aquarum-

---

ζῆν. Οὗτος ἐστιν ὁ σώφρων καὶ οὗτος ὁ ἀνδρεῖος καὶ φρόνιμος· οὗτος γιγνομένων χρημάτων καὶ παίδων καὶ διαφθειρομένων, μάλιστα πείσεται τῇ παροιμίᾳ, οὔτε γὰρ χαίρων, οὔτε λυπούμενος ἄγαν φανήσεται διὰ τὸ αὑτῷ πεποιθέναι.

1) *Versiculos hos ad iambici senarii leges revocavit Bentleius. Vulgo legebatur* nec maerebit nimis, — quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.

incolas esse voluit; alias volucres, caelo frui libero; serpentes quasdam; quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quaeque suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestiis aliud alii praecipui [1] a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam praestantius; etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic igitur, si est excultus, et si eius acies ita curata est, ut ne caecetur [2] erroribus; fit perfecta mens, id est, absoluta ratio; quod est idem virtus.

XIV. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat necesse est, qui

---

1) *Ernestius coni.* praecipue. *In uno Cod. Leid.* Et ut bestiis aliis aliud praecipui. *Inde Boherius legi volebat* Et ut bestiis aliud aliis est pr.

2) *Ita recte Manut. Lamb. Bentl. Davis. Wolf. Vulgo* caecaretur.

bona dividit tripertito. Qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? Atqui, nisi stabili et fixo et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo eiusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, *non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna.* An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata completur, [1] si id possit amitti? Nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; [2] non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, non qui parum metuit, [3] sed qui omnino metu vacat. Quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio tum in adeundo periculo, et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc ap-

---

1) *Ita Bentleius correxit vulgatum* complectitur.

2) *Codd. Med. et Bak.* inexpugnabilem semper atque invictum, *quod Davisio haud spernendum videbatur.*

3) *Sic Davis. e Mss. Fabric. Cantabr, Ball. Vulgo egebatur* parva metuit.

pello, vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? qui autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit?[1] An Lacedaemonii, Philippo minitante[2] per literas, se omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

XV. Atque quum perturbationes animi, miseram; sedationes autem, vitam efficiant beatam, duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus, in malis opinatis, in bonorum autem errore, laetitia gestiens libidoque versetur: quum haec[3] omnia cum consilio et ratione pugnent: his tu tam gravi-

1) *Bentleio placebat* nisi omnia sua in se posita censebit. *Cod Med. et Eliens.* nisi omnia bona sibi in se posita censebit.

2) *Sic Bentleius, Davis. Ern. Vulgo* minitanti.

3) haec *Davisius addidit e cod. Vatic. Ernestius e cod. Guelf.*

bus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Atque[1] etiam omne bonum laetabile est; quod autem laetabile, id praedicandum, et prae se ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum. Si vero gloriosum, certe laudabile; quod laudabile autem, profecto etiam honestum; quod bonum igitur, id honestum. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum, quod honestum; ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin praestans valitudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde etiam, si libet, pernicitatem, et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo: dubitabisne eum miserum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est, ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum;[2] ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. Quo detracto, quid poterit beatum intelligi? Etenim

---

1) *Sic Manut. Lambin. Davis. In multis* Atqui. *Sed* atque *exhibent codd. Reg. Pith. Petrens.*

2) *Ernestius e cod. Guelf. reposuit* efficiendus est beatus.

quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est; quod autem expetendum, id certe approbandum; quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum. Ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est: laudabile sit necesse est. Bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.

XVI. Quod ni ita tenebimus: multa erunt, quae nobis bona dicenda sint. Omitto divitias: quas, quum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. Quod enim est bonum, id non quivis habere potest; omitto nobilitatem famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quae Euryclea [1] laudat Ulixi pedes abluens,

Lenitudo orationis, mollitudo corporis. [2]

Ea si bona dicemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione, stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? At enim eadem Stoici praecipua, vel producta dicunt, quae bona isti. Dicunt illi quidem; sed his vitam beatam compleri negant; hi autem sine iis esse nullam putant; aut, si sit beata, beatissimam certe negant. [3]

---

1) *Recte sic ex edd. Iunt. Ald. Ernestius. Vulgo male* Anticlea.

2) *Versiculus est e Pacuvii Niptris, quem affert etiam Nonius v.* mollitudo.

3) *In cod. Ursini h. l. ita legitur:* At enim eadem Stoici praecipua vel producta dicunt, quae bona isti.

Nos autem volumus beatissimam; idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat: *Qualis cuiusque animi affectus esset, talem esse hominem; qualis autem ipse homo esset, talem eius esse orationem; orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis. Et vita igitur laudabilis boni viri, et honesta ergo, quoniam laudabilis. Ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur.* Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla,[1] sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis. Semper igitur beatus. Iam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit? Refert autem omnia ad beate vivendum. Beata igitur vita laudabilis; nec quidquam sine virtute laudabile. Beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita quidquam est praedicabile,

---

Illi quidem sine iis vitam beatam compleri, hi autem sine iis esse nullam putant.

1) *Sic Mss. et Edd. it. Nonius v.* alacritatem. *Bentleius malebat* sine alacritate futili. *Davisio in mentem venerat* sine alacritate vana. *Sed neutro opus est.*

aut gloriandum: nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid, et gloriandum, ac prae se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum: [1]

ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,
Nemo est qui factis me aequiparare queat. [2]

Quod si est: beata vita glorianda et praedicanda, et prae se ferenda est. Nihil est enim aliud, quod praedicandum, et prae se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur. Et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta: sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? Quid? quum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai: qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, et externa: tantum propendere illam [bonorum

---

1) *Graece sic legitur ap. Plutarchium:*
Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν.
Integrum Epigramma affert Pausanias in Boeot. p. 565.

2) *Ennii versiculi, quorum primum Mamertinus Panegyr. II.* 16. *commemorat ita scriptum:* A sole exoriente ad usque Maeotis paludes.

animi |[1] lancem putet, ut terram et maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abiicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? Quod quidem nisi fit,[2] virtutum[3] interitus consequetur. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est. Est enim metus futurae aegritudinis sollicita exspectatio. In quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant;

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, sublata virtus est. Atque si[4] in virtute satis est praesidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. Satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil

---

1) *Wolfius recte* bonorum animi *uncis inclusit, ut spuria. Bentleius, quem secutus est Davisius maluit* illam animi lancem.

2) *Sic Lambin. e codd. idque recepit Davis. Ern. Vulgo* sit.

3) *Bentleius malebat* virtutem.

4) *Ita Bentlei. Davis. Vulgo* Atqui.

obstet. Ergo omnia profluenter, absolute, prospere. Igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest; satis ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam umquam sui poenitet.

XIX. Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa,[1] — (si quum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam fert); [2] — sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? Non dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem. Responderet enim alius fortasse, se non modo quatuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset; at Cinna, collegae sui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi, militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igi-

---

1) *Hic Corradus et Ernestius addiderunt* cum L. Cinnae quatuor. *Melius autem est his omissis anacoluthon ferre, et verba* si — fert *parenthesi includere.*

2) refert *Davis.*

tur, qui hos interfecit? [1] Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit; sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur. [2] Utrum tandem beatior C. Marius, tum, quum Cimbriae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio, (nam hunc illi duco simillimum) [3] an quum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed saepe, Moriatur! — ? in quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam quum accipere, quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus aetatis.

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, quum V et XX natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem

1) *Ernestius cum Davisio dedit* quia hos interfecit. *e cod. Med. et Ball.*

2) quod cui conceditur. *Davis. e coniectura probando Ernestio.*

3) nam huic illum dico simillimum alii. *Meliorem lectionem Davisio et Ernestio praebuerunt codd. Mss. iam a Lambino et Manutio receptam.*

tamen maleficum natura et iniustum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum; ea enim ipsa quae concupierat, ne tum quidem, quum omnia se posse censebat, consequebatur. Qui quum esset bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque et aequalium [1] familiaritatibus, et consuetudine propinquorum, haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentes amore coniunctos: credebat se [2] eorum nemini; sed iis, [3] quos ex familiis locupletum servos [4] delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris, corporis custodiam committebat. Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio [5] regiae virgines, ut tonstriculae, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, quum iam essent adultae, ferrum removit, instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Quumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et, quum fossam latam cubiculari

---

1) *Sic Wolf. Ernestius omisit* et.

2) *Vulgo aberat* se; *quod Bentl. Davis. et Ern. e Mss. recipiendum duxerunt.*

3) *Ern. dedit* his.

4) servos *glossam sapere videbatur Ernestio, quia id iam ex antecedente* familiis *intelligatur.*

5) officio *e cod. Eliens. et Cantab. probante Bentleio edidit Davis.*

lecto circumdedisset, eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset: eum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque quum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is quum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris iocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque iussit interfici: alterum, qui viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut gravius tulerit in vita. Quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum.

XXI. Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit,[1] quam esset beatus. Nam quum quidam ex eius assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam?* Quum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo textili stragulo, magnificis operibus picto, abacosque complu-

1) *Sic e Mss. Manut. Lamb. Davis. Vulgo* indicavit.

res ornavit argento, auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos [1] iussit consistere, eosque nutum illius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae; incendebantur odores; mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, [2] demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat in mensam; iam ipsae defluebant coronae; denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, civibus libertatem et iura redderet. Iis enim se adolescens improvida aetate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset.

XXII. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis: [3] quorum quum alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatam: *Utinam ego,* inquit,

1) delicatos *reponi volebat Marq. Gudius ad Phaedri fabb. XIV.* 4.

2) *Sic codd. Reg. Pall.* 3. 4. *Fabric. Vatic. it. Nonius v.* aptam. *Nonnulli alii codd.* appensum.

3) *Damone et Phintia.*

inquit, *tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto, et a puero artibus ingenuis erudito! 1) Musicorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum: 2) quam bonum nihil ad rem; in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poetam (et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea! — Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat; vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris; neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

XXIII. Non ego iam cum huius vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Te-

1) *Ita de Bentleii sententia edidit Davisius. Vulgo* homini pr. docto a puero et artibus ingenuis erudito.
2) *Sic cod. Eliens. 2. et edd. vett. At cod. Ball. et Med.* musicorum vero perstudiosum, poetam etiam tragicum accepimus. *Davisius auctore Bentleio edidit* musicorum vero perstudioso, poetae etiam tragico. *Wolfius* persludiosum poetam etiam tragicum *deleto verbo* accepimus, *ut sit oratio ἀνακόλουθος.*

nebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem, quum omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas Achradinas magna frequentia sepulcrorum) animadverti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat sphaerae figurae et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo quum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, modo cum Musis, id est, cum humanitate et cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitae modum actionemque quaerimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiae; qui est unus suavissimus pastus animorum; alterius in caede et iniuriis, cum et diurno, et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. Quae regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? Etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, [1] opti-

---

1) quaerimus *dedit Davis. auctore Bentleio.*

mum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? Eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. Bonum autem mentis est virtus. Ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, (ut supra dixi; sed dicendum idem illud paullo uberius videtur;) plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. Sed ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur; deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fetus exsistet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturae; alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum; tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans; in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? Ut, 1) quum totius mundi motus conversionesque per-

---

1) *Particulam* ut *quae abest cod. Med. auctore Bentleio resecuit Davisius.*

spexerit, sideraque viderit innumerabilia caelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere certis infixa sedibus; septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant? Horum nimirum adspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta; quaeque cuiusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio; unde terra, et quibus librata ponderibus,[1] quibus cavernis maria sustineantur;[2] in qua omnia, delata gravitate, medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo.

XXV. Haec tractanti animo, et noctes et dies cogitanti exsistit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, coniunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo insatiabili gaudio completur.[3] Ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum, studium incendit illius aeternitatis imitandae,[4] neque se in brevitate vitae collocatam[5] putat,

---

1) *Davis. ex Eliensi 2. recepit* unde terra aequis librata ponderibus.

2) *Sic Davis. adhibitis edd. vett. et cod Petr. Vulgo* sustineat in qua, *ex quo Lambinus fecit* in quam.

3) *Ita Bentleius. Davis. Ern. Vulgo* compleatur.

4) imitandi *codd. Pall. Fabric. Reg Pith Med.*

5) collocatum *dedit Davis. quasi id ad* hominem *referatur. Sed refertur ad verba* ut ipsa se mens agnoscat.

quum rerum causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexas videt: quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum, ratio tamen mensque moderatur. Haec ille intuens atque suspiciens; vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora considerat! Hinc illa cognitio virtutis exsistit; efflorescunt genera partesque virtutum; invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quod [1] in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda. [2] Quibus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et falsa diiudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua quum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. Sed haec otii. Transeat idem iste sapiens ad rem publicam tuendam. Quid eo possit esse praestantius, quum [3] prudentia utilitatem civium cernat, iustitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adiunge fructum amicitiarum: in quo doctis po-

---

1) *Davisius recepit* quid *e codd. Reg. Pith. Med. Ball.*

2) *Vulg.* diligenda. *Sed* deligenda *recte Manutii, Lambin. Wolf.*

3) *Vulgo additum* contineri *delevit Davisius quod abest a quibusdam vett. libris, idque melius abesse Lambinus et Fabricius statuerunt.*

situm est tum consilium omnis vitae consentiens et paene conspirans, tum summa iucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui refertae [1] tot tantisque gaudiis fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est, virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

XXVI. A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. An tu me in viola putabas, aut in rosa dicere? An Epicuro, qui tantummodo [2] induit personam philosophi, et sibi hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit;) „Nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, *quam pro nihilo puto!*" quum praesertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate, haec nostra honesta, turpia irrideat, dicatque, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut laeve, [3] aut asperum in corpore sentiatur; huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, quum sit omne et bonum eius, et malum in potestate fortunae, tum dicere, se beatum in summo

---

1) *Vulgo* cui rei refertae, *in quo v.* rei *auctoritate cod. Petreus. expunxit Ernesti, cui assensus est Wolfius.*
2) *Davis. e Reg. Pith. Med. reposuit* quia tantum modo
3) lene *Ms. Reg. Leid. quod praefert Boher.*

cruciatu atque tormentis, quum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? Nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem, sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum: ut, si quis aestuans, quum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. Non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae voluptates. Sed quum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? Me quidem auctore, etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum, (ut iam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus,) sint sane illa genera bonorum, dum corporis et externa iaceant humi, et tantummodo, quia sumenda sint, appellentur bona: alia autem illa divina, longe lateque se pandant, caelumque contingant; ea qui adeptus sit, [1]

---

1) *Vulgo* ut ea qui adeptus sit. *Particulam* ut *eiecerunt Lambin. Davis. uncis inclusit Wolf.*

cur eum beatum modo, et non beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet? Is enim huic maxime sententiae repugnat. Nam contra mortem nostram, atque nostrorum, contraque aegritudinem et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati. Dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. Is ardentes faces intentat; is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum [1] minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis et constantis viri vita cedet? Quam turpe? o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, quum exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quae barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore: quumque ad flammam se applicaverunt, [2] sine gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, [3] quum est cuius [4] earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. Plures enim singulis solent esse nuptae. Quae est victrix,

1) debellaturum *cod. Eliens.* 2.

2) *Sic Davis. e cod. Reg, Pith. Vatic. Vulgo* applicaverint.

3) *Voces* in India *uncis incluserunt Davis. et Ernestius Quos recte sustulit Wolfius Nam illud* in India *addendum erat, ne quis mulieres de uxoribus Gymnosophistarum acciperet.*

4) *Sic Davis. e codd. Reg. et Pith. Vulgo* cuius vis.

ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur; illa victa maesta discedit. [1] Numquam naturam mos vinceret; est enim semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? Quorum imbutae mentes pravitatis erroribus [2] quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent. De hominibus loquor. Quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant, quaeque patiantur ambitiosi, honoris causa; laudis studiosi, gloriae gratia; amore incensi, cupiditatis. Plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, unde deflexit.

XXVIII. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec iustitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem animi, patientiam [3] prosecuta, quum tortoris os vide-

---

1) *Davis. auctore Bentleio reposuit* illae victae maestae discedunt.

2) *Lambinus malebat* pravis erroribus. *Si vitiosum sit* pravitatis, *quod tamen Davisius defendit, malim* fanaticis erroribus.

3) *Sic Davis. e c. Eliens. 2. Bak. et edd. vett. Male Gebhardus e Pall.* patientia.

rit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, (ut ante dixi) limenque carceris. Quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, a comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. Nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapient ad quemcumque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium; nihil, quod poenitere [1] possit, facere, nihil invitum; splendide, constanter, graviter, honeste omnia; nihil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur; omnia ad suum arbitrium referre; suis stare iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est; qui quum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere; quum id sit in sapientis [2] situm non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. A. Melius equidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, nisi

---

1) cuius poenitere *Lambin.*
2) *Sic Lambin. Davis. Wolf. Vulgo ut est in Mss.* in sapiente.

molestum sit,[1] (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet) quod paullo ante Peripateticos, veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos; id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. M. Utamur igitur libertate; qua nobis solis in philosophia licet uti; quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta,[2] iudicari. Et quoniam videris hoc velle, ut, quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii; quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus; sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat; nos illud quidem cum pace agemus.[3] Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt: confecta res est; necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae

---

1) *Vulgo* ut nisi molestum sit. *Sed particulam* ut *in cod. Bak. aliisque codd. omissam recte deleverunt Davis. Ern.*

2) *Bentleius malebat* adiuta.

3) *Lambinus rescribendum censuit:* hoc quidem Carneadem disputare solitum accepimus — nos autem illud cum pace agemus. *Bentleius vero:* quod quidem — nos illud quidem omnium pace agemus.

possit omnium sententiis et disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae defensaeque sententiae: primum simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici; Nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus; Nihil bonum, nisi vacuitatem [1] doloris, ut Hieronymus; Nihil bonum, nisi naturae primis bonis [2] aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Haec igitur simplicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus; voluptatem cum honestate Dinomachus, et Calliphon copulavit; indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant; nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt.

XXXI. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est; praeter Theophrastum, et si qui illum secuti imbecillius horrent dolorem et reformidant. Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravita-

1) *Ernestius e cod. Guelf. reposuit* voluptas — vacuitas.

2) *h. e. iis quae alias prima naturalia, vel τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν appellantur. Itaque prorsus a sensu h. l. aberrabat Gulielmius, corrigendum opinatus* plurimis bonis.

tem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam quum ad caelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua ex collatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicant, [1] negare, eos esse beatos, qui illam adepti sunt. [2] Quamquam enim sint in quibusdam malis: tamen hoc nomen beati longe et late patet. Nam ut quaestuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat; [3] sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur horum [4] ratione vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam minis aut blandimentis [5] corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur an-

---

1) *Ita Davis. Ern. cum codd. Reg. Pith. Med. Vulgo* dicunt

2) *Hic nihil opus erat coniunctivum* sint *reponere quod fecit Ernestius.*

3) *Vulgo* vacet. *Sed recte* vacat *repositum a Davisio, Ern. auctoritate codd. Reg. Pith. Med Ursin. Petrens. Guelf*

4) *Hoc pro vulg.* bonorum *auctore Bentleio ex edd. vett. recte revocarunt Davis Ern.*

5) *Optime sic correxit Bentleius vulgatum* minimis blandimentis *probantibus Davis. Ern. Wolf.*

gustius; enatant tamen; Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui desertum [1] illum Carneadem curent defendere. Nemo est enim eorum, quin bonorum [2] animum putet esse iudicem, eumque condocefaciat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. Nam quae tibi Epicuri videtur, [3] eadem erit Hieronymi et Carneadis causa, et hercle omnium reliquorum. Quis enim parum est contra mortem, aut dolorem paratus?

XXXII. Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria, et recordatione confutat: [4] nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, [5] ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae sequatur; quorum magnitudinem brevitate consolatur, longinquitatem levitate. [6] Quid tandem isti gran-

1) *Hanc lectionem e Mss. reduxerunt Bentl. Davis. Boher. Ern etc. pro vulg.* disertum.

2) *Sic Wolfius rescripsit. Vulg.* Nemo est enim qui eorum bonorum. *Bentleius:* Nemo est enim quin verorum bonorum. *Davisio placebat:* Nemo est enim eorum. qui bonorum animum non putet esse iudicem.

3) *Davis. e codd. Reg Pith. Pall tribus Fabric. Vatic recepit:* Nam quod tibi Epicurus videtur.

4) *Ursinus e cod. Ms. affert* compensat.

5) *Sic edd. vett. Ern. Wolf. Vulgo* ista sentit.

6) *Sic Pearcius, Ern. Wolf. it. Ms. Guelf. Vulgo* lenitate.

diloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius habent, [1] quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati videntur? Quis non paupertatem extimescit? Neque tamen quisquam philosophorum. Hic vero ipse quam parvo est contentus? Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant: quum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius cur curet omnino? [2] An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere [3] non potuerunt? [4] Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est, Scythicum tegmen; calciamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames; lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* [5] Omnes fere

1) *Davis. e Mss. edidit* Qui tandem — melius se habent.

2) *Ita Davis. Wolf. ut est in Reg. Eliens. Petrens. Med. Vulgo* potius curet omnino.

3) facere *Manutio et Bentleio de glossa suspectum uncis inclusit Davisius.*

4) potuerunt *dedit Davis, e Reg. Pith. Med.*

5) *Graece legitur epistola sic:* Ἀνάχαρσις Ἄννωνι. Ἐμοὶ μὲν περίβλημα χλαῖνα Σκυθική. ὑπόδημα δέρμα ποδῶν· κοίτη δὲ πᾶσα γῆ· δεῖπνον καὶ ἄριστον γάλα καὶ τυρὸς καὶ κρέας ὀπτόν· πιεῖν ὕδωρ. Ὡς οὖν ἄγοντος μου σχολὴν ὧν οἱ πλεῖστοι ἕνεκεν ἀσχολοῦνται παραγένου πρός με εἴ τινα χρεῖαν ἔχεις· δῶρα δέ, οἷς ἐντρυφᾶτε, ἀντιδωροῦμαί σοι, ὑμεῖς δ' ὅσοι Καρχηδονίων, εἰς χάριν σὴν ἀνάθεσθε θεοῖς.

philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, in pompa quum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima: abduxit legatos ad cenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Quum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesterna,* inquit, *cenula non intellexistis, me pecunia non egere?* quos quum tristiores vidisset, XXX minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paullulum,* inquit, *a sole.* Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret; sibi nihil deesse; illi nihil satis umquam fore; se eius voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset, suas consequi nullo modo posse.

XXXIII. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen; partim esse naturales et necessarias; partim naturales, et non necessarias; partim neutrum; necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae parabiles esse; secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum; tertias, quod essent

sent plane inanes, neque necessitatem modo,[1] sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putavit. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singulatim extenuantur: quarum genera non contemnunt; non quaerunt[2] tamen copiam. Nam et obscenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant; ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valitudo, aut officium, aut fama postulet; omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit; prodesse numquam. Totumque hoc de voluptate sic ille praecipit,[3] ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. Itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat, maiorem efficientem voluptatem; omniaque iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiat[4] voluptatem; animum et praesentem per-

1) *Lambin. legi volebat* neque non necessitatem modo *vel* neque modo non necessitatem. *Sed prior negatio recte in hac forma omittitur.*

2) *Negandi particulam vulgo hic omissam addendam esse vidit Bentleius. Ille volebat* nec; *aptius Ernesti posuit* non.

3) *Recte sic Davis. e Mss. compluribus. Vulgo* praecepit.

4) *Sic rescribendum esse viderunt Bentleius, Davis, Böker. Ern. Vulgo* sentiret.

cipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere. Ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, quum exspectatio speratarum voluptatum perceptarum memoriae iungeretur.[1]

XXXIV. Atque his similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. Etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia? Darius in fuga, quum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit umquam se bibisse iucundius. Numquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat; cui quum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius cenaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis[2] nonne videmus? ubi quum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat; minime mirum; condimenta enim defuerunt. Quae tandem, inquit ille? — Labor in venatu, sudor, cursus ad Eurotam,[3] fames,

1) *Bentleius et Davis.* iungetur.

2) *Sic in Mss. compluribus ex forma scil. corrupta, sed tamen non inusitata. Vulgo* phiditiis *editur.*

3) *Sic Bentl. Davis. Wolf. Vulgo* ab Eurota.

sitis; his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quidquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur, tum copia facili, [1] tum suavitate praestantia? Adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu; adde integritatem valitudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, quum cenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: „Vestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.“ Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his

1) facilia *Davisius e Bentleii coniectura.*

fere verbis: *Quo quum venissem,*[1] *vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum: ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?* Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae[2] regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido
Hausit: at illa iacent multa, et praeclara relicta.

(*Quid aliud,* inquit Aristoteles, *in bovis,* [*non in regis*][3] *sepulcro inscriberes?*) Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinat? Signis, credo, tabu-

---

1) *Graeca haec sunt:* ἐλθόντα δέ με ὁ ταύτῃ λεγόμενος αὖ βίος εὐδαίμων Ἰταλιωτικῶν τε καὶ Συρακουσίων τραπέζων πλήρης, οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἤρεσε, δίς τε τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν, καὶ μηδέποτε κοιμώμενον μόνον νύκτωρ, καὶ ὅσα τούτων ἐπιτηδεύματα ξυνέπεται τούτῳ τῷ βίῳ. Ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἠθῶν οὔτ' ἂν φρόνιμος οὐδεὶς ποτε γενέσθαι τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἀνθρώπων ἐκ νέου ἐπιτηδεύων δύναιτο, οὐδ' οὕτως θαυμαστῇ φύσει κρανθήσεται σώφρων δὲ οὐδ' ἂν μελλῆσαι ποτὲ γενέσθαι. *Platon. Epist. VII.*

2) *Corrad. in Quaestura corr.* Assyriae, *quod Ern. recepit.*

3) *Verba* non in regis *recte Ernestio de glossa suspecta.*

lis, ludis.[1] Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Est enim earum omnium rerum in nostra urbe summa in publico copia. Quae qui privati[2] habent, nec tam multa, et raro vident, quum in sua rura venerunt. Quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. Aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus, et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster[3] Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri, *Hic est ille Demosthenes.* Quid hoc levius? At quantus orator? Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas,* inquit Democritus: *neque me quisquam*[4] *agnovit.* Constantem

---

1) *Pro* ludis *quod h. l. sane vix aptum est, propter ea quae proxime sequuntur, Davisius coni.* columnis.

2) *Ernestius coni.* privatum.

3) noster *abest in Ms. Leid. et Boherio Ernestioque delendum videbatur.*

4) *Davis. e codd. Reg. Pith. Med. aliisque addidit* ibi. *Sed quum Graece dixisse feratur Democritus*

hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se afuisse. An tibicines, iique qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contemnas, eos esse aliquid putare universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: *universos, ait, Ephesios esse morte multandos, quod, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco, et apud alios sit.* [1] An hoc non ita fit omni in populo? Nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? Quid est enim dulcius otio literato? Iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus.

Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ οὔτις με ἔγνωκεν *Diog. Laërt. IX. 36. rectius id in aliis omittitur.*

1) *Diog IX.* 2 Ἡμῶν μηδὲ εἷς ὀνήιστος ἔστω· εἰ δὲ τις τοιοῦτος, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.

XXXVII. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est: plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. — At multantur bonis exsules. — Quid tum? Parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exsilium, si rei [1] naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum [2] a perpetua peregrinatione differt? In qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertere. At enim non sine ignominia * * * * afficere sapientem. De sapiente enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit. Nam iure exsulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocumque haec loco suppeditet, [3] ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

— — *Patria est, ubicumque est bene.*

---

1) *Sic Davis. auctore Bentleio. Vulgo* rerum.
2) *Davis. coni. legendum* quantum tandem.
3) *Ita Davis. e Mss. Vulgo* suppeditent.

Socrates quidem quum rogaretur, cuiatem se esse diceret, *Mundanum,* inquit. Totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re publica quiescens Epicuri legibus paruisset. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num stulte anteposuit exsilii libertatem domesticae servituti?

XXXVIII. Iam vero motus animi, sollicitudines aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. — Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? — Etiam. Nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate; ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale

nihil fit; animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. [1] Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscenius, sed non absurda sententia: [2] cuius caecitatem quum mulierculae lamentarentur, *Quid agitis? inquit: an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri consultoribus solitam accepimus; quum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius praetorius caecus [3] et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, et videbat [4] in literis.

XXXIX. Diodotus Stoicus caecus multos annos domi nostrae vixit. Is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes et dies

---

1) *Ernestius negat sibi placere* advocatos.

2) *Vulgo additur* est, *quod Ernestio suasore delevi.*

3) caecus *addidi de Pighii et Boherii sententia, quod Ernestio quoque placebat.*

4) *Bentleius legi volebat* et vivebat in literis.

legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, quum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis quotidie:[1] sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valitudinum. Democritus luminibus amissis alba scilicet et atra discernere non poterat; at vero bona, mala; aequa, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat: et sine[2] varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitrabatur: et quum alii saepe,[3] quod ante pedes esset, non viderent, ille in infinitatem omnem[4] peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poësin, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species for-

---

1) *Ursino in mentem venit corrigere:* quod quibusdam Graecis, quiritare; *sed nihil est mutandum. Post* quotidie *enim, ut Lambinus vidit, intelligitur* mendicare.

2) *Davisius coni.* ei sine varietate.

3) *Davisius e coniectura Bentleii edidit* et quum hi (*scil.* oculi) saepe, quod ante pedes esset non viderent,

4) *Sic Lambin. Wolf. Vulgo* ille infinitatem. *Ernestius* ipse infinitatem. *Davis. auctoritate codd. Reg. et Pith. El. 2.* illa (*sc.* mentis acies) i. o. peragrabat.

maque pugnae, [1] quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid? Ergo aut Homero delectationem [2] animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse umquam arbitramur? aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros et patrimonia sua reliquissent: huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedidissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poetae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam: at vero Polyphemum Homerus quum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, eiusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem. Nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat, etiamsi, ut mihi videbatur, iniuria. Nostri [3] Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. Ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque nos [4] in iis linguis, quas non intelligimus,

---

1) *Sic Davis. e codd. duobus Gebh. Vulgo* species formae quae pugna.

2) *Vulgo* ad delectationem. *Praepositionem delevit Davis. in codd. Reg. Pith. Med. Bak. Ball. al. recte omissam.*

3) *Vulgo edebatur* Epicurei nostri. *Faërnus probante Ursino legendum putabat* opici nostri. *Recte vero Ernestius v.* Epicurei *ut glossema uncis inclusit. Wolfius eiecit.*

4) *Vulgo corrupte* omnesque id nos. *Manut. et Lambin.* omnesque item nos. *Abest* id *in Mss. Ball.*

quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. — At vocem citharoedi non audiunt. — Ne stridorem quidem serrae tum, quum acuitur; aut grunnitum, quum iugulatur, suis, [1] nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse; [2] deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit; prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem; sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? Portus enim praesto est, [3] aeternum nihil sentiendi [4] receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum ve-*

---

et Bak. Recte igitur delendum censuerunt Davis. Ern. Wolf.

1) *Ita Davis. e codd. Victorianis Reg. Pith. Vatic. Gembl. quem cum Wolfio sequimur, etsi repugnat Ernestius. Vulgo* quum iugulatur sus.

2) *Vulgo additur* sapientes, *quod hic superfluum est; ideoque Bentleio et Davisio auctoribus delendum fuit.*

3) *Vulgo additur ineptum glossema* quoniam mors ibidem est. *Id primus delendum esse vidit Bentleius.*

4) *Ita Davis. quem Wolfius sequitur e Mss. Reg. Pith. Med. Bak. Vulgo* sentienti.

ro, inquit, *effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Paullus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, quum de ipsa morte quaereremus; non pauca etiam postero, quum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa lex, quae in Graecorum conviviis obtinet: [1] *Aut bibat,* inquit, *aut abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat. Sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus. [2]

XLI. Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat, omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis sono decoratum esse dicant, tamen [3] semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? [4] quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt,

---

1) *Recte sic Davis. Wolf. Vulgo* obtinetur.

2) *Ita recte codd. Reg. Pith. Med. Vulgo* et Hieronymus.

3) *Vulgo* et tamen. *Copulam delendam esse viderunt Lamb. Bentl. Davis. Wolf.*

4) faciendum vides *codd. Reg. Pith. Med. Ball. alii quod tamen vulgatae praeferendum non erat, ut Davisius fecit.*

ut ab his corporis et externa obscurentur. [1] Alii autem haec ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tamquam honorarius arbiter, iudicare Carneades. Nam quum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valitudini, ceteris rebus generis eiusdem, quam Stoici: quum ea, re, non verbis ponderarentur; causam esse dissidendi [2] negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror; ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuimodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modo impulsi sumus ad philosophas [3] scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

---

1) *Mendose olim* observent. *Davis. Ern. Wolf. cum cod. Ball. e Med. et edd. vett.* obscurentur. *Bentleius malebat* obruantur.

2) *Hanc lectionem edd. vett. recte revocandam iudicarunt Bentl. Davis. Ern. Vulgo* desiderandi.

3) *Ita Davis. Wolf ut legitur in codd. Ursin. Pall. 2. 4. as. Vulgo* philosophicas.

M. TULLII CICERONIS

P A R A D O X A

AD

M. BRUTUM.

M. TULLII CICERONIS
PARADOXA
AD
M. BRUTUM.

I.

Animadverti, Brute, saepe Catonem, avunculum tuum, quum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi et publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo maius est illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philosophia plus utimur, quae peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus, et ea sentit, quae non sane probantur in vulgus: et in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum:

minutis interrogatiunculis, quasi punctis, [1] quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, et tanquam excolatur. Quod quum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, [2] de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriae, Stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quae vix in gymnasiis, et in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quae, quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur, tentare volui, possentne proferri in lucem, [id est, in forum,] [3] et ita dici, ut probarentur, an alia quaedam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista, παράδοξα quae appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit; et degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, quum ea, quae dicuntur in

---

1) *Vulgo olim* et quasi punctis. *Rectius cod. Pith. omissa copula* quasi punctis, *idque probarunt Graev. Ern.*

2) *Pro* de continentia, de morte *nonnulli legi maluerunt* de contemnenda morte.

3) *Verba* id est in forum *iam olim mihi visa sunt insititia. Assensus est mihi Wetzelius; praesertim quum ista a tribus Aldi libris absint.*

scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas,[1] nihil postulo. Non est enim, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiae; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

I.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta haec videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; et dicam brevius, quam res tanta dici poscit.[2] Numquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe quum viderem, rebus his circumfluentibus,[3] ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur umquam, nec sa-

---

1) *Revocavi lectionem edd. vett., pro qua primus ex aliquot Mss. Lambinus edidit* in acceptum ut referas, *quae tamen non respondet sequentibus* non est enim ut in arce poni possit.

2) *Victor.* potest *cod. Pal.* 2. possit.

3) *Lambin. et Gruter.* circumfluentes. *Alii* homines his rebus circumfluentes. *At cod. Pith. ed. Langii Victor.* circumfluentibus.

tiatur cupiditatis sitis: neque solum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, maiorum nostrorum, saepe requiro prudentiam, qui haec imbecilla et commutabilia pecuniae munera,[1] verbo BONA putaverunt appellanda, quum re ac factis longe aliter iudicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? Aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant et obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidisse dicam, si qui pecus, aut suppellectilem amiserit; neque non saepe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem; cuius quum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, quum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: *Ego vero*, inquit, *facio, nam omnia mea porto mecum.* Ille haec ludibria fortunae, ne sua quidem putavit, quae nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quaeret aliquis, bonum? Si quid recte fit, et honeste, et cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: et, quod rectum et honestum, et cum virtute est, id solum opinor bonum.

---

1) *Ita iam olim corrigendum censui vulg.* pecuniae membra *in eoque mihi assentiri laetor Wetzelium qui apte comparavit locum de Fin. II,* 17. pecunis pariuntur voluptates plurimae.

II. Sed haec videri possunt obscuriora, quum lentius disputantur. [1] Vita atque factis illustranda sunt summorum virorum haec, quae verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quaero enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rem publicam tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti [2] ad avaritiam, [3] aut amoenitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus escendit in caelum? iisne, quae isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capedines ac fictiles urnulas fuisse, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos; sunt enim omnes pares inter se, praeter Superbum. [4] Brutum [5] si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos eiusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistet, cui voluptas,

---

1) *Verba* haec — lentius disputantur *Grutero e glossa accessisse videatur. Sane si scribatur* Sed vita atque factis *etc. nihil desideraveris.*

2) *Vulgo* aut auri aut argenti. *Sed verba* aut auri *rectius absunt in aliquot bonae notae codd. ideoque ea Graevius aliique deleverunt.*

3) *Ruhnkenius ad Velleium p.* 124. *coni.* ad divitias. *Sed* ad avaritiam *scil.* explendam *satis apte convenit sequenti* ad delectationem.

4) *L. Tarquinium* Superbum *ultimum Romanorum regum.*

5) L. Iunium Brutum *primum Romae consulem.*

cui divitiae, cui denique praeter officium fortis et magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quae res ad necem Porsennae C. Mucium [1] impulit, sine ulla spe salutis suae? Quae vis Coclitem [2] contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quae patrem Decium, quae filium devotavit, [3] atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M' Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. et P. Scipiones, qui Karthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum aetates interiectus Cato? [4] quid innumerabiles alii? (nam domesticis exemplis abundamus;) cogitasse putamus, [5] quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et praeclarum videretur?

III. Veniant igitur isti irrisores huius orationis ac sententiae: et iam vel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro et argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque haec qui-

---

1) *C. Mucium Scaevolam. Liv. II.* 12.

2) *Horatium Coclitem Liv. II.* 10.

3) *Sic Mss et edd. pr. quod revocavit Ern. In multis edd. a Colon et Mogunt* devovit

4) M. Cato *Censorius, et Sapiens dictus.*

5) putamus *addidit Ernestius quae est in multis Mss Graevius post Langium:* An cogitasse quicquam putamus.

dem, quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, quum tibi sive deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil est praestantius, neque divinius, sic te ipse abiicies atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter [1] quadrupedem aliquem putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita est laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese et praedicatione effert? [2] Atqui si voluptas, quae plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est maior, eo magis mentem e sua sede et statu dimovet, profecto nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere.

---

1) *Sic Langius et Gronov. cum multis Mss. Aliorum fide Gruterus* inter *repetitum delevit.*

2) *Sic fere Ursin. e libro antiquo in quo reperit* gloriando se etiam praedicatione effert. *In edd. nonnullis* gloriatione sese et praedicatione extulerit.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

I.

Nec vero ego M. Regulum, aerumnosum, nec infelicem, nec miserum, umquam putavi. Non enim magnitudo animi eius excruciabatur a Poenis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum praesidio, tantoque comitatu, [1] quum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis unus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia; cui spes omnis, et ratio, et cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi; nihil, quod exploratum habeat, permansurum sibi unum diem. [2] Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis aut exsilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid enim

1) *ed. Gothofr.* qui tot virtutum praesidio munibus, tantoque comitatu circumseptus.

2) *Sic Gruterus e duobus Pall. Vulgo olim* ne unum quidem diem.

ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curae et cogitationes meae, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunae temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exsilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia exstinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exsilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem esse ducunt. Te miserae, te aerumnae premunt, qui te beatum, qui florentem putas; tuae libidines te torquent; tu dies, noctesque cruciaris; cui nec sat est, quod est, et id ipsum, ne non sit diuturnum, times; te conscientiae stimulant maleficiorum tuorum; te metus exanimant iudiciorum atque legum; quocumque adspexisti, ut furiae, sic tuae tibi occurrunt iniuriae, quae te respirare [1] non sinunt. Quamobrem ut improbo, et stulto, et inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir et fortis et sapiens miser esse non potest. Nec vero, cuius virtus moresque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quae laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quidquid est laudabile, idem et beatum, et florens, et expetendum videri debet.

---

1) *In cod. Memmiano* spirare, *probante Lambino.*

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.
Aequalia esse peccata, et recte facta.

I.

Parva, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata, rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleae; in re aliquantulum, in gubernatoris inscientia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare, tamquam transilire lineas; quod quum feceris, culpa commissa est; quam longe progrediare, quum semel transieris, ad augendam transeundi [1] culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec maius, nec minus umquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, et idem est) quae ex eo peccata nascuntur, aequalia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri,

---

1) transeundi, *quod abest cod. Pal. Grutero supervacuum est visum. Graevius delevit. Ernestius fortasse* transeuntis *legendum esse putabat,*

facillime potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, quum lucrari impune posset auri pondo decem, reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, et perpetua constantia.[1] Nihil huic[2] addi potest, quo magis virtus sit; nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta recte facta sunt, et nihil recto rectius: certe ne bono[3] melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria; si quidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: recte facta, quando a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent; itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint aequalia necesse est.

II. A philosophis, inquis, ista sumis. — Metuebam, ne a lenonibus diceres. — Socrates disputabat isto modo. — Bene hercle narras. Nam istum doctum et sapientem virum fuisse, memoriae traditum est. Sed tamen quaero ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum de bonis[4] est quaerendum, quid baiuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? Praesertim

---

1) *Graevius legere malebat*: Una virtus est, consentiens cum ratione perpetua constantia.

2) *Lambinus malebat* huc.

3) *Vulgo additur* quidem *quod recte in cod. Leid. abesse monuit Ruhnken. ad Rutil. p.* 129.

4) *Recte hoc revocavit Ern. ex edd. pr. Vulgo edebatur* bonis.

quum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitae reperiri ulla possit. Quae vis enim est, quae magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? aeque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus adferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare, si per se scelus est: Saguntini, qui parentes suos, liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidae fuerunt. Ergo et parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest: et servo saepe sine iniuria non potest. Causa igitur haec, non natura distinguit; quae quando utro accessit, id fit propensius; si utroque adiuncta sit, paria fiant, necesse est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudivit; is, qui in sede ac domo, atque in re publica collocavit. Multitudine peccatorum praestat, eoque poena maiore dignus est. Sed nos in vita, non quae cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus; quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: si quidem rerum modum figere [1] non possumus; animorum modum tenere possumus. Histrio

---

1) *Sic rescripsi e Lambini coniectura pro vulg.* fingere.

si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur et exploditur: in vita tu, qui omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debes, [1] ut in syllaba te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitae societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? Quae si visa sunt breviora, leviora qui possint videri? quum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis; perturbata autem semel ratione et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.

Omnem stultum insanire.

I.

Ego vero te non stultum, [2] ut saepe; non improbum, ut semper; sed dementem, et insanum rebus vincam [3] necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, contemptione re-

1) *fortasse legendum:* quae (*scil.* vita) — — aptior esse debet.

2) *Clodium alloquitur.*

3) *Multae edd. olim* addicam *Aliae* abdicam. *Gifanius in cod. reperit* advincam. *Gruterus coni.* adigam. *Ernestius c. Graevio* rebus vincam necessariis. *Pro* rebus *Lambino placebat* rationibus. *Withofii mirum est commentum quo legendum opinatur* rebus ad vitam necessariis indignum quoque testor.

rum humanarum, tolerantia fortunae, [1] virtutibus denique omnibus, ut moenibus septus, vincetur et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quae est enim civitas? Omnisne conventus etiam ferorum et immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum, congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, quum leges in ea nihil valebant; quum iudicia iacebant; quum mos patrius occiderat; quum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in re publica non erat. [2] Praedonum ille concursus, et te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiae coniurationis a Catilinae furiis ad tuum scelus furoremque conversae, non civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quae nulla erat; arcessitus in civitatem sum, quum esset in re publica consul, [3] qui tum nullus [4] fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; esset iuris et aequitatis, (quae vincula sunt civitatis) repetita memoria. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contempserim. Iactam, et immissam a te nefariam in me iniuriam semper duxi; pervenisse ad me numquam putavi; nisi forte, quum parietes disturbabas, aut quum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil

---

1) *Sic de Ruhnkenii sententia, cui iam Wetzelius obsecutus est, transposui verba vulgo sic posita* tolerantia rerum humanarum contemptio fortunae.

2) *Graevio placebat:* senatus nomen in re publica erat *h. e.* nihil praeter nomen

3) *P. Cornelius Lentulus Spinther.*

4) *Consules scil. non numerat Pisonem et Gabinium.*

neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus res publica te invitissimo stat; si huius aeterni beneficii immortalem memoriam delevisses; multo etiam magis si illam mentem, unde haec consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si haec nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum iniuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis; et tum maxime, quum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi,[1] commendabat; tu, ne nunc quidem: nisi forte idem esse hostis, et civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo factisque distinguis? Caedem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, aedes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? et me tuo nomine appellas, quum omnes meo discessu exsulasse rem publicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquam, nec quid loquare? Nescis, exsilium scelerum esse poenam? meum illud iter ob praeclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. An quum omnes leges te exsulem esse iubeant,

1) *Langius abesse malebat particulam* ut, *in aliquot codd. Mss. omissam.*

non eris tu exsul? Non appellatur sicarius,[1] qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est! qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti! qui incendium fecerit? aedes Nympharum manu tua deflagravit! qui templa occupaverit? in foro castra posuisti! Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus [2] de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonae Deae accessisses, exsulares. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium eiectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romae sum, inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem esse liberum, et omnem stultum servum.

I.

Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur; quo modo,

---

1) *Vulgo legitur:* Num appellatur inimicus. *At hoc verbum h. l. aptum non est, et lenius quam pro re. Itaque rescripsi* sicarius. *Nam in* sicarium *omnia ea, quae sequuntur conveniunt. Id Marciani loco confirmatur Digestor. XLVIII. Tit. 8. l. 1.* Lege Cornelia de sicariis et veneficis tenetur, qui hominum occiderit; cuiusve dolo malo incendium factum erit, quive hominis occidendi — causa cum telo ambulaverit

2) *M Pupius Piso Cic. Epp. ad Att. I. 13. Nempe Piso hanc rogationem tulerat iussu Senatus; idem tamen amicitia Clodii ductus eam antiquari cupiebat.*

modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam; ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, quum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, (quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes haec habenda esset oratio; quum vero apud prudentissimos loquar, quibus haec inaudita non sunt: cur ego simulem, me, si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse?) dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? Potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere: cuius omnia consilia resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur eodemque feruntur: nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipsius voluptas atque iudicium: cui quidem etiam (quae vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit: sicut sapiens poeta dixit; *Suis ea cuique fingitur moribus!* [1] Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat in-

1) *Similiter Plaut. Trinumm. II. 2. 84.*

vitus, nihil dolens, nihil coactus; quod etsi ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen et breve et confitendum est,[1] nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi servi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quae sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure civili; sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi et abiecti et arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse servos?

II. An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, praescribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est; vocat? veniendum; eiicit? abeundum; minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii; pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulae, quos caelatum argentum, quos Corinthia opera, quos aedificia magnifica nimio opere delectant. „At sumus, inquiunt, civitatis principes.“ Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum

---

1) *Sic Mss. nonnulli et ed. Victor. Alii* illud tamen brevi conficiendum est.

cupiditatibus dediderunt, ipsius servitutis [1] locum paene infimum obtinent. „Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, et provinciis praefui.“ Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto, unde sustuleris, et quomodo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem quum video, servum te esse ineptiarum omnium iudico. „Nonne igitur sunt ista festiva?“ Sint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula [2] virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret, matellionem Corinthium cupidissime tractantem, quum ipse totam Corinthum contempsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M' Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, praeter ipsos, et videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem [3] de piscina, et pertractantem, et muraenarum copia gloriantem: [4] nonne hunc hominem ita servum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimae servitutis? Hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non

---

1) *Sic Graev. Ern. e Mss. Vulgo olim* civitatis.

2) *Salmas. ad Solin. coni.* iocula.

3) *cod. Pal.* 2. excitantem.

4) *His verbis figitur potissimum Lucullus cf. Cic. ad Att. I.* 16. 17.

suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quidquid denuntiatum sit, facit; assectatur, assidet, muneratur. Quid horum est liberi? quid denique non servi inertis?

III. Quid? iam illa cupiditas (quae videtur esse liberalior) honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; [1] munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quae servitus est, si haec libertas existimari potest? Quid? quum cupiditatum dominatus excessit, et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paullo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini, timentur. Iudex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus, servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio? [2] *Eripite nos ex servitute.* Quae est ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, et humilis, et fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adiungit? *nisi vobis universis.* Dominum mutare, [3]

---

1) *Hoc iterum pertinet ad Lucullum.*
2) *cf. Cic. de Orat. I. 52. II. 55.*
3) multitare *coni. Langius.*

non liber esse vult. *Quibus et possumus et debemus.* Nos vero, siquidem animo excelso et alto et virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed haec hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: quum eum ne liberum quidem esse ratio, et veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

"Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum sapientem esse divitem.

I.

Quae est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? [1] solusne tu dives? Pro dii immortales! egone me audivisse aliquid et didicisse non gaudeam? Solusne dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus se iudicet [2] divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuae: ni-

---

1) *Recte Wetzelius monuit hic M. Crassum illum divitum spectari.*

2) *Graev. e cod. Pith.* te iudicet.

hil sibi deesse putet, nihil curet amplius. Satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniae nullum quaestum turpem putas, quum isti ordini [1] ne honestus quidem possit esse ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socios spolias, aerarium expilas; [2] si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, atque ipse supponis: haec utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore etiam. Et si, ut aiunt Danao, [3] quinquaginta sint filiae: tot dotes magnam quaerunt pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quae brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo divitem, quum ipse etiam egere se sentiat? Multi ex te audierunt, quum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: [4] quod populus Romanus tantis vectigalibus iampridem vix potest. Ergo hoc

1) *scil.* senatorio.

2) *respicitur quod Plinio teste XXXIII. 1. M. Crassus e Capitolino Iovis solio duo millia pondo auri rapuit.*

3) *Sic Ern. e Ms. Duisb. Vulgo* Danai.

4) *Plutarch. in vita M. Crassi. Cic. de Off. I. 8.*

proposito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo tueri sex legiones, et magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur, non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem ac mendicitatem tuam numquam obscure tulisti.

II. Nam ut iis, qui honeste rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic, qui videt domi tuae pariter accusatorum atque iudicum [1] consociatos greges; qui nocentes et pecuniosos reos, eodem te auctore corruptelam iudicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad foenerandas diripiendasque provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui caedes municipiorum, qui illam Sullani temporis messem recordetur, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? cui autem quaesito opus sit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? est enim divitiarum fructus in copia: copiam au-

---

1) indicum *e Lambini coniectura dedit Gruterus; male.*

tem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam numquam assequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, et recte (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica;) de me silebo: de re loquar. [1] Si censenda nobis atque aestimanda res sit, utrum tandem pluris aestimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M' Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Haec profecto, quae sunt summarum virtutum, pluris aestimanda sunt, quam illa, quae sunt pecuniae. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiae sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri et argenti, pluris, quam virtus, aestimanda est.

III. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quaestuosum. Capit ille ex suis praediis sexcenta sestertia; ego centena ex meis; illi aurata tecta in villis, et sola marmorea facienti, et signa, tabulas, supellectilem, et vestem infinite concupiscenti, non modo ad sumptum ille est fructus, [2] sed etiam ad

---

1) *Recte sic Graev. e cod. Pith. Vulgo olim* de te loquar.

2) *In Mss. nonnullis et edd. vett. perperam* ad fructum ille est sumptus.

foenus, exiguus. Ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam: an quae suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius saeculi errore verser? M' Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, et Luscinos loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim aediculas in Carinis, et fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? Utinam quidem! Sed non aestimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniae modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est; contentum vero suis rebus esse, maximae sunt, certissimaeque [1] divitiae. Etenim si isti callidi rerum aestimatores prata et areas quasdam magno aestimant, quod ei generi possessionum minime quasi [2] noceri potest: quanti est aestimanda virtus, quae nec eripi, nec surripi potest umquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum perturbatione [3] mutatur? qua praediti qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident

---

1) *Gronovius ad Stat. p.* 285. *ed. Hand. coni.* comptissimaeque, *et sic legitur in cod. Car. Langii, unde Ruhnkenius, si quid mutandum esset scribendum potius opinabatur* copiosissimaeque. *At vulgata recte se habet;* certissimae *enim refertur ad id quod sequitur* virtus quae nec eripi nec surripi potest umquam *etc.*

2) quasi *Ernestius corruptum putabat. Gruterus aliique id h. l. pro* fere *dictum existimant.*

3) *edd. Col. Venet.* permutatione.

res et fructuosas, et sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis. Satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem et avari quoniam incertas atque in casu positas habent, et plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.